

Voorzitter: Steenkamp

Tegenwoordig zijn 72 leden, te weten:

Steenkamp, Feij, De Rijk, Pleumee-
kers, De Gaay Fortman, Vogt, De
Vries, Van Graafeiland, Van Mierlo,
Burkens, Oskamp, Hoekstra, Heij-
mans, Van Bemmelen, Uijterwaal-
Cox, Hendriks, Barendregt, Tiesinga-
Autsema, Van der Werff, Baarveld-
Schlaman, Groensmit-van der Kallen,
Van der Jagt, Kiens, Coenemans, J.
H. B. van der Meer, Nuis, IJmkers,
Van Dalen, Maassen, De Jong,
Tummers, Schinck, Stam, Kuiper,
Schuurman, Heijne Makkreel, Van
Kuilenborg-Lodder, Van Veldhuizen,
Zoon, Geertsema, Hofman, Ermen,
Grol-Overling, Van der Werf-Terpstra,
Bukman, Christiaanse, Buijsert,
Franssen, Van der Ploeg, Ginjaar,
Eijsink, Von Meijenfeldt, Van Tets,
Abma, Vonhoff-Luijendijk, Vis,
Glastra-van Loon, Leyten-de Wijker-
slooth-de Weerdesteyn, Bischoff van
Heemskerck, Verbeek, Vermeer, Van
Boven, Zijlstra, Wagemakers,
Postma, Van Leeuwen, M. A. van der
Meer, Simons, Van de Zandschulp,
Kaland, Schouten, Luteijn en Veder-
Smit,

en de heren De Korte, minister
van Binnenlandse Zaken, Van den
Broek, minister van Buitenlandse
Zaken, Korthals Altes, minister van
Justitie, Deetman, minister van
Onderwijs en Wetenschappen, De
Ruiter, minister van Defensie, Van
Aardenne, vice-minister-president,
minister van Economische Zaken,
Merryweather, gevolmachtigde
minister van Aruba, Van Amelsvoort,
staatssecretaris van Binnenlandse
Zaken, Van Eekelen, staatssecretaris
van Buitenlandse Zaken, Koning,
staatssecretaris van Financiën, Van
Houwelingen, staatssecretaris van
Defensie, Hoekzema, staatssecretaris
van Defensie, Brox, staatssecretaris
van Volkshuisvesting, Ruimtelijke
Ordening en Milieubeheer, Bolkestein,
staatssecretaris van Economische
Zaken, en Van der Reijden, staatsse-
cretaris van Welzijn, Volksgezondheid
en Cultuur.

De **Voorzitter**: Ik open de vergade-
ring voor, naar het lijkt te zijn, de
langste dag in de geschiedenis van
dit huis.

Ik deel aan de Kamer mede, dat is
ingekomen bericht van verhindering
van het lid Kruisinga, voor beide
dagen.

Dit bericht wordt voor kennisgeving
aangenomen.

De **Voorzitter**: Ik deel voorts aan de
Kamer mede, dat ik bericht van
verhindering tot bijwoning van de
vergadering heb ontvangen van de
minister-president, minister van
Algemene Zaken, en de minister voor
Nederlands-Antilliaanse en Arubaan-
se Zaken, van Volkshuisvesting,
Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer
en van Sociale Zaken en Werkgele-
genheid, alsmede de staatssecretaris
van Sociale Zaken en Werkgelegen-
heid, de heer De Graaf.

De minister van Financiën heeft mij
schriftelijk medegedeeld, dat hij
vandaag en morgen verhinderd is de
vergadering bij te wonen wegens
ambtsbezigheden in het buitenland.

Bij de behandeling van de wetsvoor-
stellen 19 010 A en B zal hij zich
laten vervangen: vandaag door de
minister van Economische Zaken als
minister van Financiën ad interim en
door de staatssecretaris van Finan-
ciën, en morgen door de staatssecre-
taris van Financiën en de staatssecre-
taris van WVC. Bij de behandeling
van wetsvoorstel 19 305 zal hij zich
laten vervangen door de staatssecre-
taris van Financiën.

De ingekomen stukken staan op
een lijst, die in de zaal ter inzage ligt.
Op die lijst heb ik voorstellen gedaan
over de wijze van behandeling. Als
aan het einde van de vergadering
daartegen geen bezwaren zijn
ingekomen, neem ik aan, dat de
Kamer zich met de voorstellen heeft
verenigd.

Aan de orde is de behandeling van
de voorstellen van de commissie

Ingekomen stukken
Verzoekschriften
Nederlands-Antilliaanse Zaken
Financiën

voor de Verzoekschriften nopens de
verzoekschriften van:

- mevrouw H. van Rijswijk, met
betrekking tot belastingen
(Gedrukt stuk Eerste Kamer,
vergaderjaar 1985-1986, nr. V);
- A. van Hooft te Maasbracht,
met betrekking tot geleden
schade (Gedrukt stuk Eerste
Kamer, vergaderjaar 1985-1986,
nr. VI);
- ir. D. O. van Nieuwenhuijze te
Delft, met betrekking tot een
uitloting (Gedrukt stuk Eerste
Kamer, vergaderjaar 1985-1986,
nr. VII);
- A. H. te M., met betrekking tot
justitieel optreden (Gedrukt stuk
Eerste Kamer, vergaderjaar
1985-1986, nr. VIII).

Overeenkomstig de voorstellen van
de commissie voor de Verzoekschrif-
ten wordt besloten.

Aan de orde is behandeling van de
wetsvoorstellen:

- hoofdstuk IV (Kabinet voor
Nederlands-Antilliaanse Zaken)
voor het jaar 1986; vaststelling
begroting van uitgaven; vaststel-
ling begroting van ontvangsten
(19 200-IV);
- hoofdstuk IX B (Ministerie van
Financiën) voor het jaar 1986;
vaststelling begroting van
uitgaven; vaststelling begroting
van ontvangsten (19 200-IX B);
- hoofdstuk IX A (Nationale
Schuld) voor het jaar 1986;
vaststelling begroting van
uitgaven; vaststelling begroting
van ontvangsten (19 200-IX A);
- vaststelling begroting van
lasten en baten en van kapitaal-
uitgaven en -ontvangsten van
het Staatsmuntbedrijf voor het
jaar 1986 (19 200-H);
- hoofdstuk XI (Ministerie van
Volkshuisvesting, Ruimtelijke
Ordening en Milieubeheer) voor
het jaar 1986; vaststelling

Nationale Schuld
Staatsmuntbedrijf
Volkshuisvesting, Ruimtelijke
Ordening en Milieubeheer

Voorzitter

begroting van uitgaven; vaststelling begroting van ontvangsten (19 200-XI);

– hoofdstuk VII (Ministerie van Binnenlandse Zaken) voor het jaar 1986; vaststelling begroting van uitgaven; vaststelling begroting van ontvangsten (19 200-VII);

– vaststelling begroting van lasten en baten van het Algemeen burgerlijk pensioenfonds voor het jaar 1986 (19 200-A).

Deze wetsvoorstellen worden zonder beraadslaging en zonder stemming aangenomen.

Aan de orde is de behandeling van de wetsvoorstellen:

Vaststelling begroting van uitgaven en ontvangsten van het Gemeentefonds voor het jaar 1986 (19 200-D);

Vaststelling begroting van uitgaven en ontvangsten van het Provinciefonds voor het jaar 1986 (19 200-E).

Deze wetsvoorstellen worden zonder beraadslaging en zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: Het aanwezige lid van de fractie van de PSP wordt aantekening verleend, dat hij geacht wenst te worden, tegen beide wetsvoorstellen te hebben gestemd.

Aan de orde is de behandeling van het wetsvoorstel:

Vaststelling van de begroting van lasten en baten en van kapitaaluitgaven en -ontvangsten van het Staatsdrukkerij- en Uitgeverijbedrijf voor het jaar 1986 (19 200-F).

Dit wetsvoorstel wordt zonder beraadslaging en zonder stemming aangenomen.

Aan de orde is de behandeling van het wetsvoorstel:

Goedkeuring van de op 4 november 1985 te 's-Gravenhage tot stand gekomen briefwisseling tussen de regering van het Koninkrijk der Nederlanden en de regering van de Verenigde Staten van Amerika houdende

een overeenkomst inzake de stationering van een eenheid vanaf de grond te lanceren kruisvluchtwapens van de Luchtmacht van de Verenigde Staten (19 290).

De beraadslaging wordt geopend.

□

De heer **De Rijk** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! De goedkeuringswet betreffende de overeenkomst met de Verenigde Staten inzake de stationering van kruisvluchtwapens, die vandaag en morgen in onze Kamer aan de orde is, vertoont een groot aantal aspecten. In dit stadium van de besluitvorming willen wij als het leidmotief voor onze interventie deze vraag kiezen: is de beoogde plaatsing van kruisvluchtwapens op Nederlandse bodem gewenst, in aanmerking genomen het ook door onze regering wenselijk geachte streven naar ontwapening en ontspanning? Of anders uitgedrukt: hoe dient men zodanige plaatsing, respectievelijk het besluit daartoe juist op dit moment, te taxeren uit een oogpunt van buitenlandse en ook binnenlandse politiek?

De overige aspecten, in het bijzonder die van constitutionele aard, willen wij eveneens ter sprake brengen, maar alleen in zoverre ze functioneren in het algemene kader van de veiligheidspolitiek.

Ik zeg 'alleen in zoverre', mijnheer de Voorzitter, maar daarmee wil ik allermindst de indruk wekken dat dit slechts in geringe mate het geval zou zijn. Integendeel, het juridische aspect, vooral het constitutionele, is sterk verweven met het politieke aspect. Die sterke verwevenheid vormt meteen al ons eerste probleem. Laat ik voorop stellen dat alleen al vanuit formeel oogpunt gezien, ons die verwevenheid niet hoeft te verbazen. Immers, in het Nederlandse bestel, dat nu eenmaal geen afzonderlijk instituut kent voor constitutionele rechtspraak, moet in voorkomende gevallen het parlement zelf optreden als constitutioneel rechter.

De **Voorzitter**: Mag ik u even onderbreken? Is het de bewindslieden bekend of minister De Korte nog komt? Als hij nog beneden is, kan iemand hem misschien even waarschuwen dat de vergadering begonnen is.

De heer **De Rijk** (PvdA): Uit formeel oogpunt is er een bepaalde verwevenheid tussen het constitutionele en het politieke element. Een constitutioneel oordeel wordt namelijk in ons

staatsbestel geveld door een politiek lichaam. Maar ook in materiële zin is er sprake van verwevenheid, omdat een grondwet steeds in een politieke context functioneert.

Dit heeft tweemaal betekenis:

1. de verwevenheid van het constitutionele element en het politieke element dient men als zodanig positief te waarderen;
2. hier moet echter onmiddellijk worden bij gezegd dat het risico van een verwarring van die twee elementen niet gering en bepaald niet slechts theoretisch is.

Met vooruitziende blik is dit gezien door de liberale voorman en staatsrechtsgelerde professor Oud. In zijn standaardwerk 'Het constitutioneel recht van het Koninkrijk der Nederlanden' spreekt hij, wanneer het gaat over parlementaire goedkeuring van verdragen, met zoveel woorden van de verleiding van de regering en kamermeerderheid: 'om het met de Grondwet niet al te nauw te nemen en te verklaren dat de overeenkomst geen afwijking van de Grondwet inhoudt en derhalve voor haar goedkeuring slechts een gewone meerderheid vordert' (bladzijde 332).

Terecht spreekt Oud hier niet in termen van vuig verraad aan de Grondwet om weinig verheffende politieke redenen. Neen, hij blijkt zich bewust te zijn van wat ik zojuist 'de materiële verwevenheid van het constitutionele en het politieke element' heb genoemd. Hij beschrijft namelijk het bedoelde dilemma als: 'de keuze of datgene wat zij' – dit zijn de mensen van de meerderheid – 'als 's lands hoogste belang zien te schenden of ontrouw te worden aan hun eed op de Grondwet' (bladzijde 333).

Mijnheer de Voorzitter! Met zo'n dilemma hebben wij nu te doen. Natuurlijk, men kan aan dit dilemma licht tillen, maar de door professor Oud geopperde theoretische mogelijkheid is nu wel een feit. Daarmee staan wij voor een heel concrete vraag. Die is natuurlijk niet of de Grondwet plaatsing van kruisvluchtwapens toelaat, want tegen een plaatsing als zodanig verzet hij zich niet. Wel ligt er de vraag of het verdrag dat de plaatsing regelt bepalingen kent die ofwel afwijken van de Grondwet, dan wel tot zodanig afwijken noodzakelijk zijn, dan schrijft diezelfde Grondwet in artikel 91, lid 3, een procedure voor met betrekking tot de goedkeuring van zodanig verdrag.

Mijnheer de Voorzitter! Krachtens het onderhavige verdrag doet

Volkshuisvesting, Ruimtelijke
Ordnung en Milieubeheer
Binnenlandse Zaken
Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds

Gemeentefonds
Provinciefonds
Staatsdrukkerij- en Uitgeverijbedrijf
Kruisvluchtwapens

De Rijk

Nederland afstand van bevoegdheid van bestuur, in casu ten aanzien van de eventuele inzet van kruisvluchtwapens vanaf ons grondgebied. Wat betekent zo'n afstand in het onderhavige geval? Na afkondiging van de hoogste militaire alarmfase, het general alert, zijn wij onze bevoegdheid van bestuur ter zake kwijt. Onder omstandigheden zal de consultatie van Nederland over de inzet niet mogelijk zijn. Bovendien kan zo'n general alert al worden afgekondigd bij een aanval op de Verenigde Staten zelf, respectievelijk op een Amerikaanse zeebodem in Europese wateren. In dit verband verwijs ik naar artikel 6 van het NAVO-verdrag, waarin de term 'aanval' wordt gedefinieerd.

De beslissende vraag is dus: Wat winnen wij met dit verdrag?

Wat wilt het Westerse bondgenootschap ermee dat Nederland nu afstand doet van bestuursbevoegdheid? De regering zei in de Tweede Kamer: een vetorecht onzerzijds ten aanzien van de inzet van de wapens zou de afschrikking ongeloofwaardiger maken en daardoor minder effectief. Hoe zit het dan echter met de Belgen en Italianen? Zij hebben de verdragsvorm niet gekozen. Ik kom op dit punt nog terug wanneer ik ga betogen dat het enige winstpunt van de verdragsvorm ligt in de betekenis van dit verdrag voor binnenlands gebruik, vanwege die termijn van vijf jaar.

Op dit moment wil ik slechts opmerken dat niet iedere vrijwillige inperking van de eigen soevereiniteit als zodanig verwerpelijk is. Integendeel, soms is dat zelfs geboden, of althans dienstig in het belang van de staat of zijn burgers. Zo kunnen wij, sinds de grondwetsherziening van 1953, bevoegdheden van wetgeving, bestuur en rechtspraak aan volkenrechtelijke organisaties opdragen.

Ik beperk mij nu tot de afstand van de bevoegdheid van bestuur, want daar gaat het nu alleen om. Die komt in beginsel in twee gedaanten voor: allereerst wat ik nu maar noem: horizontaal, dat wil zeggen in een overeenkomst tussen twee soevereine staten en ten tweede verticaal, bij opdracht aan een supranationaal orgaan. In het eerste geval geldt als vuistregel de wederkerigheid; om met Van Eijsinga, in 'Ontwikkeling en inhoud der Nederlandse Tractaten sedert 1918', te spreken: 'Het internationale recht is vóór alles reciprociteitsrecht'.

In de verticale figuur vindt de afstand van bevoegdheid aan het supranationale orgaan zijn rechtvaardiging mede in de juridische en administratieve structuur van het betrokken orgaan, die immers een voldoende graad van zeggenschap moet waarborgen.

Op dit stuk voelt de regering zich kennelijk hoogst onzeker. Toen niet langer te loochenen viel dat er geen sprake is van gezamenlijkheid tussen Nederland en de Verenigde Staten, laat staan van reciprociteit, omdat een dubbele-sleutel-regeling en daarmee een recht van veto niet haalbaar bleek, nam men zijn toevlucht tot een vorm van gezamenlijkheid die gelegen zou zijn in de NAVO-procedures.

Tevergeefs, want indien de afkondiging van de hoogste militaire alarmfase, het general alert, dan al een gezamenlijke NAVO-zaak is, de beslissing tot inzet van de wapens – en daarom draait het – ligt daarna. En de regering moet toegeven dat wij bij het intreden van het generaal alert ipso facto de bevoegdheid van bestuur in concreto kwijt zijn. Vanaf dat moment komt alles neer op een soevereine beslissing van de president van de Verenigde Staten.

Toen de naaktheid van dit feit niet langer te bementelen viel, ging de regering over tot het bagatelliseren ervan; de naakte werd een scharminktje. Sinds kort luidt namelijk het argument: wat een drukte om niets, wij staan zo vaak bevoegdheden van bestuur af aan een andere soevereine staat. Dan volgen uit de losse pols wat voorbeelden zoals het erkennen van buitenlandse diploma's, de executie van buitenlandse vonnissen en, een heel mooie, de erkenning van buitenlandse vleeskeuringen.

Materieel zijn dat soort voorbeelden al volkomen ridicul ten opzichte van de zaak waarom het hier gaat, maar ook formeel deugen ze niet, omdat hier géén sprake is van afstand van nationale bevoegdheid maar juist van het gebruik ervan op basis van, let wel, volstreekte wederkerigheid, om namelijk op die manier het internationaal verkeer te versoepelen. Onze vraag naar de relevantie van die voorbeelden behandelt de regering in de memorie van antwoord eigenlijk schandelijk.

Wij herhalen deze vraag nu met schoolmeesterlijke duidelijkheid: wil de regering laten zien dat er ook in de gegeven voorbeelden sprake is van afstand van bestuursbevoegdheid en zo ja dat het, in dat geval, óók niet

is op basis van reciprociteit? Wij erkennen dus de vleeskeuring van de Duitsers, maar de Duitsers doen dat met die slechte vleeskeuring van ons natuurlijk niet. Iets dergelijks moet er dan als antwoord komen. Ik ben nog behulpzaam ook, maar, als de vos de passie preekt ...

Waarom kiest de regering niet voor de door mij al in het voorlopig verslag geboden uitweg, door te erkennen dat deze afstand van bevoegdheid inderdaad uniek is? Dan behoeft zij alleen nog maar het verdrag zelf in zijn uniciteit te verdedigen. Wie voor zijn stellingname met flodderargumenten komt aandragen, maakt de indruk niet over deugdelijke te beschikken.

Mijnheer de Voorzitter! Op bijna miraculeuze wijze doet de Raad van State – het spijt mij dit te moeten constateren – aan dit spel mee. Zijn strategie berust op de twee volgende pijlers:

1. geen acht slaan op de mogelijke strijdigheid van het verdrag met de strekking van de Grondwet als geheel; ik bedoel ten aanzien van de soevereiniteit in algemene zin en

2. bij de toetsing van het verdrag aan afzonderlijke artikelen van de Grondwet (artikel 92, 96 en 98) strak volhouden dat er van geen afwijking sprake is, zodat artikel 91, lid 3, ten aanzien van de goedkeuring bij twee derde meerderheid, niet langer relevant lijkt.

Nu is een dergelijke toeleg in een juridisch betoog natuurlijk niet ongeoorloofd, maar de wijze van argumenteren is wel uiterst merkwaardig. Je moet er maar op komen! Het procédé is namelijk kinderlijk eenvoudig. Dat A niet met B in botsing komt, kun je namelijk óók aantonen door te bewijzen dat B van schuimrubber is. Welnu, dat is de strategie van de Raad van State. De betrokken artikelen worden 'zonder betekenis' verklaard, respectievelijk 'eigenlijk overbodig'. Dat zijn dan artikelen van de Grondwet!

Ter adstructie van wat ik zojuist opmerkte verwijs ik naar de discussie rond artikel 92 van de Grondwet, regelende de opdracht van bevoegdheden aan supranationale organen. Dat is het artikel dat er in 1953 in is gekomen, als ik het mij goed herinner als artikel 63. Dit artikel is, zo betoogt de raad, niet limitatief bedoeld. Het zou dus niet bedoeld zijn als een uitsluiting van zodanige opdracht aan soevereine staten; wat ik de 'horizontale opdracht' heb genoemd. Nee, zo zegt men, de

De Rijk

laatstgenoemde blijft in artikel 92 ongemoeid.

Ik maak hierbij twee kanttekeningen.

1. De raad kan die opvatting slechts adstrueren door artikel 92 overbodig te verklaren. Het moet dus binnen het kader van de Grondwet zelf overbodig worden verklaard; niet voor dit ene geval!

2. De tegenovergestelde opvatting, te weten dat artikel 92 wél horizontale opdracht uitsluit en dus een limitatief karakter heeft – vergelijk de Leidse diesrede van prof. Eijsenga uit 1952, maar ook zeer recente publikaties – acht de raad intussen ook mogelijk.

Dat is merkwaardig in menig opzicht. De grondwetsherziening van 1983 had mede tot expliciet doel, allerlei overbodigheden te schrappen. Geen mens, ook de Raad van State niet, had het toen over de overbodigheid van dit artikel. Maar wat sterker is – ik kom op het tweede punt –: als de raad in een vlaag van wetenschappelijke toegeeflijkheid erkent, dat men het óók anders kan zien, is daarmee dan niet eo ipso een grond gegeven voor een dubium, leidend tot toepassing van artikel 91, lid 3?

Gerede twijfel is er inderdaad, mijnheer de Voorzitter. Laten wij de zaak scherp stellen. Die twijfel geldt eigenlijk niet zozeer de, overigens zeer interessante, theoretische vraag of er strijdigheid met de Grondwet is, als wel de vraag of er aanleiding is, alle mogelijke twijfel uit te sluiten over een mogelijke, natuurlijk onbedoelde, verwarring van het constitutionele aspect en het politieke. En dan komen wij weer terecht bij artikel 91, lid 3: goedkeuring bij twee derde meerderheid. Dan moeten wij immers voorkomen dat men zich uitsluitend of te zeer laat leiden door de politieke inzet, ook al is die, in de woorden van prof. Oud 'datgene wat zij' – dat zijn de leden van de kamermeerderheid – 'als hoogste rang zien'.

Mijnheer de Voorzitter! Ik aarzel niet, van een zodanige verwarring te spreken. De Raad van State maakt op mij de indruk, zich door de regering als een soort landsadvocaat te hebben laten gebruiken, als gold het een proces, waarvoor het belangrijkste gegeven nu eenmaal altijd ligt in de door de opdrachtgever gewenste uitslag.

Mijnheer de Voorzitter! Natuurlijk is het formeel gesproken een politieke beslissing wanneer men besluit, de weg van artikel 92, lid 3, van de Grondwet niet te gaan.

Maar wel betreft dat een politieke beslissing die verweven is met constitutionele elementen. Dan moet men niet te snel zeggen hetgeen de regering in de Tweede Kamer heeft gedaan: Goedkeuring bij gewone meerderheid is het normale, bij tweederde meerderheid het ongewone. Statistisch gezien natuurlijk wel, omdat gewone wetgeving het meest frequent is. Maar hier is niet zomaar gewone wetgeving in het geding, hier dient men alle zorgvuldigheid in acht te nemen! Om met prof. Romme te spreken in het debat over de overeenkomst van Lingdadjatti (Handelingen Tweede Kamer, 16 december 1946), recentelijk in de Tweede Kamer ook geciteerd: 'Ik wil op dit punt niet de allergeringste twijfel en ook niet de mogelijkheid van twijfel. Ik wil dat niet, omdat ik nooit in de positie wil komen dat ik op zekere dag toch tot mijzelf zou moeten zeggen: en nu heb je, zij het onbewust en te goeder trouw maar in feite inderdaad toch de Grondwet geschonden.'

Mijnheer de Voorzitter! Het is wat pathetisch gesteld. Laat ik het daarom wat onderkoeld zeggen, met de oud-CDA-bewindsman prof. Kooymans (zie verslag eerste hoorzitting Tweede Kamer, 9 december 1985, blz. 7): 'De regering kan zich de luxe niet permitteren die politieke wijsheid in acht te nemen'. Die politieke wijsheid namelijk, die is gelegen in toepassing van art. 91, lid 3. Daarmee zijn wij dan weer aangeland bij wat ik heb genoemd de verwevenheid van het constitutionele aspect en het politieke. De regering en de regeringspartijen kunnen zich 'de luxe niet permitteren', in te stemmen met een goedkeuring bij tweederde meerderheid.

Zo wordt het constitutionele gedrag volledig ondergeschikt gemaakt aan het politieke. Van een dergelijke, ontoelaatbare vereenzelving van de twee aspecten is bepaald óók sprake wanneer de leider van de CDA-fractie in de Tweede Kamer openlijk verklaart dat er van stemvrijheid ten aanzien van de grondwettigheidskwestie in zijn fractie geen sprake kan zijn! Ontoelaatbaar, mijnheer de Voorzitter, omdat de constitutionele kwestie door ieder kamerlid individueel moet worden beoordeeld krachtens zijn of haar ook individuele eed of belofte op de Grondwet.

Mijnheer de Voorzitter! Nu wijst men van de zijde van de regering en de regeringspartijen met alleszins

gepaste ironie op het feit dat de oppositie in de grondwetskwestie toch wel merkwaardig eensgezind is; allen pleiten immers in koor voor een goedkeuring bij tweederde meerderheid. Ironisch suggereert men daarmee, dat hier de politieke keuze ook wel een handje geholpen zal hebben, de zuivere constitutionele opstelling te ontdekken.

Naar mijn mening, mijnheer de Voorzitter, is er inderdaad alle reden voor ironie, maar men moet wel goed opletten waarop die zich dient te richten. Die ironie moet namelijk niet de juistheid van de constitutionele opstelling problematisch stellen, maar slaan op – om in de trant van Kooymans te spreken – de luxe die de oppositie zich deze keer kan permitteren om hier, zonder dat politieke zelfoverwinning nodig is, de juiste beslissing te nemen, natuurlijk met het gevolg dat de oppositie geen reden heeft, pathetisch te doen of zich op de borst te slaan over zoveel ontroerende eerbied voor de Grondwet! Maar de juistheid van de keuze blijft staan!

Wanneer men immers schampert dat iemand met of misschien wel uit eigenbelang een goede daad stelt, dan schampert men toch niet dat de daad zelf dáárom slecht is? Dus ironie, prima! Laat ik het zo stellen: de oppositie heeft natuurlijk geen enkele aanleiding om, in de woorden van prof-Oud, voor de 'verleiding' te bezwijken. De oppositie niet, in dit geval!

Laten wij echter nu eens, mijnheer de Voorzitter, om wille van de discussie, aannemen dat men in aangelegenheden als deze toch eigenlijk het politieke aspect het zwaarst moet laten wegen. Met andere woorden: om wat prof. Oud noemt en (tussen twee haakjes) afkeurt, maar daar wil ik dan nu even van afzien nl. datgene wat men als 's lands hoogste belang ziet (in politicus wel te verstaan) te realiseren. Laten wij dat een ogenblik aannemen. Welnu, wie de zaak aldus wenst te evalueren, moet dan aan de politieke legitimatie van het geheel wel een zeer groot gewicht toekennen. Maar zie, ook in dit opzicht faalt de regering en falen de regeringspartijen.

In dit verband verwijs ik naar de looptijd van het verdrag.

De regering heeft uitdrukkelijk gekozen voor de verdragsvorm, in plaats van voor een uitvoeringsovereenkomst, gebaseerd op het Mutual Defence Assistance Agreement van 1950, hoewel – dit moet men goed in

De Rijk

de gaten houden – ook een zodanige overeenkomst aan parlementaire goedkeuring had kunnen worden onderworpen. Het hechten aan parlementaire goedkeuring ter zake gelet op het grote maatschappelijk belang van deze aangelegenheid', zoals de regering het formuleert in haar adviesaanvraag aan de Raad van State – kan dus niet de reden zijn geweest voor het kiezen van de verdragsvorm.

De kwestie komt ook in ons voorlopig verslag aan de orde. In dit verband vraag ik enige aandacht voor een merkwaardig antwoord in de memorie van antwoord aan onze Kamer, op een vraag van het CDA naar de keuze van de verdragsvorm. Let wel, het gaat daarbij alleen om de keuze voor de verdragsvorm als zodanig en niet om de keuze voor het verdrag, zoals het er thans ligt. In het antwoord van de regering staat:

'Het feit dat Nederland de plaatsing van kruisvluchtwapens in Nederland in een door het parlement goed te keuren briefwisseling heeft vastgelegd, betekent als zodanig niet dat Nederland andere rechten en plichten op zich heeft genomen dan de andere plaatsingslanden. De keuze voor de verdragsvorm verandert de inhoud niet. Wel betekent het feit dat voor de verdragsvorm is gekozen, dat de overeenkomst volkenrechtelijk bindend is, zodat Nederland daarmee extra zekerheid verkrijgt en verschaft.'

Het gaat mij vooral om dat woordje 'extra'. Welke is de 'extra' zekerheid die Nederland verkrijgt en welke is de 'extra' zekerheid die Nederland verschaft? 'Extra' betekent 'meer dan', maar, en dat is onze derde vraag: meer dan wie of meer dan wat? Meer dan de bondgenoten? Dat kan niet, want twee regels hoger in het citaat staat dat Nederland geen andere rechten bedongen of plichten op zich genomen heeft dan de andere plaatsingslanden. Het 'extra' moet dus wel op iets anders slaan.

De verdragsvorm is natuurlijk gekozen vanwege de hartewens van de regering en de regeringspartijen om een langere looptijd te hebben. Er is geen andere conclusie mogelijk. Dit zal ik nog nader adstrueren. Immers, een uitvoeringsovereenkomst kan bezwaarlijk een langere looptijd hebben dan het verdrag waarvan het de uitvoering regelt. Trouwens – dit tussen haakjes – ook bij de keuze voor een overeenkomst bij verdrag kan men met prof. Kooymans

spreken van een ongebruikelijke figuur, dat een afhankelijk verdrag een langere looptijd heeft dan het hoofdverdrag, zijnde het NAVO-verdrag van 1949, dat sinds 24 augustus 1969 op een termijn van één jaar opzegbaar is. Maar goed, in beginsel kan het wel.

De memorie van antwoord bevat nog een merkwaardige passage. Op een kennelijke voorzet van het CDA, die de regering blijkbaar niet onwelkom was, verklaart de regering:

'dat de positie van de kruisvluchtwapeneenheid op Woensdrecht principieel niet verschilt van die van het F-15 squadron op Soesterberg. In beide gevallen is de Amerikaanse eenheid bestemd om volgens de NAVO-procedures te worden ingezet, ten behoeve van de bondgenootschappelijke verdediging. In beide gevallen gaat het om een Amerikaanse eenheid onder Amerikaans operationeel bevel die gestationeerd is op een Nederlandse basis die onder het commando van een Nederlandse basiscommandant valt.'

Ten eerste: het deel van het citaat waar staat dat de eenheid onder Amerikaans operationeel bevel staat, is onjuist, want als ik er de Fact Sheet naast leg die destijds was toegevoegd aan 'het verdrag van Soesterberg' – zo zal ik het maar noemen – lees ik: It is the only United States Air Force unit that falls under the operation control of a foreign country.

Maar ten tweede – en daarmee zitten wij weer op bekend terrein – de hoofdthese als zou de positie van Woensdrecht in dit geval op relevante wijze zijn te vergelijken met die van Soesterberg, is ook niet juist. Natuurlijk zijn er bepaalde overeenkomsten: er is sprake van NAVO-procedures. Wanneer echter gezegd wordt dat de positie van de kruisvluchtwapens te Woensdrecht principieel niet verschilt, dan klopt dat niet.

Maar het relevante verschil tussen het onderhavige verdrag en die overeenkomst uit 1954 wordt door de regering weer eens fraai verdoezeld. Dat is mij namelijk gebleken, toen ik de stukken uit 1954 nog eens op sloeg, juist naar aanleiding van dit antwoord. Anders had ik het trouwens niet eens gedaan.

In oktober/november 1954 verklaart de toenmalige regering uitdrukkelijk het volgende. Dit is te vinden in de betreffende memorie van antwoord aan de Tweede Kamer (3714, bladzijde 3). Dit wordt

interessant. Wij moeten bovendien nog in de gaten houden dat ook destijds de discussie vol verontwaardiging werd gevoerd over het feit dat het verdrag niet eenzijdig kon worden opgezegd. Toen kon de regering zich breeduit de luxe permitteren van het volgende antwoord: 'Ten sterkste moet worden ontkend dat deze overeenkomst tot gevolg zou hebben dat Amerikaanse troepen tegen de wil van de Nederlandse regering op ons grondgebied zouden kunnen verblijven. Zou de regering om welke reden dan ook' – welnu, dat is aardig wat – 'het te zijner tijd noodzakelijk achten dat een bepaalde stationering niet wordt voortgezet, dan zal de Amerikaanse regering deze troepen uit ons land dienen terug te trekken.'

Dat is toch wel het relevante punt van vergelijking. Het onderhavige verdrag is dus wel degelijk uniek. Iedere vergelijking met andere overeenkomsten, of het nu vleskeuringen betreft of het F-16-squadron van Soesterberg, maakt eigenlijk alleen maar duidelijker dat het onderhavige verdrag uniek is. Wij behoeven dan nu alleen nog maar te ontdekken waarom het per se zo uniek moest zijn. Dat moet 'em dan wel weer zitten in de looptijd van vijf jaar.

Wat die looptijd van vijf jaar vast met een opzegtermijn van één jaar betreft, kan het volgende worden gezegd.

1. De Verenigde Staten hebben er niet om gevraagd. De plaatsingsovereenkomst met andere landen kent haar evenmin, zodat wij moeten aannemen dat volgens de Verenigde Staten zelf het Amerikaanse belang zulks niet vereist, tenzij wij ervan uitgaan dat zij slecht voor hun eigen belangen zorgen. Conclusie: hierbij is een binnenlands-politiek belang in het spel.

2. Minister Van den Broek heeft uitdrukkelijk gesteld – ik zeg met opzet niet: hij heeft toegegeven – dat de vijf-jarentermijn wel degelijk ook te maken heeft met de binnenlands-politieke situatie. Hij heeft ook getracht, die looptijd te verdedigen. Zij beoogt, zo zegt hij, een zekere garantie – laten wij denken aan de woorden 'extra zekerheid' – voor de verdragspartner. Op zichzelf is het niet verwerpelijk en soms zelfs geboden dat een regering beslissingen neemt die verder reiken dan de eigen regeerperiode, zelfs bij stringente bindingen die bij verdrag gelden.

De Rijk

Maar het kritische punt is in dit geval dat zodanige vastlegging nu geschiedt in een materie die in onze samenleving uiterst controversieel is. Sterker nog, de regering kiest voor een langere looptijd, niet alleen ofschoon de zaak omstreden is, maar juist omdat zij controversieel is. Op deze wijze komt ook de politieke legitimatie te ontbreken, ook in staatsrechtelijke zin. Tweede-kamer-verkiezingen worden in ons ongeschreven recht zo ingrijpend geacht dat een zittend kabinet de dag erna zijn portefeuilles ter beschikking stelt en nog slechts demissionair, dat wil zeggen met de welbekende reserves, verder regeert.

Nu zeg ik niet: dus een regering mag niet snel voor de verkiezingen in een controversiële zaak een beslissing forceren. Dat mag zij best. Maar zij mag geen beslissing forceren die een nieuwe Kamer en een nieuw kabinet niet meer kunnen terugdraaien en plein pouvoir, namelijk niet eigenmachtig omdat men hierin afhankelijk is van de verdragspartner. Dit is nog een reden waarom men, dit keer ter wille van de politieke legitimatie, voor de goedkeuring bij $\frac{2}{3}$ -meerderheid had moeten kiezen.

Juist in deze weken zijn wij met een pikante gebeurtenis geconfronteerd: in het wetgevingsproces rond de euthanasie hebben de regeringspartijen, zelfs nu er een parlementaire meerderheid blijkt te bestaan voor het voorstel-Wessel-Tuinstra, de procedure stopgezet, en wel ter wille van de opvatting van de minderheid.

Kan de regering en kunnen beide regeringspartijen ons uitleggen waarom in deze zaak plotseling de eerbied voor het minderheidsstandpunt zo verstrekkende gevolgen dient te hebben, terwijl bij de kwestie van de kruisvluchtwapens alles wordt gedaan en niets nagelaten om ervoor te zorgen dat, zelfs als de minderheid van nu straks tot meerderheid zou worden, zij niet in staat is, in eigen machte anders te beslissen?

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom nu tot de inpassing van de voorgaande beschouwingen in wat ik aan het begin van mijn interventie het leidmotief heb genoemd: het plaatsingsbesluit in zijn relatie tot de nagestreefde politiek van vrede en veiligheid. Ik sluit ter zake aan bij de discussie die wij in de twee voorgaande jaren met de regering hebben gevoerd. De Partij van de Arbeid gaat uit van de fundamentele overtuiging

dat ieder land recht heeft op een daadwerkelijke veiligheid en dat voor zijn overheid met dit recht een analoge plicht is verbonden. Maar dit recht kan alleen worden gewaarborgd in een politieke constellatie die wij, met Olof Palme in zijn bekende rapport uit 1983, graag aanduiden als 'gedeelde veiligheid'. Dat wil zeggen, een mate van veiligheid die wordt verkregen, gehandhaafd en geleidelijk aan vergroot, in samenwerking met anderen, met inbegrip van de wederpartij. In onze tijd is men gewoon – en dat is heel realistisch – vrede en veiligheid te definiëren in termen van 'afwezigheid van een gewapend conflict en van de acute dreiging ervan'.

Het probleem is nu, dat in het denken vrede met veiligheid wordt verbonden – dat is best – maar dat de veiligheid in de praktijk wordt geïdentificeerd met 'wederzijdse afschrikking'. Nu hebben wij ook alle reden, aan te nemen dat in het verleden – en ook nu – de wederzijdse afschrikking een sterke factor is geweest – en is – voor het bewaren van de vrede. Maar precies hier ligt het risico van ons vredes- en veiligheidsdenken. Hoewel het effect van de wederzijdse afschrikking nog zo gek niet lijkt, zij zelf blijft steeds een 'balance of terror'. Het middel deugt in beginsel niet.

Nog afgezien van economische en andere motieven om de geldverslindende bewapening tegen te gaan, is het vooral deze intrinsieke ondeugdelijkheid van het middel der wederzijdse afschrikking die ons allen wel moet brengen tot het tegenovergestelde, namelijk ontwapening. Tot zover zijn wij het eigenlijk allen met elkaar eens.

Wat onze partij betreft: de regering vindt ons ook nog steeds aan haar kant, wanneer het erom gaat, in westelijke gezamenlijkheid, onder andere in NAVO-verband, tot deze ontwapening te komen. De NAVO is in onze ogen echter niet alleen iets nuttigs, maar ook een voortdurend probleem. Concreter gezegd: zij staat of valt natuurlijk met bondgenootschappelijke solidariteit, maar tegelijk ligt in het manipuleren van de notie van solidariteit een groot gevaar. Zoiets kan zelfs contraproductief zijn in de zaak van vrede en veiligheid.

Terecht stelde de minister van Defensie in zijn rede van 12 april 1984 in de Ridderzaal dat in de besluitvorming binnen de NAVO

plaats moet zijn voor wat hij noemde 'de nationale component'. In beginsel moet ieder land eigen initiatieven kunnen ontwikkelen en in de NAVO-discussies kunnen inbrengen, zonder dat men onmiddellijk gaat spreken van een inbreuk op de bondgenootschappelijke solidariteit.

Hier raken wij aan de eigen Nederlandse problematiek ter zake van de kruisvluchtwapens. De geschiedenis is in hoofdzaak aan iedereen bekend: de Nederlandse regering heeft getracht, een eigen weg te gaan en eigen initiatieven te ontplooiën. Na anderhalf jaar is op 1 november jl. het eigen initiatief definitief opgegeven. En wat wij nu in dit verdrag zien, is wat professor Kooymans beschrijft als: 'het bizarre (...) dat het land waar de aarzelingen met betrekking tot plaatsing van kruisvluchtwapens het grootst waren en derhalve het plaatsingsbesluit het langst is uitgesteld, nu met betrekking tot die plaatsing de meest stringente verplichtingen aangaat' (Internationale Spectator, januari 1986).

Wij perken onze manoeuvreerruimte duidelijk in en wij maken onze eigen vredes- en veiligheidspolitiek minder mobiel. Maar nu zal de regering, niet geheel ten onrechte, onmiddellijk zeggen: kijk dan eens naar artikel 2 van dit verdrag. Dat artikel wordt niet ten onrechte het flexibiliteitsartikel genoemd: in het geval van een overeenkomst tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie kan het aantal wapens worden gereduceerd.

Dit is juist. Hoe flexibel zijn wij echter? Er is al meteen een testcase. In CDActueel deelt minister Van den Broek resoluut mee dat hij verwerping van de nuloptie de afstoting van de twee kerntaken niet doorgaat. Minister De Ruyter acht deze afstoting dan nog altijd bespreekbaar, zo menen wij te weten. Wij vernemen graag van de Regering hoe het kabinet als geheel hierover denkt.

Een hierachter liggend verschijnsel is eigenlijk veel belangrijker. De reactie van minister Van den Broek maakt op ons de stellige indruk dat hij de afstoting van de twee kerntaken puur als binnenlands politiek wisselgeld beschouwt, dat hij in zijn zak houdt, zodra er niets meer is te wisselen. Dan gaat een mens dóórdenken. Was dan misschien de gehele aarzeling anderhalf jaar lang ook slechts politiek spel bedoeld voor de binnenwacht en niet meer dan een zielenmassage in de kring van het CDA? Dat de hooggestemde

De Rijk

aarzelend minder met vredes- en veiligheidsbeleid van doen kan hebben gehad, wordt ook gesuggereerd door menig commentaar direct na het 1-novemberbesluit: 1 november is het einde van het gezeur, van het Nederlandse solistische optreden en de in-de-weg-loperij, dus van ons gebrek aan bondgenootschappelijke solidariteit.

Hierin ligt nog een breekpunt met onze opvattingen. Er is een moment waarop men ongeclausuleerd 'neen' moet zeggen tegen iedere verdergaande bewapening. Is dit irrationeel? Desnoods, mijnheer de Voorzitter. Dit irrationele doet zich echter voor, omdat er iets mis is met de rationaliteit van de balance of terror. Men kijkt te weinig naar wat er in balans is.

Natuurlijk, voor een balans als zodanig doet het er niet toe of er 10 dan wel 10.000 eenheden op iedere schaal liggen, mits de aantallen maar gelijk zijn. Dit is heel rationeel. Je kunt het narekenen en testen op een weegschaaltje thuis. Als de balans verstoord raakt, doordat er aan de andere kant wat bijkomt, herstel je haar door aan jouw kant snel hetzelfde toe te voegen. Alweer heel rationeel, maar het is wel de verkeerde weg.

Dan zeggen wij: stoppen. Noem dit desnoods arbitrair, want de vraag doet zich voor waarom wij het tien jaar geleden al niet deden. Maar hoe dan ook: steeds meer mensen kunnen de rationaliteit van: 'er is toch balans, dus een gelijke mate van afschrikking en dus veiligheid', rationeel en emotioneel niet langer trekken. Zij kiezen daarom voor wat ik een andere rationaliteit noem.

Ik vat mijn betoog kort samen. De door dit verdrag geregelde plaatsing van kruisvluchtwapens en de wijze waarop ons land zich hiermee de handen bindt, achten wij, in het zicht van een niet aflatend streven naar ontwapening, ondoelmatig; de balance blijft er per slot van rekening altijd een van terror. Wij verwerpen voorts principieel de wijze waarop dit verdrag komende samenstellingen van het parlement en komende kabinetten vastlegt, omdat zodanig vastleggen in redelijkheid geacht kan worden, niet ter wille van de verdragspartner te geschieden, maar ten einde een alternatieve politiek binnenslands te blokkeren of om met professor Kooymans te spreken: afdoende te barricaderen – niet alleen op het terrein van vrede en veiligheid.

In het bijzonder tillen wij er zwaar aan dat niet, met de extra omzichtigheid die in dit ook onder de bevolking controversiële geval geboden ware, is gekozen voor goedkeuring van dit verdrag bij tweederde meerderheid.

□

De heer **De Gaay Fortman** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! 'Over de rivieren en bergen van het zuiden heerst de keizer van het zuiden!' Zo dichtte een Vietnamese generaal meer dan duizend jaar geleden, nadat hij een Chinese inval in zijn land had weten te keren. Zijn gedicht geeft een kernachtige samenvatting van het begrip soevereiniteit. Dit begrip staat vandaag centraal, nu ook deze Kamer moet oordelen over het verdrag tot plaatsing van kruisvluchtwapens. Komt een dergelijke plaatsing niet in strijd met Nederlandse soevereiniteit? In hoeverre wordt de soevereiniteit hiermee overgedragen aan de keizer van het westen?

De vraag heeft stof geleverd voor breedvoerige en diepgaande beschouwingen van vele juristen, kenners op de terreinen van staatsrecht, volkenrecht, rechtstheorie en parlementaire geschiedenis. De kwestie lijkt dood gepraat. Tot die conclusie komt zeker al gauw degene die alle stukken opnieuw moet bezien. Wat moet de volksvertegenwoordiging nog na alles wat er is gezegd en geschreven? Meer van hetzelfde? Wie het debat aan de overzijde nog eens naleest zou dat wel denken.

Zo stelt de woordvoerder van de fractie van het CDA: 'Constitutionele rechtsgeldigheid moet geheel beoordeeld worden op juridische gronden en mag niet naar goeddunken worden uitgelegd, juist ten behoeve van het bereiken van eventueel gewenste politieke doeleinden.' Het laatste is natuurlijk juist. Toetsing van wetten en verdragen aan de Grondwet is iets anders dan toetsing aan het eigen partijprogramma. Maar het eerste deel van de zin klopt niet.

Een beoordeling, geheel en al op juridische gronden? Kunnen wij dat? Neen, mijnheer de voorzitter, zelfs de juristen onder ons kunnen dat niet. Ook wij zijn hier immers niet benoemd als rechter. Als de Nederlandse grondwetgever een zuiver juridische toetsing van de Grondwet had beoogd, zou hij deze wel hebben opgedragen aan een constitutioneel hof. Ervaringen in de Bondsrepubliek Duitsland en in de Verenigde Staten tonen aan dat ook dan de politiek

bezwaarlijk buiten de deur valt te houden.

Zo wordt bij benoeming van de rechters door de regering elke benoeming een politieke zaak van groot gewicht en veel gelobby. Hoe dit zij, in ons land is gekozen voor een ander systeem. Toetsing aan de Grondwet is hier opgedragen aan de gekozen volksvertegenwoordiging. Daarbij blijft het natuurlijk mede gaan om de interpretatie van teksten. Dat is het juridisch element. Het is, met andere woorden, een politiek-juridische toetsing. Ik sluit mij op dit punt geheel aan bij de uiteenzetting die collega De Rijk zoëven gaf.

Mijnheer de Voorzitter! Het is van belang dit vast te stellen, nu zowel bij leden van de regering als bij kamerleden een neiging is ontstaan, elkaar om de oren te slaan met teksten en uitspraken van geleerden. De woordvoerder van D'66 aan de overzijde ging zelfs zo ver, zijn oordeel van de meningen van die geleerden geheel en al afhankelijk te stellen. Hij concludeerde: 'Uit de hoorzittingen die de Kamer heeft gehouden over de grondwettelijke aspecten van het plaatsingsverdrag is naar onze mening ook gebleken dat de grote meerderheid van de geraadpleegde staatsrechtdeskundigen, evenals de Raad van State, niet van mening is dat van strijdigheid met de Grondwet sprake is. Dit zo zijnde, zou mijn fractie het onjuist vinden, om politieke redenen een oneigenlijk beroep op de Grondwet te doen.'

Zo'n uitspraak leidt natuurlijk tot een discussie over de vraag of het echt wel een meerderheid was; of je daarbij alleen diegenen moet meetellen die op de hoorzitting waren verschenen, dan wel mogelijk ook anderen; en of en hoe je de kwaliteit van de mensen zou moeten meewegen. Een dergelijke wijze van toetsing is door onze grondwetgever vanzelfsprekend niet beoogd. Het gaat om een toetsing door volksvertegenwoordigers, op basis van ieders eigen politieke verantwoordelijkheid.

Niet verwonderlijk is het dan ook dat bij een debat als dit toch de politiek steeds weer om de hoek komt kijken. Zo sprak mevrouw Beckers, mijn politieke vriendin aan de overkant, over artikel 90 van de Grondwet, waarvan minister Beel destijds had verklaard dat het verplichtte tot een streven naar een ordening die rust en vrede in de wereld brengt. Zij zei: 'Deze overeenkomst draagt daar niet toe bij.' Een

De Gaay Fortman

politiek oordeel, dat ik overigens deel.

In antwoord op de stelling van de communistische afgevaardigde dat de regering door het sluiten van het verdrag democratische verworvenheden overboord zou hebben gezet, zei minister Korthals Altes: 'Wij sluiten het verdrag juist met de bedoeling dat daarmee onze vrijheid en onze onafhankelijkheid, en daarmee onze democratische verworvenheden, worden beschermd'. Dit is alweer een politiek oordeel, dat ik overigens niet deel.

Mijnheer de Voorzitter! Het is duidelijk dat een beoordeling van het verdrag inzake de plaatsing alhier van de door de Amerikaanse luchtmacht te lanceren kruisvluchtwapens en van de mogelijke strijdigheid van dit verdrag met de Grondwet niet kan worden losgemaakt van politieke visies. Een visie op veiligheid, op de NAVO, op de verhouding met de Sovjet-Unie kan hier niet buiten beschouwing worden gelaten.

Zo ligt het bij de burgers die al dan niet hun handtekening zetten onder het alhier ontvangen volkspetitionnement. (3.743.455 mensen deden dit overigens wel, zo vermeldt de oorkonde die is opgehangen in de kamer, waarvan ik hier gebruik mag maken.) Zo ligt het ook bij de mensen die besloten wel of juist niet mee te doen met het proces tegen de Staat over de plaatsing van kruisvluchtwapens. Zo ligt het ten slotte ook bij de volksvertegenwoordigers.

Bij elk van de drie genoemde terreinen van politiek – veiligheid, NAVO en de verhouding met de Sovjet-Unie – maak ik graag enkele kanttekeningen.

Ik begin bij het veiligheidsbeleid. Het verdrag berust op de visie van de gekoppelde veiligheid. Westeuropese veiligheid is slechts te verzekeren bij koppeling aan de veiligheid van de Verenigde Staten. Een land als Nederland moet zijn bescherming zoeken onder de Amerikaanse atoomparaplu. Inderdaad betreft de koppeling niet slechts het andere land, maar met name de nucleaire vernietigingsmacht van dat land. Alleen zo kan het geloofwaardig blijven, dat agessie tegen West-Europa niet loont.

Essentieel is de geloofwaardigheid van de afschrikking. Het is die geloofwaardigheid van de afschrikking die voortdurend vraagt om nieuwe stappen in de wapenwedloop.

Volstreekte veiligheid is er immers nooit. Voortdurend duiken namen op van nieuwe wapens die ontwikkeld zijn en die, gezien ontwikkelingen aan de andere kant – overigens ten tijde van het ontwerpen op de tekentafel nog onbekend –, ook geproduceerd en geplaatst moeten worden.

Met behulp van die wapens wordt dan een nieuw stukje veiligheid gemaakt. Zo is het ook met Pershings en kruisvluchtwapens. Gegeven de plaatsing van de SS-20-raketten in Oost-Europa, dienen zij ertoe, hier veiligheid te produceren. Achter dit beleid ligt, kortom, een ideologie: de ideologie van de maakbare veiligheid, een met wapens maakbare veiligheid. Het is daartegen dat het verzet zich richt.

Wie dit verzet alleen plaatst in het kader van tal van andere bewapeningsbeslissingen in de wereld, begrijpt niet licht de felheid waarmee het wordt gevoerd. Nederland ligt toch, hoe dan ook, in Europa en wordt toch, hoe dan ook, getroffen door een kernoorlog, als die daar onverhoopt zou uitbreken.

Wat betekenen nu die 48 raketten in Nederland op het geheel van de nucleaire bewapening? Wel, zij vormen onze bijdrage daaraan, op een punt waarover wij nog iets te vertellen hebben. Zij behelzen de Nederlandse medeplichtigheid aan de produktie en plaatsing van meer en meer kernwapens. Het verzet richt zich tegen de ideologie van een met wapens, ja, met kernwapens maakbare veiligheid.

De overeenkomst is gesloten in het kader van de NAVO. De wapens, zo bepaalt artikel 3, zullen alleen opereren in overeenstemming met de NAVO-procedures. Ter zijde vraag ik even: opereren die wapens? Bij mijn weten opereren alleen chirurgen!

De Nederlandse verdragstekst wekt de indruk niet een auctentiek stuk maar een vertaling van het origineel te zijn. Het is, of de Nederlandse ondergeschiktheid ook in de tekst spreekt. Is dat onze taal? Goed, ze 'opereren' dus in overeenstemming met NAVO-procedures. Wat betekent dat? Daarover bestaat geen duidelijkheid, immers geen openbaarheid.

Mensen die er iets meer van weten, spreken elkaar tegen. Een officiële verklaring van NAVO-zijde over de betekenis van de hoogste fase van militair alarm en over de vraag wat kan en niet kan zolang een lidstaat niet met de afkondiging van 'general alert' heeft ingestemd, ontbreekt nog steeds. Kan er tijdens dit laatste

debat hierover in de Nederlandse volksvertegenwoordiging misschien nog een officiële verklaring komen van de zijde van de NAVO die bevestigt wat de regering heeft gesteld? Als alles zo duidelijk is, kan dat toch geen kwaad?

Mijnheer de Voorzitter! Vertrouwen in de NAVO en in haar procedures speelt onontkoombaar mee bij de beoordeling van het verdrag en de overdracht van bevoegdheden die het inhoudt. De vraag is ook of een bondgenootschap als de NAVO met een veiligheidsstrategie op een zover van de burger verwijderd niveau – wie kan het allemaal nog volgen, geen bewapende mannen maar op zijn best bemande wapensystemen – wel democratisch kan functioneren. Voor wie gelooft in het hebben om niet te gebruiken, is dat geen punt.

Dat is evenwel inderdaad een geloof. De vereiste geloofwaardigheid van de afschrikking brengt met zich mee, dat de mogelijkheid van gebruik voortdurend zo reëel wordt gehouden, dat het risico van een kernoorlog geenszins is uitgebannen. Bestaat er dan wel een alternatief? Is in onze verhouding met de Sovjet-Unie een andere veiligheidsstrategie denkbaar? 'Nee', zegt bij voorbeeld Max Kampelman, onderhandelaar met de Sovjet-Unie in Genève. Op de vraag van George Urban in Encounter van maart van het vorige jaar: Should the Western world take on the Soviet Union at every level of political engagement except the level of military warfare, in the certain confidence that the West can prove to be at all levels more incisive, effective, and generally superior?, antwoordt hij: Yes, we must be prepared to confront their challenges at every level: at the level of military preparedness, propaganda, diplomacy, social and economic programmes, political warfare, and indeed at the level of searching for peace. I don't want to abdicate any of these competitive fields to the Soviet Union. Hij verhaalt vervolgens van een conversatie met Jeane Kirkpatrick.

Kampelman vraagt haar – het is op zich zelf al van betekenis dat de vraag wordt gesteld hoe moet worden onderhandeld met de Sovjet-Unie – 'How do you address this whole problem of negotiating with the Soviet Union? Putting aside the military aspects (because we know well enough that military preparedness is essential), how do we engage the Soviet system? Jeane

De Gaay Fortman

Kirkpatrick antwoordt hierop: 'Well, the first thing is correctly to identify the enemy'. Kampelman twijfelt nog of dat wel voldoende is, met name uit een oogpunt van beeldvorming. Hij ziet het risico dat Amerika gezien zal worden als een natie 'working for war' en 'provoking crises'.

In 'Common Security', het zoëven ook door collega De Rijk genoemde Palme-rapport wordt het gevaar van deze confrontatiepolitiek duidelijk gemaakt:

'De plaatsing van betere wapens kan de tegenstander ervan overtuigen dat hij een sterkere militaire macht tegenover zich heeft staan' – dat is de geloofwaardigheid van de afschikking – 'maar ook dat de kans vergroot is, dat de vijand die macht zal gebruiken. Het land dat de ontwikkeling gadeslaat kan dan besluiten ook een dergelijk groter militair vermogen te verwerven. De wapenwedloop die dan het gevolg is, verhoogt de politieke spanningen. In het uiterste geval zou een van de landen kunnen concluderen dat een oorlog onontkoombaar is, dat de militaire machtsbalans alleen nog maar slechter kan worden en dat het tot een pre-emptieve aanval moet overgaan om de bestaande dreiging op te heffen'.

Dat, mijnheer de Voorzitter, is het gevaar van de gewapende vrede, zoals de minister-president die betitelt in zijn brief aan Sovjet partijleider Gorbatsjov; of de 'bittere vrede' zoals hij haar noemde in zijn rede in de Houstrusthallen voor de ondertekenaars van het volkspetitionnement. 'Waar', zo vroeg hij zich af, 'gaat het om de vrede en waar begint de waanzin van de bewapening?' Is dat vandaag met een totale vernietigingsmacht die enkele tientallen malen de gehele schepping kan ruïneren, nog een vraag?

De commissie-Palme kwam met het reeds genoemde alternatief: gedeelde veiligheid. Een nieuw begrip van veiligheid, niet berustend op koppeling uitsluitend met bondgenoten en confrontatie van geïdentificeerde vijanden, maar op een inclusief veiligheidsdenken, dat bij elke beslissing rekening houdt met de veiligheid van de ander, zoals die deze beziet. Daarin past niet het verdrag dat wij nu behandelen.

Vanuit deze kanttekeningen op de drie terreinen van veiligheid, NAVO en Sovjet-Unie, mijnheer de Voorzitter, kunnen wij nu komen tot een

beoordeling van de soevereiniteitskwestie. De bevoegdheden die het verdrag overdraagt aan een andere soevereine regering – de Amerikaanse – zijn ver strekkend. Zij betreffen de mogelijkheid inzet van kernwapens vanaf Nederlands grondgebied te stoppen. De uitoefening van die bevoegdheden blijft niet ten volle onderworpen aan de in ons parlementair-democratisch stelsel verankerde controle door de burgers.

Daarvoor komt – in de woorden van minister Korthals Altes – iets anders in de plaats. 'Die democratische controle moet op een andere wijze tot haar recht komen dan nu het geval is', zei hij aan de overzijde van het Binnenhof. En hoe dan wel? Het antwoord op die vraag blijft steken in vaagheden over NAVO-verband en iets wat daarin wel of niet kan worden gedaan. Daarmee staat voor ons vast, dat de Kamer de procedure moet volgen die is voorgeschreven bij goedkeuring van verdragen welke afwijken van de Grondwet: goedkeuren met gekwalificeerde meerderheid.

Deze overtuiging staat tegenover die van degenen die menen dat van strijd met de Grondwet geen sprake is. Het is, zoals ik uiteenzette, een discussie waarin politieke visie een grote rol speelt. Geen van ons kan vandaag en morgen haar of zijn gelijk onomstotelijk bewijzen. Het woord 'overtuiging' koos ik daarom.

De vraag is nu hoe de Kamer in die situatie moet beslissen. Daarbij is aan de overzijde van het Binnenhof terecht gewezen op het voorbeeld van Oud, destijds liberaal fractieleider in de Tweede Kamer, die bij de kwestie van de overdracht van de soevereiniteit over Nieuw-Guinea aan Indonesië, hoewel zelf van mening dat van strijdigheid met de Grondwet geen sprake was, toch voorstelde met gekwalificeerde meerderheid te beslissen.

Het ging er Oud niet om, zo wordt nu gezegd, dat de minderheid twijfelde aan de constitutionaliteit van het voorgelegde verdrag; nee, hij twijfelde zelf; hij meende zelf dat er reden was tot twijfel. Het ging kortom om subjectieve twijfel van de heer Oud.

Twijfelde Oud? Wel, Oud twijfelde, ik wil niet zeggen nooit, maar in elk geval zelden en zeker in staatsrechtelijke kwesties bijna nooit.

Nee, mijnheer de Voorzitter, Oud zelf twijfelde niet over de constitutionele toelaatbaarheid van het verdrag; hij wilde uitdrukkelijk de minderheid

die het constitutioneel ontoelaatbaar achtte, tegemoet komen. Dat heeft destijds grote indruk gemaakt. Oud, die toch van mening was dat de democratie in gevaar kan komen als zij zich te veel aantrekt van minderheden; waar het er echt om spant, moet het altijd gaan om de helft plus 1; diezelfde Oud deed een belangrijke stap in de richting van hen die het toen aan de orde zijnde verdrag afwezen, omdat dit naar hun overtuiging in strijd kwam met de Grondwet. De constatering van twijfel, die Oud signaleerde, was niet subjectief van karakter, maar objectief. Het was de overtuiging van de anderen die haar in het leven riep. Ouds twijfel berustte niet op eigen aarzeling, maar op respect voor de overtuiging van anderen.

En nu, wat doen regering en volksvertegenwoordiging vandaag? De regering giet het plaatsingsbesluit in de vorm van een verdrag. Zij doet daarmee een stap naar het parlement, omdat er, zoals zij stelt, zo'n groot politiek en maatschappelijk belang met het verdrag is gemoeid. Maar vervolgens doet zij weer een stap terug: geen besluitvorming met gekwalificeerde meerderheid, stelt ze, want aan de grondwettigheid van het verdrag twifelen wij zelf niet. De meerderheid van de Tweede Kamer volgde haar daarin.

Het verschil tussen de meerderheid die het amendement-Oud aanvaardde en de meerderheid die het amendement-K. G. de Vries verwierp, ligt nuchter in de politieke verhoudingen. Nee, Oud twijfelde niet, maar hij wist wel dat er een tweederde meerderheid voor het verdrag was.

Vandaag ligt dit anders. Wij kunnen daarom glimlachen. Het is echter wel met het adjectief van de premier een 'bittere' glimlach. De plaatsing van de kruisvluchtwapens wordt nu immers vastgelegd voor langere tijd, – dat regelt het verdrag – maar de overtuiging van vele volksvertegenwoordigers dat hiermee de grenzen van de Grondwet worden overschreden, leidt niet tot de objectieve constatering, dat er sprake is van twijfel. Wij twifelen niet, zei de CDA-woordvoerder aan de overzijde, en daarmee uit. Zo heeft de kwestie van de kruisvluchtwapens grote verdeeldheid in onze samenleving gebracht; verdeeldheid over het veiligheidsbeleid en verdeeldheid over de vraag wat in onze parlementaire democratie kan en niet kan. Die verdeeldheid zal er vandaag en morgen ook wel zijn in deze Kamer.

De Gaay Fortman

Zij valt niet meer te ontlopen. Ook hier immers, in dit deel van de volksvertegenwoordiging moet een uitspraak vallen én over het verdrag zelf én over de wijze van beoordeling daarvan.

Op dit laatste punt vraag ik de Kamer gaarne om een uitspraak. Mijnheer de Voorzitter. De motie, waarvan ik de eer heb die bij u in te dienen, is mede ondertekend door de geachte afgevaardigde mevrouw Tiesinga, degene die hier als eerste de kwestie van de constitutionaliteit van een mogelijke plaatsing van kruisvluchtwapens zonder Nederlands vetorecht bij lancering ter sprake bracht, door collega De Rijk, die zijn overwegingen daarvoor zoëven al heeft uiteengezet, door collega Hoekstra en collega Vogt. De motie richt zich niet tot de regering, maar spreekt de mening uit van de Kamer over de wijze waarop de Kamer zelf over het verdrag wenst te oordelen. Daarom brengen wij haar nu reeds ter tafel.

Motie

De **Voorzitter**: Door de leden De Gaay Fortman, Tiesinga-Autsema, De Rijk, Hoekstra en Vogt wordt de volgende motie voorgesteld:

De Eerste Kamer, in vergadering bijeen op 25 maart 1986;

gehoord de beraadslaging over het verdrag inzake de stationering van kruisvluchtwapens;

overwegende, dat dit verdrag de overdracht van verstrekkende bevoegdheden inhoudt aan een ander soevereine Regering;

overwegende, dat de uitoefening van deze bevoegdheden niet ten volle onderworpen blijft aan de in ons parlementair-democratisch stelsel verankerde controle door de burgers;

spreekt als haar mening uit, dat goedkeuring van dit verdrag door de Kamer slechts kan geschieden met gekwalificeerde meerderheid,

en gaat over tot de orde van de dag.

Deze motie krijgt nr. 145c (19 290).

Ik deel aan de Kamer mee dat op verzoek van enkele leden na het betoog van de heer Hoekstra een koffiepauze van tien minuten wordt ingelast.

De heer **Van der Werff** (VVD): Voorzitter! Indertijd heeft de voorzitter van de fractie van het CDA voorgesteld de aan de orde zijnde briefwisseling op dezelfde dag te behandelen als die waarop wij ons bezig houden met de begrotingen van Buitenlandse Zaken en van Defensie. Onze fractie heeft dit voorstel graag gesteund. De argumentatie hiervoor was namelijk volledig de onze. Met deze briefwisseling wordt een invulling van een aspect van ons vredes- en veiligheidsbeleid in het kader van de Noordatlantische Verdragsorganisatie beoogd, dit wil zeggen dat zij onderdeel is van het beleid van Buitenlandse Zaken en dat van Defensie. Zelfs nu voor de behandeling van de begroting wat weinig tijd overblijft – dit is een understatement – blijft de opzet en de daarin vervatte cadrering zinvol.

Onze fractie heeft de al vele jaren lopende discussie aan de overzijde gevolgd. Bij de algemene beschouwingen is namens onze fractie al het een en ander over deze aangelegenheid gezegd. Ik zal niet in herhalingen vervallen en ik zal de argumenten die ook al aan de overzijde genoemd zijn, niet nog eens verwoorden. Uiteraard zal mijn fractie nauwlettend de reactie van de regering op de betogen van beide vorige sprekers volgen. Er blijven echter nog genoeg belangrijke aspecten over en daar zal ik mijn betoog op richten.

Ik doe dit niet zonder eerst de bewindslieden en vooral die van Buitenlandse Zaken en van Defensie in het algemeen en ten aanzien van de aan de orde zijnde stukken in het bijzonder, dank te zeggen voor hun arbeid gedurende bijna de gehele kabinetsperiode. Deze kwestie wordt net nog op tijd afgerond.

Wij delibereren hier erg rustig met een zekere mate van afstandelijkheid. Ieder lid van dit huis overweegt uit eigen ervaring en invalshoek hoe het belang van bevolking en van het land het best gediend wordt. Dit gebeurt afstandelijk, maar toch niet zonder innerlijke spanning. Die spanning kan men in verschillende situaties waarnemen, zeker in het psychisch klimaat op nationaal niveau. Sinds de Tweede Wereldoorlog zie ik op het gebied van buitenlands beleid en van Defensie eigenlijk niet zoveel perioden waarin men het beleid sterk beleefde en daarin intens meeleeft. Alleen toen in Berlijn door de Russische blokkade de koude oorlog manifest werd, was dit het geval. Dit

gold in mindere mate voor de kwestie Korea, hoewel wij daar direct bij betrokken waren, en voor het avontuur rond het Suezkanaal. Wel stonden de Cubacrisis en de oorlog in Vietnam in de belangstelling.

De discussie over de systemen van bewapening kwam pas op grote schaal op gang met het enhanced radiation wapen. In de volksmond werd dit ten onrechte als 'neutronenbom' betiteld. Zo'n onjuiste benaming zien wij ook bij de 'kruisraket'. De volke benaming draagt een associatieve meerwaarde ten aanzien van de vele andere en andersoortige kernbewapening die al jaar en dag tot het arsenaal van een aantal landen en militaire bondgenootschappen behoort, ook van Nederland. In het bijzonder tijdens de voorgeschiedenis van dit verdrag zijn de moeders hoog opgelopen. Dit moet ook kunnen in een democratische gemeenschap en dit is ondanks de emotionaliteit waarmee dit onderwerp werd benaderd, gelukkig vrijwel zonder echte incidenten en uitwassen verlopen.

Een compliment voor de tegenstanders van kruisvluchtwapens is evenzeer op zijn plaats als lof voor de wijze waarop militairen en politie, die pertinent geen partij in de discussie zijn en op hun functie in de samenleving in dit opzicht ook allerminst aangekeken behoren te worden, zich van hun moeilijke taak gekwetend hebben en kwijten. Mutatis mutandis geldt dit natuurlijk evenzeer voor de Amerikaanse militairen en hun gezinnen, voor zover die in Nederland in dezen een taak te vervullen krijgen.

Graag wil ik bij wat ik zojuist stelde twee voetnoten plaatsen, enerzijds met betrekking tot de actievoerders en anderzijds met betrekking tot het anti-Amerikanisme. Mijn uitdrukkelijke erkenning, als democraat, van ieders recht tout court tot manifesteren en petitioneren vermindert mijn zorg over de werking van de autonome acties en uitlatingen als zodanig in genen dele. Ik voorzie namelijk een enorme misinterpretatie elders. Zo'n veronderstelling is natuurlijk niet te bewijzen en vanuit mijn vakdiscipline kan die misschien hoogstens geleverd worden als de archieven opengaan, dus in de volgende generatie. Ik zie echter wel reden voor bezorgdheid.

Ik geef ter adstructie een analoog geval. In 1933 – ik herinner het mij nog heel goed – een week nadat Hitler op 30 januari Rijkskanselier werd, spraken de leden van de

Van der Werff

Oxford Union zich met een zeer ruime meerderheid ervoor uit dat zij nimmer ter wille van monarchie of vaderland de wapens zouden opnemen. Die uitlating was een symptoom van wat men in veel kranten in het United Kingdom en vooral in Engeland in die tijd kon lezen.

Een jaar later kwam Karl Radek, toen redacteur van *Isvestia* en weer hoog gestegen, op het congres van de Sovjet-schrijvers met commentaar: hoezeer waren de zonen van de Britse bourgeoisie volstrekt van mentaliteit veranderd en verloochenden zij hun eigen wortels! Donderend applaus! In de fascistische en nazistische top had men de uitspraken ook geanalyseerd en trok men de conclusie dat vele Britten of wankelmoedig, of pertinent pacifist waren en dat dus het Verenigd Koninkrijk *quantité négligeable* was. Het grote misverstand was ongewild geweest.

Daarom, zonder onze wil tot vrijheid en zonder onze bereidheid tot verdediging daarvan uitdrukkelijk te tonen gaat het niet. Zonder nucleaire bewapening gaat het, jammer genoeg niet. Zonder militaire macht kunnen wij onze bevolking in West-Europa geen veiligheid waarborgen. Ik heb deze opvatting nog eens bevestigd gevonden in *Social defence* en *social military power*, de studie verricht in opdracht van de regering. Ik wil de bewindslieden – daar hoort ook minister Deetman bij – graag complimenteren met opdracht en resultaat.

Ook in dit verband blijft het de vraag hoe, wanneer sociale verdediging als mentale instelling een aanvulling op de militaire verdediging kan betekenen, men een dergelijke bevordering van bewustwording kan bewerken. Ik acht de rede van 4 maart van de minister van Defensie, over de wenselijkheid van consensus, al een wellicht kleine, maar gereede aanloop.

Mijn tweede voetnoot betreft het soms waarneembare anti-Amerikanisme in onze samenleving. Ik begin wederom met een analogie. Als agnost in het zuiden des lands krijg ik soms van katholieke kennissen serieuze of hilaire verhalen over kerk, samenleving en geloof die ik noch zou durven, noch zou willen navertellen. Zo gaat het ook, in alle openheid, met de Amerikanen.

Zij uiten zich uitermate kritisch, of koddig, over de eigen samenleving,

in alle openheid en spontaan. Die zaken worden echter in Europa, West en Oost, wel vlot naverteld en aangedikt, ook in de cabaret- en popwereld, die zo populair is. Men moet zich echter goed realiseren, dat daar een enorme modieuze component in schuilt. Als wij meer uitwisselen met het oostblok, als wij de Krokodil zouden kunnen lezen, als wij de schaamte over de schaamteloosheid van de dictatuur, die ons nu vaak doet zwijgen, weten af te leggen, kan opeens, ook in ons land, even goed en even makkelijk een modieuze, anti-Russische trend ontstaan. Misschien is Elton John's Nikita wel een Vorstufe daarvan, wellicht, zo voeg ik eraan toe, met een even voze fundamentele basis als nu ten opzichte van de Amerikanen.

Waarom bij voorbeeld de Verenigde Staten als heroïnekoning die de buurt verpest worden afgeschilderd en waarom niet de USSR als permanente onderdrukker en machtswellusteling ontgaat mij, maar die vergelijking komt misschien nog wel, als wij het dan maar niet eerst aan den lijve hebben moeten ondervinden.

Terug naar het nationaal psychologisch klimaat: de betrokkenheid van de bevolking is intenser en heftiger geworden, naar aanleiding van het onderwerp dat aan de orde is. Ik treed niet in de redenen en oorzakelijke verbanden. Ik acht van groot belang dat dit alles zich toch volledig binnen de democratische spelregels afspeelt. Gustave le Bon heeft, als eerste meen ik, geanalyseerd hoezeer volksvertegenwoordigingen in hun beoordeling en besluitvorming verschilden, naar gelang zij redelijk gezamenlijk kunnen overleggen dan wel dat zij onder hoge spanning staan, terwijl de meute buiten het parlement mishandelt en misbaar maakt. Maar karakteristiek en specifiek voor de democratie is nu juist, dat de arbeid en het bedrijf van uitvoerende en legislatieve macht, trouwens natuurlijk ook van de derde, de rechterlijke macht, ongestoord volgens de gestelde regels en continu doorgaan. Ik stel bewust: continu.

Besturen, regeren, in een democratie is een continu bedrijf. Er is evenmin in de op handen zijnde ontbinding en verkiezing van ons als van de Tweede Kamer een gegronde reden om de regelmaat van dat bedrijf stop te zetten, juist in dit verband niet, omdat bij de vorige Tweede-Kamerverkiezingen de

probleemstelling al bestond. Het kabinet heeft van het begin van zijn optreden af zeer open naar een resultaat met betrekking tot deze affaire toe gewerkt. Nu ruim anderhalf jaar geleden, in juni 1984, heeft het een beslissende instemmende uitspraak aan de Tweede Kamer ter zake ontlokt. Wat nu gebeurt is puur toepassing en uitvoering. Zo hoort het ook! De heer Bik heeft dat aspect en de hele ceel van data die daarbij horen nog eens, in *NRC/Handelsblad* van 22 februari, uiteengezet.

Voor mij speelt dan bovendien nog de vraag, die niet door hem is gesteld, sinds wanneer Tweede-Kamerverkiezingen in ons land verengd zouden worden tot één vraagstuk. Zogenaamde one issue-polls, met voorbijgaan aan alle andere brandende kwesties, kennen wij helemaal niet.

Ons wordt het verzoek voorgelegd, met een soort verdrag binnen het Noord-Atlantisch Verdrag in te stemmen. Het komt mij voor dat andere, lichtere vormen, mogelijk geweest waren, maar de Raad van State heeft indertijd deze wijze van presentatie geadviseerd, de Tweede Kamer heeft erop aangedrongen en de regering heeft zich aan die wens geconformeerd en die uitgevoerd. Soit!

Het gaat om een verdrag in een verdrag; in feite beogend het Atlantisch bondgenootschap van West-Europa en specifiek van Nederland uit te bevestigen en politiek en militair weerbaarder te doen zijn, met andere woorden het Atlantisch bondgenootschap voluit voort te zetten.

Voorzitter! Ik hoor wel eens geluiden – ik veronderstel de bewindslieden ook en misschien kunnen zij daarop hun commentaar geven – dat ons democratisch Europa zijn defensie zelf in de hand moet nemen, onafhankelijk en alleen aan deze zijde van de Atlantische Oceaan, dat ons Europa dan veel waardevoller en bewuster van eigen identiteit eigen politieke lijnen kan uitzetten. Voor het gevoel van eigenwaarde klinkt dat plezierig, van werkelijkheidszin blijft zo'n standpunt verstoken. In feite is ons Europa immers geleidelijk al verder en verder achterop geraakt. In de technische wedloop blijft West-Europa enorm achter bij én Sovjet-Unie én Verenigde Staten, zeker op het gebied van wapenproductie en specifiek op het gebied van nucleaire wapensystemen.

Van der Werff

De eigen Britse kernmacht berust in origine op Amerikaanse goodwill, modernisering van Polaris naar Trident lijkt gewenst – capaciteitsverhoging van een op acht naar ik meen – maar de bevestiging vervat in het recente Gorbatsjov-voorstel zou dat geheel doorkruisen. De Franse kernmacht staat op zichzelf en is zelfstandig ontwikkeld. Uitlatingen van achtereenvolgende presidenten van de Franse Republiek duiden erop dat die kernmacht uitsluitend voor Franse nationale overwegingen zal worden gebruikt bij en onderhandelingen en eventueel bij gevechtshandelingen. Maar inmiddels valt er een kentering te constateren in het eenzijdig nationalistisch Frans standpunt.

Medio vorig jaar was volgens een opiniepeiling meer dan de helft (57%) van de Fransen bereid in het algemeen de Bondsrepubliek bij een militaire bedreiging te steunen. De helft vond dat zoiets wederzijds gold – heel interessant – en zelfs 40% dat de strategische atoomparaplu van Frankrijk evenzeer ten bate van de Duitse partner bestond. Nu staat dat eerste aspect grosso modo naar mijn smaak al in het Verdrag van Brussel, maar het is toch aardig te zien hoe de bevolking als het ware in zo'n WEU groeit!

Een volgende belangrijke stap werd gezet op 27 en 28 februari jl., dus nog geen maand geleden, nl. het vaststellen van een consultatieprocedure door Franse president en bondskanselier over eventueel gebruik van Franse kernwapens, zich bevindend op het grondgebied van de BRD. Hoe moeten wij dat nu zien? Zuiver bilateraal, voorbode van een Europees integratiekader? Het heeft naar mijn gevoelens generlei overeenkomst met onze briefwisseling. Maar Europese onafhankelijkheid van de NAVO, zeker gezien de positie die Frankrijk op dit moment nog inneemt, betekent het niet. En daarom wil ik toch nog enkele aandachtspunten noemen met betrekking tot diverse stellingen over Europese onafhankelijkheid.

Een gemeenschappelijke Europese verdediging moet uitgaan van een politieke eenheid. Die is ver te zoeken! Wat voor kader, wat voor kansen? Voor conventionele bewapening willen en kunnen de Europese staten de middelen niet op tafel krijgen en houden de staten, vooral de grotere, bovendien vast aan eigen

programma's van eisen, aan inschakeling van eigen ontwerpen, van eigen industrie. De ervaringen van staatssecretaris Van Houwelingen als voorzitter van IEPG – hij heeft dat voorzitterschap nu aan Spanje overgedaan – zullen hem op de keeper beschouwd toch niet anders hebben kunnen leren? Taakoverdracht – ook een geliefkoosd onderwerp voor academische discussies – lukt in NAVO-verband nauwelijks tussen Europeanen of wel? Ik treed niet in de voor- of nadelen, ik constateer! Kortom, het verdedigingspotentieel van democratisch Europa op zich is en blijft voor decennia volstrekt geatrofieerd.

Mijn fractie constateert derhalve dat de Atlantische optie voor ons als enige vrede en veiligheid waarborgt. Ik voeg daaraan toe dat het verheugend is dat al vier decennia het gelijk van die opstelling uitkomt, al kun je daarmee natuurlijk niets bewijzen. Het aantrekkelijke van de NAVO is erin gelegen dat er tussen de deelnemers aanzienlijke verschillen in macht zijn en dat er verscheidenheid in internationaal en intern prestige bestaat, maar dat er daarnaast sprake is van een coalitie en niet van overheersing of dominantie. Toen de Franse regering de Amerikanen verzocht te vertrekken, vertrokken zij. Zo'n situatie wordt in het Warschau Pact wel anders opgelost, zoals wij maar al te goed weten uit de voorbeelden van Tsjecho Slowakije, Hongarije enz. Niet te vergeten de modellerende functie die van dergelijk hard militair ingrijpen uitgaat, ook al gebeurt het maar een enkele keer.

Ik hoor wel eens zeggen: wanneer Kremlin en Witte Huis nu eens alle nucleaire bewapening via onderhandeling uitbannen, naakt een nieuw tijdperk met een schone lei, óók voor Europa of... juist voor Europa. Ik acht het uitkomen van zo'n verwachting uitermate onwaarschijnlijk. Reductie van kernbewapening van beide supermachten, van overleg met bondgenoten in hun blokken, zit er misschien wel in, maar dan zal het gaan om een zeer langzaam, nauwgezet gefaseerd in te delen en te begeleiden proces. Onderhandelingen zullen bovendien niet – als ze al ergens op uitkomen – leiden tot prompte en totale ontmanteling van alle kernwapensystemen uit de betreffende categorieën aan beide zijden.

Ik zou mij bij voorbeeld kunnen voorstellen – daar geef ik ook

duidelijk de voorkeur aan – dat een eerste reductie van NAVO-zijde een deel van de Pershings-II, opgesteld op het grondgebied van de BRD, zou betreffen. De situatie zou zich zo kunnen ontwikkelen – ik zou dat niet ongunstig achten, al lijkt het een beetje een anomalie – dat het Kremlin een aantal SS-20's ontmantelt en het Witte Huis een aantal Pershings-II, terwijl in Woensdrecht 48 kruisvluchtwapens worden ingevlogen, die – hopelijk na een korte spanne tijds – vervolgens kunnen worden teruggenomen of in aantal kunnen worden gereduceerd tot 32 of 16. Ik veronderstel dat de veelvoud van de eenheid – een flight – van 16 wapensystemen bedoeld worden met de wat gewichtig aandoende bizijn op pag. 1 van de memoerie van antwoord:

'waarbij mede rekening wordt gehouden met militair-technische factoren.' Steekt hier wellicht meer achter? Ik kan mij dat niet voorstellen.

Op basis van een reductie-overeenkomst kan het aantal dalen tot nul. Die nul is best aantrekkelijk. Met de heer Schutte van de overzijde van het Binnenhof koester ik dan graag de hoop dat Woensdrecht over vijf jaar slechts beschikt over 'een merkwaardig soort ontwapeningsmonument'. Het zal duidelijk zijn dat mij dit ook als voorzitter van de monumentenraad best aanspreekt.

De opening die artikel 2 van het verdrag voor een dergelijke gedragslijn biedt, acht mijn fractie een goede vondst in een vertrouwenwekkend systeem. Dat geldt evenzeer tegenover het Warschau Pact als tegenover onze Amerikaanse en Europese NAVO-partners. Dit laatste aspect acht mijn fractie van groter gewicht dan het eerste. Bij onderhandelingen over reductie zullen beide wereldmachten nimmer – dan denk ik terug aan het verdrag van Washington en de onderhandelingen over de vlootsterkte, waarin het tot op zekere hoogte om een analoge problematiek ging – zo ver willen of durven gaan dat zij afhankelijk zouden kunnen worden van derden, zoals China, Frankrijk en Engeland of van ontwikkelingen in landen als bij voorbeeld Pakistan, Iran, India, Libië, Argentinië, Brazilië, Israël, Zuid-Afrika enz. enz. Ik veronderstel dat de bewindslieden dit met mij eens zijn.

Maar ik herhaal graag wat ik vroeger al eens betoogd heb: de wederzijdse agressiviteit en irritatie van beide superpowers is voor de wereld best heel zorgelijk, maar ons

Van der Werff

nationaal voortbestaan in Europa zal wellicht een veel groter risico lopen ingeval Kremlin en Witte Huis opeens opperbeste maatjes waren. Waarom het nu gaat, is de vraag hoe de stabiliteit, hoe precair die ook mag zijn, het best in stand is te houden. Op strategisch gebied bestaat er een zeker evenwicht, maar in het bereik van zo'n 500 km tot 5.000 km heeft de Sovjet-Unie bewust een destabiliserende serie kernwapens ontworpen en operationeel gemaakt.

Achter die steeds groeiende serie SS-20 – er was toch immers een plafond? – komen steeds nieuwere midden- en kortedracht-wapensystemen die direct en uitsluitend op West-Europa gericht kunnen zijn. Daar staat niets tegenover. Het terugnemen van de SS-4 en -5 doet aan die ongunstige verhouding in tactische slagkracht net zo min afbreuk als bij ons het uitvoeren van de Montebello-besluiten.

Inmiddels moet men wel bedenken hoe het staat met de Russische kruisvluchtwapens, waarover ik nooit wat hoor. Rusland beschikt immers over operationele kruisraketten, zeer laagvliegend, net zoals de Amerikaanse, dus moeilijk op te sporen, doelzoekend, verder vergelijkbaar, zoals de snelheid en het bereik (ongeveer 3.000 km). Zowel de uit de lucht als van de grond afgeschoten wapens zijn vrijwel vergelijkbaar met de Tomahawk.

Een nieuwe generatie wordt momenteel echter in Rusland ontwikkeld. Het bereik daarvan is zeker 3.600 km, supersonisch qua snelheid en dus ook hoger vliegend; anders lukt je dat niet. De verwachting bestaat dat de Sovjet-Unie in een aantal jaren – ik veronderstel dat ik gelijk heb – over 2.500 cruise missies zal kunnen beschikken. Wij praten voornamelijk over een aantal van 464.

De werkelijke problematiek is echter volstrekt niet gelegen in de plaatsing van wapenstelsels en in het beschikken over arsenalen, maar in de beheersbaarheid van conflicten. Zoëven sprak ik over nationale spanning; echt ernstig is internationale spanning, zoals Europa die meegemaakt heeft in augustus 1914 en augustus 1939. Dan komen mensen en organisaties onder druk te staan en geraken in een stress-toestand. Dan wordt opeens de routine doorbroken en komen onverwachte en onvoorzienbare situaties voor.

Dan is de psychologische oorlogsvoering, met inzet van de propagandamechanismen en -machinaties, op volle toeren, zodat niemand meer weet wat waarheid of verdichtsels is. Men behoeft dan dringend standvastige bondgenoten.

Maar dan doemt ook het beruchte dilemma op: *mourir pour Dantzig*; vrij vertaald: waarom ons inzetten of laten gebruiken voor andersmans redding? Met deze plaatsing beantwoorden onze Amerikaanse bondgenoten op voorhand die vraag positief. Zij committeren zich opnieuw en vergaand in Europa. En dan zijn er mensen die menen dat de Amerikanen alleen van Woensdrecht uit een eigen oorlog kunnen gaan voeren, zonder onze voorkennis of instemming! De zulken kunnen zich gelukkig prijzen: zij weten niets af van moderne oorlogsvoering.

Mijn fractie kan zich vinden in de kabinetsvoorstellen. Wij achten het juist dat Nederland binnen de NAVO geen uitzonderingspositie meer inneemt. Dat bevordert de duidelijkheid binnen het bondgenootschap én tegenover het Warschaupact. Daarenboven constateert mijn fractie met het kabinet dat Nederland met dit verdrag binnen het bondgenootschap allerminst zijn zelfstandige positie prijsgeeft in die zin dat artikel 5 onverlet laat dat Nederland autonoom besluit over de vraag: wel of geen oorlog voeren. Ik herhaal overigens dat Nederland in het kader van de WEU wél op voorhand met onderling bindende voorwaarden voor militaire bijstand in Europa heeft ingestemd.

Ik ga ook akkoord met hetgeen de bewindslieden inbrengen in de memorie van antwoord. Maar hun antwoord laat onverlet mijn stelling dat, in geval van een militaire aanval uit het Oosten op een van de WEU-landen, deze landen op elkaar een beroep kunnen doen voor militaire bijstand, indien een van de betrokkenen zich aarzelend betoont in het NAVO-kader. Scenario's zijn zo te bedenken. Om des tijds wille zal ik dat echter niet doen.

In feite wordt vandaag en morgen rechtgetrokken wat in mijn ogen sedert 12 december 1977 een manco in het Nederlands beleid is geweest: wél het NAVO-dubbelbesluit aanvaarden, doch met betrekking tot de uitvoering niet thuis geven, althans tijdelijk. Ik ga evenmin voorbij aan een ander afgeleid en mijns inziens aanvechtbaar aspect

van de Nederlandse uitzonderingspositie. Bij sommigen leefde de gedachte dat onze regering op grond van het binnen de NAVO gemaakte voorbehoud ook daarbuiten, dat wil zeggen met de Sovjet-Unie, zelfstandig besprekingen moest aangaan. Het deed mij terugdenken aan de positie van Amsterdam in de achttiende eeuw; zelfstandig in onderhandeling tredend met Frankrijk! De situaties zijn echter in zoverre wat onvergelijkbaar dat Amsterdam toen de machtigste stad in het federatieve verband van zeven soevereine staten was, terwijl voor ons land in het NAVO-kader een dergelijke positie niet lijkt weggelegd.

De geschiedenis leert dat zelfs Amsterdam toen snel is teruggefloten. Ik heb nog een vraag. Zijn er nog bondgenootschappelijke reacties gekomen op de uitgesproken intentie om in Moskou te gaan praten? Ik zou enige bedenkingen niet misplaatst geacht hebben. Zijn er intern in het kabinet ook hesitaties ten aanzien van dergelijke suggesties geopperd en, zo ja, op welke grond?

In ieder geval spreek ik nog eens uit dat dit verdrag geen uiting van agressieve bedoelingen van een staat behelst, maar een gemeenschappelijke verdedigingsopzet en -optie, met een militaire en een politieke component, geformuleerd door een bondgenootschap van staten. Wanneer de plaatsing – in feite is het beter, te spreken van de opslagbases – zich tot het grondgebied van één van de Europese bondgenoten zou beperken, dan is dat geen goede aanpak. Het gaat immers om de totale veiligheid. Ook het Nederlandse parlement kiest daar te zamen met de Nederlandse regering voor, althans als de stemming hierover positief verloopt.

Het viel mij op dat het zojuist vermelde voorbehoud door bondskanselier Kohl op 6 maart jl. niet werd gemaakt in Bonn. Hij liet immers weten: 'Wir haben entscheidende Beiträge zur Stabilität des Bündnisses geleistet. Nach Belgien haben jetzt auch die Niederlande der Durchführung des NATO-Doppelbeschlusses endgültig zugestimmt. Dazu wäre es ohne unsere Standfestigkeit kaum gekommen.' Aan het feit dat de Eerste Kamer op grond van redenen van zeer uiteenlopende aard geen instemming met het kabinets-handelen zou kunnen verlenen en dat het 'endgültig zustimmen' dan wat prematuur klinkt, ga ik nu maar achteloos voorbij, hoewel de Heer van Schuylenburg, onze overbuurman,

Van der Werff

daarover nog wel eens iets zou kunnen verduidelijken in Bonn. Zouden de bewindslieden enigerlei indicatie kunnen geven van de interpretatie van de laatste zin van het citaat? Mijn fractie acht de teneur van die zinsnede wat ongelukkig. Ik betreur haar zelfs.

Als ik het plaatsingsbesluit hier onderschrijf, speelt bij de overwegingen mede het gegeven een rol dat volgens mij in alle Benelux-landen en in Italië en Groot-Brittannië speelt, namelijk dat het onjuist zou zijn, de BRD in deze sector als enige voor de plaatsingsproblematiek te laten opdraaien. Bovendien heeft Bonn bij het nemen van het dubbelbesluit meteen de uitgangspunten van non-singularity en simultaneusly geformuleerd. Een eigen leven leidend bondgenootschappelijk saamhorigheidsgevoel moet nu niet gaan verkeren in een soort volgeling-schap. Het mag ook niet als zodanig geïdentificeerd worden.

Het is echter duidelijk dat het diametraal tegenovergestelde, namelijk een gebrek aan solidariteit met de Europese NAVO-partners en een zich contrair opstellen, veel grotere risico's impliceert. Het zou ook onaantvaardbaar zijn.

Ik heb nog enkele punten, als eerste de Rubicontheorie. Het gaat mij niet om de inhoud, maar om de benaming. Ik vind deze uitermate ongelukkig en misplaatst. Ik begrijp dan ook niet dat de bewindslieden deze term niet meteen hebben gewraakt, gelet op de hiermee verbonden associatie. Het overtrekken van de Rubicon, eventueel onder het uitroepen van 'alea jacta est'. Ik wantrouw uitspraken op historische ogenblikken en geloof trouwens ook niet in historische vergissingen, maar dit is terzijde. Door een consul als generaal met hem toegedane troepen is een aanslag op de Romeinse republiek en impliciet in strijd met de bestaande staatsinstellingen. In ons geval kan er geen sprake van zijn dat de regering nu of te zijner tijd met het NAVO-verdrag en het hierin vervatte onderhavige verdrag en met de procedures en besluiten onze wetten schendt.

Voorts maak ik enkele opmerkingen over de mobiliteit en de operationele opstelling van de kruisvluchtwapensystemen. De minister herhaalde op mijn vragen het antwoord dat hij aan de overzijde van het Binnenhof heeft gegeven: het is onwaarschijnlijk dat kruisvluchtwapens, als zij er zijn, van

andere dan Nederlandse bodem worden gelanceerd, indien nodig. Ik begrijp deze uitspraak niet. Op algemene gronden; In het geval van general alert, dus als er een oorlogstoestand is ingetreden tussen de NAVO en het Warschau-pact, is het gebied van Europa en zeer waarschijnlijk het gehele noordpoolgebied, evenals het noordelijke deel van het westelijke halfrond, in totaliteit gevechtsterrein, ter zee, te land en in de lucht. Je kunt grenzen dan vergeten en je moet dit dan ook durven doen.

En in het bijzonder, indien – if, niet when – de stelsels uit het depot van Woensdrecht worden gereden naar operationele locaties, liggen deze vast niet ten westen van Woensdrecht, niet in Zeeland over die smalle bruggen en niet in Zeeuws-Vlaanderen met de pont of via de tunnel onder de Schelde in Antwerpen. De locaties liggen dus ten oosten van Woensdrecht, laten wij zeggen in een halve cirkel tot een afstand van 100 of 150 kilometer. Dit betreft dus de Campina, de Grebberg en Belgisch gebied.

Zo'n radius kan men uiteraard ook vanuit Florennes trekken. Van één ding kunnen wij zeker zijn: van het gemeentelijke gebied van Woensdrecht zullen kruisvluchtwapens nimmer worden gelanceerd. Mobiel is mobiel om à la Gertrude Stein te spreken. Dit is volstrekt het zelfde als met de overigens onvergelijkbare veel gevaarlijkere SS 20.

Ik kom bij de wijze van beschouwing van het nucleaire bestand door Nederland. Het is net of ik twee schakers met twee borden zie. Zij spelen tegen elkaar op één bord en een van de twee speelt simultaan op het andere bord met zich zelf. Dat is Nederland; het speelt dus drie partijen. De eerste speelt het grosso modo in overleg met de NAVO. Aan het andere bord komt Nederland zich zelf tegen; het wil niet verliezen, het wil niet winnen en speelt dus op remise door afruil van stukken. Ik verwacht dat de bewindslieden dit complex van factoren bezien vanuit de externe dreiging.

Ik citeer uit de memorie van antwoord dat de rol van de nucleaire artillerie voor 1LK essentieel is in de geïntegreerde voorwaartse verdediging. Ik weet het allemaal niet zo goed, maar deze zin betekent slechts dat één batterij nucleaire granaten van idem zoveel duim kan afschieten, hooguit vanaf een paar locaties.

Hiermee breng ik het tot de eigenlijke proporties terug. Als de bewindslieden de nucleaire opties voor 1LK werkelijk ter harte gaan, zullen zij 155 mm-geschut dual capable moeten maken, met mission teams. Pas dan zullen aanvallers in het ongewisse zijn en dus in de zorgen over de defensieve slagkracht van 1LK.

De Orion verkent samen met Amerikaanse en Engelse vliegtuigen van een ander type de noodseinen de Atlantische Oceaan. Het is overigens een wat zwabberig vliegtuig. Het zoekt en registreert vijandelijke onderzeeërs. In oorlogstijd zal dit Nederlandse vliegtuig van Amerikaanse makelij overigens een vijandelijke onderzeeër die het heeft gemunt op onze handelsschepen of op aan te voeren ondersteunende troepen, kunnen waarnemen. En dan? Tja, dan raken wij een beetje in de oud-vaderlandse mentaliteit van de kampersteur. Dan vaart de boot weg; zo simpel is het.

Gelukkig, er zijn twee 'tenzij's'. Er wordt gewerkt aan zeer geavanceerde conventionele torpedo's. Wanneer zullen zij beschikbaar zijn? Streeft de bewindsman ernaar, de gevechtskracht van de Orions daarmee eventueel te compenseren? De gehele strategie en tactiek – oorlogsdoel en gevechtsdoel – van de oorlogvoering op zee staan ter discussie. Ik noem de positionering, de steunpunten, de eskaders, de rol van fregatten en luchtmacht en de functie van de nucleaire bewapening. Met betrekking tot het laatste is – als ik goed geïnformeerd ben – al uitdrukkelijk de wens geuit dat de Nucleaire Planning Group daarop gaat studeren. Heeft de minister van Defensie daarop een voorschot genomen? Wanneer is het resultaat daarvan te verwachten?

Niet alleen wijzigen zich de verhoudingen tussen de beide supermachten en de beide militaire blokken; daarmee samenhangend treden verschuivingen op in economisch opzicht, in aandachtsvelden, in globale politiek. Zo zouden eigenlijk de algemene strategische en tactische vraagstukken best eens fundamenteel ter discussie kunnen komen. Onze fractie stelt zich voor, dat met bewindslieden van het nieuwe kabinet te doen. Op dit moment komt het openen van de mogelijkheid tot plaatsing van ground-launched cruise-missiles ons gewenst voor. Mijn fractie kan zich dus vinden in de briefwisseling.

De heer **Hoekstra** (CPN): Mijnheer de Voorzitter! Over het al of niet plaatsen van kruisraketten in ons land is, volkomen terecht, zeer lang gesproken. Eerst geschiedde dit rond de documenten op stuk nr. 17 980 die aanleiding waren voor vele militaire en principiële beschouwingen. Toen reeds bleek hoe diep de verschillen van inzicht waren. Later ging de discussie voort over de ontwerp-overeenkomst met de Verenigde Staten die nu voor ons ligt. Er blijft wat ons betreft na dit alles weinig te vragen over.

Wel noodzakelijk blijft het debat vanuit politieke visies, waarbij verder moet worden gegaan dan alleen de beoordeling van de situatie op dit moment. Dit geldt zowel voor het verleden als voor de toekomst. De historie van een vurig debat in en buiten het parlement over de kruisvluchtwapens is wat ons land betreft voornamelijk de geschiedenis van de vredesbeweging. Deze volstrekt nieuwe, unieke, brede beweging is uit onze samenleving niet weg te denken. Zij begon al met het verzet tegen het neutronenwapen. Deze geschiedenis is nog niet tot het einde geschreven. Wij hebben het – wat ons betreft – dan ook niet over een voltooid verleden tijd. Het slot hangt af van internationale gebeurtenissen, maar vooral, en in beslissende mate, van de binnenlandse ontwikkelingen. Dat is dan ook de reden dat wij in dit debat veel aandacht aan deze beweging besteden. Wij kiezen dus een ietwat andere invalshoek dan die welke tot nu toe in de Kamer aan de orde is geweest.

Wat is de betekenis van de vredesbeweging? Wij menen dat de demonstraties en de petitie's duidelijk hebben gemaakt dat de bevolking het besluit inzake de kruisraketten niet wenste over te laten aan regeringen, aan de partijpolitiek met al zijn beperking en verdeeldheid, aan bondgenoten of aan de geheime diplomatie.

Aldus heeft de algemene grote verontrusting per slot van rekening geleid tot een bijzonder grote activering van de democratie, op een punt dat door vrijwel iedereen gezien werd als van levensbelang.

Jarenlang heeft de beweging zo gefunctioneerd en het is te hopen dat dit voort zal gaan. Zij was zeer breed en aan die breedte ontleende zij haar kracht. Die beweging beïnvloedde de politieke partijen, de vertegenwoordigers in het parlement en ook

de regering. Zij die aanvankelijk nog twijfelden over de acceptatie van het neutronenwapen, werden later fervente tegenstanders van de plaatsing van de kruisraketten en zijn dit ook nu.

Te zelfder tijd werd deze vredesbeweging géén eigendom van politieke partijen of van stromingen. Het interessante was dat, als het ging om de definiëring van de activisten, men in de meeste gevallen eenvoudigweg niet het gebruikelijke schema 'links, midden en rechts' kon hanteren. Het is naar onze mening de moeite waard om dit nieuwe politieke gegeven in ons land te verdedigen tegen afkalving, prestigestrijd en gedrag van moedelozen. Hier past, naar mijn mening, een royale en niet-sectarische opstelling.

Het is nodig, dachten wij, zo nadrukkelijk ook in deze Kamer over dit alles te spreken, omdat door deze beweging de discussies in het parlement grotendeels werden bepaald, zowel tussen de afgevaardigden onderling als tussen de afgevaardigden en de regering. Daardoor is een groot aantal vraagstukken aan de orde gekomen die anders zeker onder de oppervlakte gebleven zouden zijn. Velen zijn hierdoor geïnspireerd tot het leveren van eigen bijdragen en studies van allerlei aard, ter ondersteuning van dit proces. Tot op de laatste dag voor dit debat kwamen nog belangrijke documenten, mijnheer de Voorzitter, in ons bezit. Dat maakte ons land zo bijzonder anders dan menig buitenland.

Wij denken daarbij aan de grondwetskwestie. Vele malen, ook vandaag weer, werd betoogd dat de vestiging van een basis voor kruisvluchtwapens strijdig is met het beginsel van zelfstandigheid en zelfbeschikking. De betekenis van de autonomie, juist van een klein land, kwam voluit aan de orde met de vraag, of deze autonomie tussen het geweld van blokken en supermachten nog bestaansrecht heeft en kan functioneren. Er werd op aangedrongen om elke mogelijkheid van Nederland te benutten om internationaal op te treden voor atoomontwapening.

Mijnheer de Voorzitter! Als men nu de laatste debatten in de Tweede Kamer overziet, is het teleurstellend om te zien dat de uitkomst daarvan op zekere afstand is geplaatst van de massale, zeer brede beweging. Dit is met name geschied door de partijen van het regeerakkoord en de partijen

rechts daarvan. Zij vormden te zamen een zeer schrale parlementaire meerderheid. In hun standpuntbepaling stond niet voorop wat de eigen rol van Nederland zou kunnen zijn bij atoomontwapening.

Ook hier vond een polarisatie plaats van VVD en CDA, en de partijen rechts daarvan, contra de rest. Alles leek te gaan om de handhaving van de parlementaire machtsconcentratie nu en in de toekomst.

Vandaar de voorgestelde lengte van de overeenkomst met de Verenigde Staten, met als doel elke toekomstige regeringscombinatie te binden aan een overeenkomst door de huidige regeringscombinatie gesloten.

In het debat in de Tweede Kamer is ons inziens volkomen duidelijk de onhoudbaarheid hiervan aan de orde geweest. Wij sluiten ons korthedshalve daarbij aan. Ongetwijfeld werd, met medewerking van een aantal media, tijdens de laatste debatten aan de overzijde gespeculeerd op een verminderde publieke belangstelling, vermoeidheid en ontmoediging. Of dit terecht was, zullen de komende weken en maanden aantonen.

Er voltrokken zich in de afgelopen maanden merkwaardige processen. Eerst verdedigde de regering de plaatsing van kruisraketten met als argument, dat er weinig vertrouwen kon zijn in snelle vorderingen tijdens de besprekingen en onderhandelingen, met name door een te weinig soepele houding van de zijde van de Sovjet-Unie.

Dat dit een ondeugdelijk argument was, is al eerder aan de orde geweest, alsook de te geringe activiteit van de regering om onder veranderde omstandigheden met de Sovjet-Unie te praten. Inmiddels is er immers – wij willen hierop de nadruk leggen – veel veranderd en zijn er nieuwe, zeer vergaande voorstellen gekomen van Gorbatsjov. Zij kunnen naar onze mening absoluut serieus genomen worden, gezien de plannen om in de Sovjet-Unie zelf zeer vergaande veranderingen door te voeren die tevens een andere, gedurfde opstelling in internationale vraagstukken van dat land zullen vereisen.

Dat geldt vooral voor de atoombe wapening en de wapening in het algemeen. Natuurlijk kan men van buitenaf, door het opdringen van een nieuwe ronde van de wapenwedloop, deze veranderingen willen belemmeren. Dat zou alleen maar buitenge-

Hoekstra

woon schadelijk zijn, ook voor de internationale verhouding.

Het lijkt ons van groot gewicht, dat in de besluiten van het laatste congres van de communistische partij van de Sovjet-Unie is vastgelegd, dat door de perfectionering van nucleaire en andere wapens de pariteit ophoudt een factor te zijn van militair-politieke afschrikking en dat daarom de veiligheid in steeds grotere mate een politieke aangelegenheid moet zijn.

Het is te hopen, dat deze stellingname tot verdere concrete daden zal leiden. Na het horen van deze mening, uitgesproken op het laatste congres in de Sovjet-Unie, zouden wij de regering willen vragen of dit niet nog meer ruimte biedt tot overleg en tot concrete stappen van Nederlandse zijde. Jammer genoeg mijnheer de Voorzitter, kreeg ik de tekst van deze besluiten kort geleden onder ogen, zodat het niet mogelijk was, deze vraag eerder schriftelijk aan de regering te doen toekomen.

Mijnheer de Voorzitter! Zonderling genoeg, wordt door de regering nu de plaatsing verdedigd met onder andere het argument dat er tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie onderhandeld wordt. De regering vertoont een voorzichtig optimisme. Nu lijkt ons juist op dit moment dat optimisme een beetje te geforceerd, vooral omdat een ouderwets soort anti-communisme opdoemt dat zich richt tegen alles wat zich beweegt in de richting van onafhankelijkheid en zich verzet tegen de opvattingen van Reagan.

Zo wordt een beginnende soepelheid aan de ene kant beantwoord met een redeloos fanatisme en met een voortgaan met atoombomproeven. Wij denken dat juist bij al deze nieuwe moeilijkheden die dreigen te ontstaan, een eigen geluid en initiatief dringend nodig is. Als het ooit tijd is geweest om wat de kruisraketten betreft te zeggen dat het welletjes is geweest, dan is dat nu wel het geval.

Bovendien, mijnheer de Voorzitter, doet zich nog een merkwaardig verschijnsel voor. Voor de tweede keer is kort geleden een proef met een kruisraket boven de Verenigde Staten en Canada mislukt. Het ding is zoekgeraakt of neergestort zonder dat er al te veel ophef of publikaties over kwamen. Dat is eigenaardig, want juist op een moment waarop hier gesproken wordt over veiligheid

door kruisraketten, wordt ginds aangetoond dat de veiligheid door eigen raketten in gevaar wordt gebracht.

Wij wílen nog slechts enige opmerkingen maken over de grondwetskwesitie. Gebleken is, dat een zeer grote minderheid in de Tweede Kamer twijfelt of een besluit tot plaatsing wel genomen kan worden met gewone meerderheid van stemmen in plaats van een tweederde meerderheid. CDA en VVD twijfelen niet, dus alles lijkt in orde te zijn. Een gewone meerderheid beslist, dat een tweederde meerderheid niet nodig is. Hoe het uiteindelijk in de Eerste Kamer zal zijn, zullen wij nog zien. Toch zou naar onze mening de toestand, met zulke grote twijfels in en buiten het parlement over een zaak die zulke onherroepelijke precedenten schept en zeer langdurige gevaarlijke consequenties heeft, een besluitvorming met tweederde meerderheid rechtvaardigen. Te meer nog omdat hier de Grondwet, zelfbeschikking en onafhankelijkheid aan de orde zijn gesteld.

Daarmee zou tevens een zeer gevaarlijke polarisatie in ons land kunnen worden voorkomen. Tal van landen laten zien hoe rampzalig een verharding door onzorgvuldigheid en intolerantie kan uitpakken. Dat is in Nederland gelukkig nog anders, maar de introductie daarvan onder invloed van blokken en supermachten is niet ondenkbaar. Naar onze mening is dit aspect onderbelicht gebleven.

Mijnheer de Voorzitter! De Nederlandse soevereiniteit en zelfbeschikking zijn in het geding. Naar onze mening is van vele kanten aange-toond, dat bij de overeenkomst met de Verenigde Staten over de kruisvluchtwapens een onoverzienbare overdracht van bevoegdheden plaatsheeft. Wij willen niet alles herhalen wat daarover is gezegd.

Bij de beoordeling is het voor ons doorslaggevend, dat, hoewel in punt 4 van de brief van 4 november 1985 aan de ambassadeur van de Verenigde Staten wordt gezegd, dat het bevel over de vliegbasis Woensdrecht blijft berusten bij de Koninklijke Luchtmacht, in punt 5 staat: 'Alle Amerikaanse wapens blijven onder de hoede en het toezicht van de Amerikaanse Strijdkrachten, die tevens belast zijn met het onderhoud van en de oefening van de kruisvluchtwapeneenheid. De Regering van de Verenigde Staten stelt personeel en uitrusting beschikbaar voor de uitvoering van deze taken.'

In punt 7 staat: 'Beide Regeringen beschouwen de beveiliging van de kruisvluchtwapeneenheid als een gemeenschappelijke taak.'

Dit is onzes inziens een zeer gevaarlijke overeenkomst, omdat dit de mogelijkheid opent voor een optreden van buitenlandse troepen in ons land, als de veiligheid van de basis in gevaar zou zijn gebracht. Wie bepaalt dat? Hoe ver gaat dat?

Alle geruststellende interpretaties die in de loop van de debatten zijn gegeven, hebben onze bezwaren niet kunnen wegnemen, zeker niet nadat wij kennis genomen hebben van stuk nr. 17 980, nr. 11. Weliswaar wordt verwezen naar NAVO-consultaties en procedures, er wordt echter ook geformuleerd dat met inachtneming daarvan de Verenigde Staten in casu de president van de Verenigde Staten besluit of een of meer kernwapens al dan niet voor inzet zal of zullen worden vrijgegeven. Dat is naar ons oordeel niet zo zeer ingegeven door het Non-proliferatieverdrag als wel door de wil om de Verenigde Staten garanties te bieden waarbij zij in laatste instantie beslissen en daden stellen.

Het gevaar van dit alles is dat het zo multi-interpretabel is. Sommigen zullen gerustgesteld worden door de verwijzing naar geheime NAVO-procedures. Wij niet, mijnheer de Voorzitter!

Weer anderen zullen tevreden zijn, omdat het hier gaat om een overeenkomst met wat de grootste democratie van de wereld genoemd wordt, met wie trouwens steeds meer democraten overhoop liggen. Deze tevredenstelling geldt ons niet!

Er zullen mensen zijn die het volste vertrouwen hebben in een overeenkomst, in gesprekken en briefwisselingen met de president van de Verenigde Staten, wie dat dan ook moge zijn. Wij niet, mijnheer de Voorzitter!

Vandaar dat wij ervoor pleiten om juist in tijden van grote spanningen en onzekerheden geen enkele mogelijkheid tot het voeren van eigen beleid in de internationale politiek uit handen te geven. Dat wil zeggen, dat wij van mening zijn dat een onverkorte handhaving van de soevereiniteit en zelfbeschikking gewenst is. Wij hebben daarover reeds verschillende keren gesproken, ook bij de totstandkoming van de NAVO.

Vandaar dat wij niet meegaan in de discussies over de relativering van deze soevereiniteit; een relativering

Hoekstra

die gezien de blokvorming nodig zou zijn. Het gaat hier niet om een kwestie van meetlatwerk van een beetje meer of een beetje minder. Wij vinden het heel belangrijk te constateren, dat bij de onderhavige overeenkomst de veiligheid en zelfbeschikking niet alleen in het geding zijn op een moment van direct oorlogsgevaar. Naar onze mening is dat het geval bij het tot stand komen en het in werking treden van de overeenkomst die wij nu bespreken.

Voor ons zijn soevereiniteit, zelfstandigheid en zelfbeschikking geen formele kwesties of afhankelijk van de verhoudingen tussen supermachten of blokken.

Anders dan in de jaren vijftig, tijdens de koude oorlog met de debatten over de NAVO en de Nederlandse positie daarin, wordt in dit opzicht nu veel genuanceerder gedacht. Dit gebeurt met name door de Partij van de Arbeid, zoals blijkt uit de bijdrage van de heer De Vries in het debat in de Tweede Kamer.

Het gaat hier om waarden die tegen erosie beschermd moeten worden en, het zij zeer nadrukkelijk gezegd, niet om een eng nationalisme.

In ons land is de strijd voor nationale onafhankelijkheid en soevereiniteit altijd verbonden geweest met democratie, tolerantie en anti-fascisme, maar ook met een eigen optreden tegen oorlogen en het zich mee laten sleuren in bewaapening en geweld. Dat maakte het in het verleden onduidelijk dat een vreemde mogendheid zich op Nederlands grondgebied vestigde en machtsposities verwierf. Zo zal het ook in de toekomst moeten zijn, welke mogendheid het ook betreft.

Mijnheer de Voorzitter! Dit alles is reden waarom wij ons zo nadrukkelijk tegen deze overeenkomst met de Verenigde Staten verklaren.

De vergadering wordt van 10.40 uur tot 10.50 uur geschorst.

Voorzitter: Feij

De heer **Van Mierlo** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Enkele jaren geleden heb ik gezegd dat het in de situatie die in Nederland is ontstaan, eigenlijk niet zo belangrijk is welk besluit er wordt genomen – het is natuurlijk wel belangrijk – maar dat voor Nederland de wijze waarop het ja of nee wordt nog veel belangrijker is. Nu kijk ik aan het eind van de weg terug op alles

wat er gebeurd is. Als ik eerlijk ben, moet ik zeggen dat ik het feit dat het 'ja' zal worden op zichzelf aanzienlijk minder ernstig vind, dan de wijze waarop dit besluit tot stand is gekomen.

Ieder vraagstuk heeft zijn eigen geschiedenis en iedere betrokkene heeft zijn eigen geschiedenis met het vraagstuk. De kwestie van de kruisraketten heeft evenveel geschiedenissen als betrokkenen, regeringen in successie, politieke partijen en personen. Als je aan het eind van de weg over het sluitstuk, de beslissing zelf, moet oordelen, dan is die beslissing niet sec aan de orde, maar dan beslaat de beoordeling de gehele weg. Mijn fractie kan zich wel voorstellen dat de regering op de door haar gevolgde weg tot een positieve plaatsingsbeslissing is gekomen. Evenzeer kan het op zijn minst twijfelachtig worden genoemd of in de huidige internationale situatie een uitzonderingspositie van Nederland nog constructief en nuttig zou zijn.

Ik herhaal dat dit allemaal niet wegneemt dat het oordeel dat je velt, niet de eindbeslissing geïsoleerd kan betreffen, maar zich uitstrekt over de gehele geschiedenis daarvan. Dit geldt zeker als je van het begin af aan een andere geschiedenis hebt voorgestaan, dan wel op gezette tijden geprobeerd hebt een andere wending daaraan te geven.

Hierover en over de nabije toekomst van dit vraagstuk maak ik enkele opmerkingen. Ik wil hierbij zoveel mogelijk trachten doublures van hetgeen aan de overzijde is gezegd te vermijden, voor zover dat al mogelijk is. Waar ik kritiek heb op het door deze regering gevoerde beleid, hecht ik eraan te herhalen dat ik er begrip voor heb dat ook deze regering een geschiedenis erfde, zoals ook de vorige regering heeft gedaan. Reeds bij het aantreden van deze regering was er minder ruimte – zij was er wel – om tot een echt bevredigende oplossing te komen. Bovendien besef ik dat een aantal opmerkingen zich leent voor het weerwoord: je hebt mooi praten achteraf. Dat is waar. Sommige inzichten kun je pas in een terugblik verwerven en je moet erover discussiëren om er mogelijkwijs iets van te leren.

Ik stel vast dat in de loop der jaren steeds meer lieden met een onberispelijke bondgenootschappelijke instelling, zich ernstig zijn gaan

afvragen of zij het befaamde dubbelbesluit uit 1979 ook hadden voorgestaan, indien zij zich hadden gerealiseerd welke prijs daarvoor in de verschillende landen zou moeten worden betaald. Men kan van mening verschillen over de hoogte van die prijs. Ik denk dat die prijs hoger is dan hij nu lijkt. Zeker, de mensen zijn zich erbij aan het neerleggen, waardoor een deel van die prijs onzichtbaar blijft.

Die berusting maskeert echter in grote mate de schade die is toegebracht aan vertrouwen in het bondgenootschap, vertrouwen in hun overheden en de schade aan verdedigingswil, niet alleen in Nederland maar in bijna alle plaatsingslanden. Voor een democratie is dat een groter nadeel dan voor een totalitaire staat.

Militaire argumenten voor het dubbelbesluit waren er wel, maar zij waren niet overtuigend genoeg om opgewassen te zijn tegen de steeds groter wordende psychologische moeilijkheden die burgers van een democratie hebben met het kernwapenvraagstuk. Deze moeten zich veilig voelen door dreiging van het allerverschrikkelijkste. Ik ben ervan overtuigd dat de kruisraketten symbool waren voor dat psychologische probleem en dat het verzet daartegen, evenals het verzet tegen de kerngranaat, daarvan de uitdrukking was. De wijze waarop de politiek vervolgens dit vraagstuk in de maatschappelijke discussie heeft behandeld heeft dit psychologische probleem alleen maar groter gemaakt. Dat is niet nieuw.

Al jarenlang wordt door kabinetten van links en van rechts de illusie gewekt dat de rol van het kernwapen kan worden teruggedrongen, terwijl de politiek dat niet waar kan maken. Wat wel kan worden teruggedrongen zijn de aantallen kernwapens, door onderhandelingen. Daarom zijn onderhandelingen zo buitengewoon belangrijk omdat zij achterdocht als belangrijkste oorzaak van oorlog kunnen terugdringen.

Zolang echter die atoomwapens in ons achterhoofd zitten en wij geen ander taboe op oorlog hebben, kan de rol van het kernwapen helemaal niet worden teruggedrongen en toch suggereren wij voortdurend dat dat kan. In de politieke discussie worden onderdelen, die samen het hele vraagstuk vormen uit elkaar gepolitiiseerd en als tegenstellingen tegenover elkaar geplaatst alsof daar een keuze tussen te maken is, terwijl die

Van Mierlo

er feitelijk niet is. Dat is een verantwoordelijkheid die ons allen treft.

Misschien is nog het meest positieve dat je over het dubbelbesluit zelf kunt zeggen, dat het op bruuske wijze ons bewust heeft gemaakt van dit vraagstuk. Tegen deze achtergrond kan niet anders dan vastgesteld worden dat de houding die Nederland tegenover dat dubbelbesluit innam alle ruimte en brandstof verschaft voor het verzet van de burgerij. In die houding zijn eigenlijk twee elementen cruciaal, de rollen van de twee grootste partijen, het CDA en de Partij van de Arbeid.

Ik begin met het CDA. Die houding van Nederland is voortgevloeid uit – daar is het eigenlijk allemaal mee begonnen – de befaamde en nog steeds niet te traceren interactie tussen de toenmalige CDA-bewindslieden Van Agt en Scholten enerzijds en de toenmalige fractieleider van het CDA Lubbers anderzijds in het decemberdebat van 1979. Wederom achteraf gezien zou het van grotere staatsmanswijsheid en moed hebben getuigd als zij toen ondubbelzinnig hadden gekozen voor een volledig ja of nee tegen het dubbelbesluit en het risico van een mogelijke kabinet-crisis hadden genomen.

Verkiezingen hadden snel helderheid kunnen brengen. De binnenlandse moeilijkheden waren natuurlijk toch wel gekomen, maar in veel minder frustrerende mate. Bij een eventueel nee zou de schadelijke werking voor de Nederlandse positie in het bondgenootschap in ieder geval aanzienlijk minder zijn geweest dan wanneer dat nee in een later stadium zou vallen.

Het tweede element, dat ook in hoge mate de ontwikkeling van de maatschappelijke discussie heeft geregisseerd, is de bijdrage daarin van de Partij van de Arbeid.

Dan bedoel ik niet dat die partij tegen plaatsing is en blijft, wat haar goed recht is, maar dan bedoel ik de ontwikkeling van die opvatting, het functioneren van die opvatting in de loop der jaren, van een functionele, gericht op een constructieve beïnvloeding van de internationale situatie, tot een verabsoluteerde, eigenlijk niet meer internationaal functionele, als een goed in zichzelf, dat luidt: die raketten komen er niet in, wat er ook in de wereld gebeurt. Die houding heeft in de loop der jaren flink wat consequenties gehad, zowel voor de teneur van de ontwikkeling van de

publieke ontwikkeling als voor de binnenlandse en de buitenlandse politiek.

De patstelling in de Nederlandse buitenlandse politiek is er, in de periode die ik van nabij heb kunnen waarnemen, zeer door versterkt. Het is bij voorbeeld in de praktijk onwerkbaar dat een minister van Buitenlandse Zaken in een voetnoot woont waarvan al zijn collega's waarmee hij zaken moet doen op de hoogte zijn. Als de onderhandelingsmarge op voorhand nul is, wordt ieder constructief voorstel terecht gewantrouwd. Het is zeer ongewenst dat wij in de Nederlandse buitenlandse politiek weer zo'n situatie zouden krijgen.

Ik betreur het zeer dat de plaatsingslanden zo weinig aandacht hebben gehad voor de mogelijkheid van een Europese dubbele sleutel, die erop neer had kunnen komen dat de kruisraketten afgevuurd zouden kunnen worden als twee grote plaatsingslanden en een klein daarvoor toestemming zouden geven. Als men nu via serieus overleg, studie en zorg de nadelen zwaarder had laten wegen dan de voordelen – er zitten zeker ook nadelen aan – had ik daar wel vrede mee gehad. Voor zover ik weet, is het helemaal geen voorwerp van echte aandacht geweest. De gedachte is afgedaan met argumenten van gewoontewijsheid en a priori's. Ik ben bang dat dit ook de wijze is geweest waarop dit punt in Nederland is bekeken.

Ik ken het hoofdargument, dat de preventieve werking zou worden verminderd. Het is op zichzelf een valabel argument. Er staan andere tegenover. Hoe valabel is dat argument echter nog als wij het plaatsen tegen de naderende SDI, dat op veel omvangrijker wijze en veel indringender de preventie gaat uithollen? Misschien zullen wij er nog eens spijt van krijgen als SDI straks een feit wordt. Ik kom er dadelijk op terug.

De regering heeft besloten de plaatsing van de kruisraketten veilig te stellen en te regelen door middel van een verdrag. Laat ik vooropstellen dat jaren geleden suggesties in die richting ook vanuit mijn partij naar voren zijn gebracht. Maar dat gebeurde wel op een moment dat de zaken anders lagen. Ik kom er dadelijk op terug.

Nederland is het enige land dat deze kwestie in een verdrag afhandelt. Daarmee wordt de mogelijkheid uitgesloten, het parlement zich aan

de vooravond van de plaatsing te laten uitspreken over de wenselijkheid van de plaatsing zelf, tegen de achtergrond van de internationale situatie op dat moment. Alle overige plaatsingslanden, inclusief een curieuze variant van de Belgen daarop, hebben die ruimte wel voor hun parlementen geschapen. Ik denk dat het ook zo hoort.

Was er nu een dringende reden om het zo te regelen? Ik vrees dat de enige reden inderdaad, zoals De Rijk zegt, de looptijd is.

De bezwaren tegen de verdragsconstructie zouden aanzienlijk minder zijn geweest als de beslissende momenten in het gehele proces van dat verdrag, te weten het sluiten ervan, de goedkeuring, de voorbereiding en de plaatsing, onder dezelfde politieke overspanning van één kabinet en één kamermeerderheid, voor zover voorzienbaar in een democratie, waren gevallen. En dat had zelfs ook nog gekund op het tijdstip waarop de regering de constructie aankondigde, namelijk niet ver van het begin van haar ambtsperiode. Maar wat wij toen allen nog niet wisten, was dat de regering op 1 juni 1984 met een voorstel tot uitstel van ruim een jaar zou komen, waardoor de geschatte voorbereidingstijd van anderhalf tot twee jaar, waarvan wij toen uitgingen, automatisch inhield dat in ieder geval het laatste beslissende moment in het proces, de plaatsing, onder de verantwoordelijkheid van een ander kabinet en mogelijk anderszins van een andere kamermeerderheid zou vallen en mogelijk anderszins ook nog het moment van de definitieve voorbereidingswerkzaamheden.

Vandaar dat het verzet tegen die verdragsconstructie ook bij mij pas zo laat op gang is gekomen. Geleidelijk aan werd duidelijk dat die vitale momenten van één proces niet meer onder één verantwoordelijkheid konden worden geregisseerd. Dat laatste acht ik in de omstandigheden waarin wij dit vraagstuk beleven van grote psychologische en politieke betekenis. Het zou heel eenvoudig zijn geweest om dat alsnog te bereiden indien de regering bereid was geweest, de goedkeuring uit te stellen tot een nieuwe regering daarvoor de verantwoordelijkheid had kunnen nemen. Ik heb dat een half jaar geleden voorgesteld, niet vanwege het inhoudelijke standpunt van mijn partij, ook niet vanwege de internationale politieke argumenten – die waren er toen al bijna niet meer – maar

Van Mierlo

domweg vanwege de zuiverheid en het moreel gezag van de procedure. Ik weet wel dat de kans wat groter zou zijn geweest dat het op 'neen' zou zijn uitgedraaid, hoewel ik daar helemaal niet zo zeker van ben. Ik besef ook heel goed dat dat 'neen' op zichzelf een schadelijke werking zou hebben gehad voor onze positie in het bondgenootschap. Maar dat is nu eenmaal een prijs die je betaalt wanneer je de consequenties aanvaardt van democratische procedures. Ik moet daar onmiddellijk aan toevoegen dat ik toen ook van de PvdA heb gevraagd om zich in dat geval dan ook neer te leggen bij een kamermeerderheid als die positief zou uitvallen. Bij monde van haar voorzitter kwam daar 'neen' op; er schijnt een straf op toenadering te bestaan!

Ik wil niet beweren dat wat de regering doet staatsrechtelijk niet kan. Ik erken ook dat zij te maken heeft met een grote oppositiepartij die zich hermetisch heeft opgesloten in een ontoegankelijk gelijk, maar toch is dat geen argument om onzuiver te handelen. Ik vraag de regering waarom zijzelf niet het onbevredigende van die door mij geschetste situatie heeft ingezien en van daaruit met een voorstel, onder andere aan de PvdA, is gekomen. Of is dat misschien wel gebeurd en hebben wij daar geen weet van?

De heer **Schinck** (PvdA): Wij ook niet!

De heer **Van Mierlo** (D'66): Voor mijzelf is de gehele zaak nog kwetsieuzer geworden doordat de regering, ook bij de goedkeuring van de wet in de Tweede Kamer, niet over een eigen meerderheid beschikte. Ik wil helemaal niet meedoen aan het maken van onderscheid tussen parlementariërs; een parlementariër is natuurlijk een parlementariër, maar toch!

Toen dat ook het geval was bij de goedkeuring van het besluit zelve was de algemene verwachting dat de zes uit de boot vallende CDA-leden zouden redeneren: nu een kamermeerderheid achter dat besluit staat, zullen wij ons niet meer verzetten tegen de wijze waarop het wordt uitgevoerd, het verdrag. Dat is niet het geval gebleken. Zoals ik al zei: daar wordt de zaak niet sterker op.

Met grote aandacht en bewondering heb ik geluisterd naar wat collega De Rijk opmerkte over de verhouding tot de Grondwet. Het is

nuttig en ook onvermijdelijk geweest dat dit punt in de discussie werd betrokken, mede dankzij de activiteiten van collega Tiesinga. Alle argumenten pro en contra zijn gewisseld. De grootst mogelijke meerderheid van mijn fractie denkt dat er geen strijdigheid is met de Grondwet. Laat ik er heel kort iets over zeggen.

Ongetwijfeld gaat het hier om de overdracht van verstrekkende bevoegdheden. Daarover behoeft geen meningsverschil te bestaan. Het meningsverschil ontstaat over de stelling, dat deze overdracht in strijd is met de soevereiniteit en dat zij daarom in strijd is met de Grondwet. Naar de mening van de meerderheid van mijn fractie komt het begrip soevereiniteit in de Grondwet niet voor. Natuurlijk is het mogelijk, de aanwezigheid van dit begrip door grondwetsinterpretatie te ontwikkelen, maar een dergelijke wijze van interpretatie is in ons land zeer ongewoon.

Van ouderher wordt hier in het algemeen een andere benadering gevolgd. Daarbij is dan de vraag aan de orde of de Grondwet zich ergens evident tegen verzet. Welnu, die evidentie is volgens de meerderheid van mijn fractie niet aanwezig.

Voor wie de soevereiniteit als begrip in de Grondwet wel aantoonbaar aanwezig is, doet zich het probleem voor van de onduidelijkheid van de NAVO-procedures. Anders gezegd: is het wel of niet waar dat er niet vanuit Nederland kan worden gelanceerd, indien Nederland de toestand van general alert heeft verworpen? Die onduidelijkheid blijft kennelijk voor een ieder bestaan. Als je het soevereiniteitsbegrip tot grondslag van je redenering neemt, kan in die onduidelijkheid een reden liggen om een gekwalificeerde meerderheid voor een beslissing te wensen.

Ook is wel het argument gebruikt dat, als het niet duidelijk is, voor de zekerheid een meerderheid van $\frac{2}{3}$ moet worden gevraagd. Bij de behandeling van het EDG-verdrag is dit ooit door de Nederlandse regering gehanteerd, maar toen was er praktisch consensus, zodat er geen enkele politieke implicatie bij zat. Met dit argument moet toch voorzichtig worden omgesprongen. Immers, men mag niet bij iedere onduidelijkheid het recht van de gewone meerderheid frustreren. Mijn fractie is in meerderheid tot de conclusie

gekomen dat er geen reden is om een $\frac{2}{3}$ meerderheid te vragen.

Ten slotte wil ik een aspect bespreken dat weinig in de discussie naar voren is gebracht, maar dat mij erg hoog zit, namelijk de verhouding tot de mogelijke komst van SDI. Het ziet ernaar uit dat de Amerikaanse regering over een jaar of drie – aan het eind van de researchfase – een beslissing zal nemen over de vraag of er al dan niet een afweerschild komt boven de Verenigde Staten en of dit al dan niet geheel dekkend zal zijn. Speculaties over de meest waarschijnlijke beslissing zijn nu niet ter zake. Hoofdpunt is dit: als SDI er komt, ontstaat er voor de nucleaire strategie een totaal nieuwe situatie.

De bedoeling van SDI is, het effect van de strategisch nucleaire wapens te minimaliseren, mogelijk tot nul. Daarmee minimaliseer je de kern van de afschrikking. Deze bestaat namelijk bij de gratie van de trip-wire-functie, waardoor het uitbreken van een conventioneel conflict in directe verbinding kan staan tot de holocaust. Niet in de beperkt nucleaire oorlog, maar in de dreiging van de totale vernietiging – de moeilijke opdracht voor ons is om dat te accepteren – ligt de hardste kern van de afschrikking. Als die vermindert of wegvalt, wordt aan het kernwapen eigenlijk de enige rol ontnomen waarin het acceptabel is. Wat moeten wij in dat geval dan toch aan met al die kernwapens die niet of niet zo gemakkelijk onder de werking van een SDI geneutraliseerd kunnen worden?

Er ligt nog een vraag op ons bord. De belangrijkste morele en juridische rechtvaardiging om de Amerikanen de beslissingsbevoegdheid te geven over het gebruik van nucleaire wapens in Europa ligt uiteindelijk in het feit dat zij op datzelfde moment het risico van de vernietiging van hun eigen land lopen. Zo is de filosofie van de trip wire, die nog eens extra ondersteund wordt door de vaste reactie van de Sovjetleiders, dat zij geen onderscheid wensen te maken tussen bij voorbeeld een kruisraket uit Nederland en een raket van een Amerikaanse onderzeeboot. Als dat verband echter effectief geheel of gedeeltelijk verbroken wordt, waar ligt dan het morele en juridische recht voor de Amerikanen om te beslissen of Europa een nucleaire puinhoop wordt of niet?

Aan al deze vragen is voorbijgegaan, toen de Amerikaanse president de bondgenoten, de Sovjet-Unie, ja

Van Mierlo

zelfs zijn eigen State Department overviel met zijn plannen. Tegen deze achtergrond vraag ik mij verschrikt af, of men op het hoogste niveau wel voldoende beseft wat de werkelijke implicaties zijn, filosofisch en politiek, van een noodgedwongen nucleaire strategie. Dat geldt niet alleen voor de Verenigde Staten. De reactie van de Europese landen die op dit punt zozeer een gezamenlijk belang hebben, mag onthutsend genoemd worden.

Ik ga hier niet het gehele SDI-vraagstuk behandelen. Toch vraag ik de regering, of zij het met mij eens is dat een beslissing van de Amerikaanse regering over een jaar of drie, om over te gaan tot invoering van een SDI-systeem, ook al zal dat in de tijd nog een eind weg liggen, vergaande gevolgen kan hebben voor de functie en het bestaansrecht van én van de beslissingsbevoegdheid over de Amerikaanse kernwapens in Europa, zowel voor de tactische als de middellange-afstandswapens.

Als de regering het in hoofdlijnen met die redenering eens is, vindt zij dan niet dat de Amerikanen bij het implementeren van dit verdrag er recht op hebben, te weten dat wij die opvatting hebben? Heeft de regering überhaupt over dit punt gesproken met de regering van de Verenigde Staten? Is er enig overleg geweest met de andere Europese landen, met name de plaatsingslanden, over de complicaties van SDI voor de nucleaire, strategische situatie in Europa?

Ik wil er geen twijfel over laten bestaan dat voor ons een naderende SDI zou kunnen leiden tot opzegging van het kruisvluchtwapenverdrag dan wel tot het invoeren van een directe beïnvloedingsmogelijkheid ter zake van de beslissing over het gebruik daarvan.

Ik heb zojuist al gezegd, dat wij misschien nog eens spijt zouden kunnen krijgen van die verwaarlozing van de mogelijkheid tot invoering van een Europese dubbele sleutel. Deze vorm van een negatieve Europese kernmacht zou mijns inziens aan belang gaan winnen. Nog steeds kan ik mij voorstellen dat deze gedachte in de WEU in het verband tot SDI ter sprake wordt gebracht.

Vanwege die weg, vanwege dat 'hoe', heeft mijn fractie het voornemen om op grond van de door mij genoemde overwegingen haar stem aan dit wetsontwerp te onthouden.

De heer **Bukman** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Allereerst bedank ik de bewindslieden voor hun reacties op de gestelde vragen, neergelegd in de memorie van antwoord. Deze memorie van antwoord is een kleinood waarin heel veel zeer belangrijke vragen die verband houden met de onderhavige problematiek, heel beknopt en helder zijn verwoord.

Vandaag debatteren wij over de tekst van een overeenkomst inzake de stationering van een eenheid Amerikaanse kruisvluchtwapens op ons grondgebied, zoals verwoord in de briefwisseling tussen Nederland en de Verenigde Staten. Het feit dat dit debat gezwaluwstaart is met het jaarlijkse beleidsdebat over Buitenlandse Zaken en Defensie, verschaft mij de vrijheid om in eerste termijn de kruisvluchtwapenproblematiek te behandelen in de bredere context van het veiligheidsbeleid.

Ik heb daar nog een argument voor. Dat argument wordt gevormd door de dikwijls gehoorde klacht dat de vraag naar de eventuele plaatsing van kruisvluchtwapens überhaupt te veel uit het meer algemene verband van het veiligheidsbeleid is gelicht. Professor Kooymans schreef in zijn al vaker genoemde artikel in de Internationale Spectator van januari 1986: 'In het Nederlands staatkundig bestel schijnt alles wat met de kruisvluchtwapens te maken heeft buitenissige of soms zelfs bizarre proporties aan te nemen.' Maar ook in de publieke discussies en acties rond de kruisvluchtwapens is de bredere context goeddeels achter de horizon verdwenen.

Te dikwijls worden tegenstanders van kruisvluchtwapens vereenzelvigd met het goede en het vredelievende, terwijl voorstanders worden vereenzelvigd met het kwade of het oorlogzuchtige. Of omgekeerd, voorstanders met het verantwoordelijke en verstandige en tegenstanders met het zorgeloze en naïeve. Kortom, een veelheid van schablonen.

Er is nog een derde reden om de bredere context in het oog te houden. Deze reden wordt gevormd door de noodzaak om ter wille van een goed veiligheidsbeleid ondanks alle polarisatie toch een element van gemeenschappelijkheid over te houden. Dat element kan dan hopelijk later weer worden uitgebouwd tot een bredere consensus, die voor een goed veiligheidsbeleid

noodzakelijk is en die wij in Nederland ook vele jaren lang hebben gehad. Pas in de jaren zeventig is deze consensus geleidelijk aan gaan verzwakken, met een zeer betreurenswaardige versnelling van het proces vanaf 1979.

Polarisatie rond de kruisvluchtwapenproblematiek is daar niet alleen een uitingsvorm van, maar heeft er ook toe bijgedragen. Zo zien wij helaas een aanmerkelijk groter verschil tussen de veiligheidsparagrafen in de nieuwe verkiezingsprogramma's van de drie grote partijen dan bij voorbeeld twintig jaar geleden. Het CDA betreurt dat zeer.

In dit verband spreek ik met waardering over de toespraak die minister De Ruiter drie weken geleden heeft gehouden voor het Nederlands Genootschap voor Internationale Zaken. Daarin heeft hij de noodzaak van een consensus voor het bereiken van een consistent veiligheidsbeleid nog eens benadrukt. De partijen moeten, zo sprak minister De Ruiter, hun eigen veiligheidsbeleid expliciteren. Vooral door de eenzijdige aandacht voor de kruisvluchtwapens is dat de laatste jaren te weinig gebeurd.

In de buitenlandse politiek streeft het CDA naar een internationale samenleving die rechtvaardig is. Dat wil zeggen, een samenleving die wordt gekenmerkt door het naleven van mensenrechten, het bestrijden van armoede en onderontwikkeling, meer internationale samenwerking en vrede met zo weinig mogelijk wapens. In het nieuwe verkiezingsprogramma van het CDA heet dat 'een toereikende defensie'.

Bij het veiligheidsbeleid gaat het uiteraard primair om vrede. Helaas komen wij ter zake doorgaans niet verder dan vrede in de zin van 'geen oorlog'. Dat is echter in ieder geval nog verre te prefereren boven 'wel oorlog'. Vanwege de onvoorstelbare vernietigingskracht van nucleaire wapens heeft het CDA in zijn programma geschreven 'niet te willen berusten in hun aanwezigheid' en 'hun rol te willen terugdringen', om te beginnen tot een zuiver politieke rol, ter voorkoming van oorlog.

Overigens moet de aandacht die de verschrikking van nucleaire wapens terecht krijgt, niet doen vergeten welke onvoorstelbare ellende het gebruik van moderne conventionele, chemische en biologische wapens teweeg kan brengen. Over de gehele linie geldt

Bukman

dat de voortgang van de wapenontwikkeling verhoogde aandacht vraagt voor de ontwikkeling van vredebevorderende processen om zodoende de risico's van het uitbreken van gewapende conflicten te verminderen. Voorkomen van oorlog is de eerste fase van vredespolitiek, zonder welke de overige fasen leidend tot een rechtvaardige internationale samenwerking, niet kunnen worden bereikt.

Bij het streven naar voorkoming van oorlog is het uiteraard van belang dat men een goede analyse heeft van wat de vrede bedreigt, waar de gevaren schuilen. Voor ons deel van Europa is de permanente spanning tussen Oost en West het grootste risico en het kunnen beheersen van deze spanning de eerste opgave. De opstelling van de Sovjet-Unie heeft door de jaren heen grote zorgen gebaard. Er moge dan op dit moment geen acute dreiging van die kant aanwezig zijn, de gigantische militaire macht van de Sovjet-Unie is een geweldig probleem voor onze veiligheid.

Het CDA beschouwt de Sovjet-Unie als een supermacht die door verwerpelijke ideologische doelstellingen wordt beheerst en sterke machtspolitieke overwegingen koestert, wie er ook de leiding moge hebben. Wat dit betreft, is er in de laatste jaren nogal wat wisseling geweest. Deze karakteristiek van de Sovjet-Unie kan het verwijt oproepen van een ongenueanceerd vijandbeeld. Zowel de praktijk als de theorie van de Sovjet-Unie geeft aan dat er voor dit type verwijt geen aanleiding bestaat.

In Gromyko's boek *Vrede voor de komende generaties*, dat verleden jaar uitkwam, komen twee centrale punten van de Russische buitenlandse politiek naar voren: in de eerste plaats de verwachting van de eindoverwinning van het marxistisch-leninistische stelsel en in de tweede plaats een zekere expansiedrang om het eigen grondgebied veilig te stellen. Dit is de theorie, in dit geval uit een boek van Gromyko, die inmiddels tot een andere staat des levens is overgaan, maar wiens woorden in de Sovjet-Unie nog steeds enig gezag hebben, naar ik vermoed.

Er zijn voor de Sovjet-Unie in de praktijk zowel interne als externe hindernissen om de ideologische en machtspolitieke doeleinden te kunnen verwezenlijken. Intern is bij voorbeeld het beslag dat de kostbare wapenontwikkeling op de economie van het

land legt, terwijl de bevolking ook daar streeft naar meer welvaart. Extern zijn bij voorbeeld de soms gespannen relatie met de Oosteuropese satellieten en de weerstand die het westen biedt tegen expansionistische neigingen.

In de verhouding tussen Oost en West hebben kernwapens in de laatste tientallen jaren een vrijwel algemeen erkende oorlog voorkomende en dus politieke rol gespeeld. De geweldige risico's aan dit middel verbonden, namelijk de kans op daadwerkelijk gebruik, dus niet-politiek, moet een grote stimulans vormen om alternatieve of aanvullende middelen te ontwikkelen om oorlog te voorkomen.

Ik sprak over de externe hindernissen voor het bereiken van de ideologische en machtspolitieke doeleinden van de Sovjet-Unie. Het is voor het CDA een evidentie dat het beleid ter voorkoming van oorlog het beste in NAVO-verband kan worden gevoerd. De doelstellingen van de NAVO zijn het voorkomen van oorlog, het beheersen van crises, het bevorderen van democratie en mensenrechten, van menselijk welzijn en van internationale samenwerking. Hierbij is het van zeer veel belang dat de NAVO een strikt defensieve opstelling heeft gekozen.

Er wordt nogal eens denigrerend gesproken over blokvorming aan oostelijke en westelijke zijde. Blokvorming heeft nadelen, maar op z'n minst ook enkele voordelen. Blokvorming vereenvoudigt de mogelijke conflictstof en verschaft duidelijkheid, waardoor het uitbreken van conflicten wellicht wordt tegengegaan. Wat dit betreft, is het interessant, de Europese geschiedenis van de laatste veertig jaar te vergelijken met de periode hieraan voorafgaande.

Als voorkoming van oorlog de eerste fase van een echt veiligheidsbeleid is, zal ook het kernwapen, zolang het nog een rol speelt, aan dit doel onderworpen moeten zijn. Dit betekent tevens dat het lichtvaardig denken over een beperkte kernoorlog in onze ogen verwerpelijk is.

Voor zover in het huidige verdedigingssysteem nucleaire gevechtswapens nog onmisbaar zijn, zal toch systematisch gewerkt moeten worden aan het vinden van conventionele alternatieven.

In het kader van oorlogvoorkoming is wapenbeheersing in de vorm van wapenvermindering een bittere noodzaak. Het gaat hierbij om

oorlogvoorkoming met een zo laag mogelijk bewapeningsniveau in Oost en West. In dat kader kunnen zelfs eenzijdige stappen van de NAVO verantwoord zijn, als deze tenminste niet destabiliserend werken. Ik denk bij voorbeeld aan de eenzijdige vermindering van kernkoppen die nu aan de gang is.

Naast wapenvermindering is een grotere openheid in de verhoudingen tussen het Warschau-pact en de NAVO van veel belang in het kader van oorlogvoorkoming. Daarom ondersteunen wij van harte de zogenaamde vertrouwenwekkende maatregelen waarover destijds in Helsinki zo intensief is gesproken ten volle. Voor de langere termijn zijn intensievere economische, technische, sociale, culturele, toeristische, politieke en kerkelijke contacten van grote betekenis om zo de fundamente te leggen voor iets wat meer is dan het ontbreken van gewapende conflicten.

Het derde element ter voorkoming van oorlog is een grote respect voor de mensenrechten. Van ons uit bezien gaat het daarbij in de Oost-Westverhouding vooral om mensenrechten in Oost-Europa, waarbij zowel onze overheden – ik denk aan de Helsinki-akkoorden – als het particulier initiatief een rol kunnen spelen. Wat dat laatste betreft kan worden gedacht aan het werk van kerken, vakbonden, Amnesty International en dergelijke.

Binnen de NAVO als oorlogvoorkomend instrument verdient met name de relatie tussen de Verenigde Staten en West-Europa aandacht, want die Atlantische solidariteit is het hart van het bondgenootschap. De eigen rol van Europa binnen de alliantie vraagt om versterking, om zodoende het politieke evenwicht binnen de NAVO te verbeteren. Wij denken echter niet aan een soort onafhankelijke, naar neutralisme neigende rol van West-Europa tussen Oost en West. Versterking van de rol van Europa in het bondgenootschap is gericht op versterking van het bondgenootschap zelf.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb getracht, een wat breder kader te scheppen waarbinnen de kwestie van de kruisvluchtwapens dient te worden beoordeeld. De Nederlandse regering heeft in haar beleid sinds 1979 tot en met het 1 november-besluit van verleden jaar consequent getracht, de plaatsing van kruisraketten door het bereiken van wapenbeheersingsovereenkomsten onnodig te

Bukman

maken, om zo bij te dragen aan een nucleair evenwicht op een lager niveau.

Ik wijs er nog eens op dat, parallel met de uitvoering van het NAVO-dubbelbesluit inzake kruisraketten en Pershings, door de NAVO eenzijdig maatregelen zijn genomen om het kernwapenarsenaal terug te draaien. Wie dat politiek niet uitkomt, zal het bagatelliseren. Het CDA doet dat niet.

Voor de Nederlandse regering was die vermindering nog niet voldoende, omdat, tegelijk met het 1 novemberbesluit over de 48 kruisvluchtwapens, werd besloten tot afstoting van twee kerntaken. Wellicht kunnen de ministers nog eens aangeven waarom juist is gekozen voor de F-16 en voor de Orion. Is voor de F-16 gekozen omdat deze wellicht in een vroeg stadium van een conflict tactisch zou moeten worden ingezet, met alle mogelijke escalerende effecten vandien?

En is voor de Orion gekozen omdat de betekenis van een nucleaire taak van dit vliegtuig gering, althans dalende is? Graag krijgen wij hierover enige duidelijkheid. De argumentatie die ik tot op heden heb kunnen lezen had een wat negatief karakter, in de trant van 'andere dingen niet, dus deze wel'. Ik heb overigens begrepen dat beide nucleaire taken niet worden ingeleverd tegen de bereidheid tot plaatsing maar alleen tegen een daadwerkelijke plaatsing. Dat achten wij juist.

Ik heb een tweede vraag. De plaatsing van kruisraketten en Pershings is beargumenteerd vanuit de sterke groei van het aantal SS-20-systemen aan Russische zijde. Daarnaast is gesproken over het ook op deze wijze gestalte geven aan de koppeling van de Westeuropese en Amerikaanse veiligheid. Kernwapens die vanaf West Europees grondgebied de Sovjet-Unie zouden kunnen bereiken, zouden daartoe dienen. Als echter de onderhandelingen tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten zouden leiden tot een volledige ontmanteling van de desbetreffende systemen aan beide zijden, hoe komt dan de koppeling van die veiligheidsbelangen er daarna uit te zien?

Als CDA-fractie juichen wij de nul-nul-optie van harte toe, maar realisering ervan zal gevolgen hebben voor de koppeling van de veiligheidsbelangen aan weerszijden van de Atlantische Oceaan. Komt er

dan een zwaarder accent te liggen op nucleaire korte-dracht-wapens, die een minder sterk oorlogsvoorkomend karakter dragen, en komt er een sterkere nadruk te liggen op conventionele wapens? Met andere woorden: zal het bereiken van de nul-nul-optie de veiligheid in Europa vergroten, wanneer niet tegelijkertijd op conventioneel terrein wapenvermindering of een beter evenwicht wordt gerealiseerd? Hoe kijken de bewindslieden hier tegenaan?

Mocht de nul-nul-optie niet worden bereikt, maar wel een substantiële vermindering van systemen aan beide zijden, zou Nederland dan moeten streven naar het niet-plaatsen van kruisraketten op Nederlands grondgebied, terwijl andere landen de hun toegewezen aantallen behouden? Of blijft het gewenst de nucleaire inspanningen aan de Europese zijde van de NAVO te spreiden over verschillende bondgenoten?

Ik weet dat onze regering van mening is, dat bij een partiële reductie-overeenkomst ons land bereid zou moeten zijn een proportioneel deel van de dan vast te stellen totale hoeveelheid te plaatsen. Als men echter als land achteraan in de rij staat, wordt de verleiding wel groot de verantwoordelijkheid maar bij anderen te laten. Wij zouden daar niet voor zijn. Ik zou daarover graag een reactie horen van de bewindslieden.

Na deze meer algemene opmerkingen en vragen, die niet zozeer hebben te maken met de tekst van de overeenkomst met de Verenigde Staten, zou ik nog enkele meer specifieke punten aangaande deze overeenkomst naar voren willen brengen. Ik houd daarbij in het oog, dat er aan de overzijde een zeer uitvoerige behandeling heeft plaatsgevonden, zodat er in deze Kamer wellicht niet zo veel nieuws meer te melden valt. En voor herhalingsoefeningen voelt onze fractie niet veel, hoezeer die de paraatheid ook kunnen dienen.

Er is nogal wat kritiek geweest op het moment van de besluitvorming over het verdrag. Gesteld werd dat zo'n ingrijpende zaak niet vlak voor de verkiezingen kon worden afgerond. Anderzijds werd erop gewezen, dat de ontwikkelingen in Genève aanleiding zouden kunnen zijn voor uitstel. De oproep tot uitstel is in het bijzonder gekomen van voorstanders van afstel. Daarmee is die oproep nooit zo erg geloofwaardig geweest.

Onze fractie is overigens van mening dat de gehanteerde argumenten niet zoveel hout snijden. Het argument van de naderende verkiezingen lijkt ons, als CDA, in ieder geval niet erg geloofwaardig. Er is immers ruim zes jaar over de zaak gediscussieerd en het kabinet heeft juist een laat beslissingstijdstip gekozen met het oog op eventuele ontwikkelingen die plaatsing onnodig zouden kunnen maken. Nu, om die te waarderen werkwijze vervolgens te gebruiken als een argument voor verder uitstel, lijkt ons onjuist.

Wij delen in ieder geval niet de zienswijze van de heer Vis, lid van deze Kamer, geciteerd in een artikel in NRC-Handelsblad van 22 februari. De heer Vis spreekt daar van 'het soort van arrogantie dat wij nu hebben', te weten 'dat een regering en een parlement aan het einde van de vier jaar, terwijl het mandaat eigenlijk tot nul is geslonken, de belangrijkste beslissing nemen die de politieke gemeenschap in Nederland de afgelopen zeven jaar heeft beziggehouden'. Dát behoor je, aldus de heer Vis, ná de verkiezingen te doen.

Het CDA ziet niet in, dat de regering en het parlement op de laatste dag van hun periode een ander mandaat zouden hebben dan op de eerste dag. Op het democratisch gehalte van de besluitvorming is in ieder geval niets aan te merken. Ik zou eigenlijk willen horen of de fractie van D'66 de visie van de heer Vis deelt.

Wij hopen overigens dat Genève spoedig goede vruchten zal opleveren. De tekst van de te sluiten overeenkomst met de Verenigde Staten biedt alle ruimte om daar vervolgens rekening mee te houden bij de uitvoering.

Het zal moeilijk zijn na te gaan in hoeverre het feit, dat door de Nederlandse beslissing de NAVO-gelieden weer gesloten zijn, een positieve invloed heeft gehad op het verloop van de onderhandelingen in Genève. Een negatieve invloed is er in ieder geval niet van uitgegaan, zoals de oppositie aan de overzijde vroeger nogal eens veronderstelde als het tot besluitvorming zou komen. Nederland zou in die gedachtengang het loodsmannetje van de supermachten moeten zijn. Nederland neemt in de rij van plaatsingslanden een bijzondere positie in vanwege het feit dat verschillende elementen die met een eventuele plaatsing verband houden, vastgelegd worden in een verdrag.

Bukman

Volgens de opvatting van de Adviescommissie voor Volkenrechtelijke Vraagstukken was dat niet per se nodig geweest. Het kabinet heeft evenwel besloten, toch die vorm te kiezen om het parlement in zo'n gevoelige zaak de mogelijkheid van goedkeuring vooraf te geven. Een andere werkwijze is niet uitgesloten, maar hier geldt heel expliciet een goedkeuring vooraf.

De fractie van het CDA vindt die verdragsvorm niet per se noodzakelijk, maar zij acht het wel een wijze benadering. De oppositie in de Tweede Kamer heeft tegen de verdragsvorm als zodanig, bij mijn weten, ook geen bezwaar aangetekend, maar wel tegen de looptijd. Onze fractie in de Eerste Kamer wil zich graag aansluiten bij de opmerkingen van partijgenoot Joep de Boer, gemaakt tijdens de behandeling van het verdrag aan de overzijde. Hij zei, dat hij vijf jaar eerder aan de korte dan aan de lange kant vindt. Ik ben het daarmee eens.

De grootste oppositiepartij heeft vorig jaar een volkenrechtelijk onzorgvuldige benaderingswijze gekozen door te stellen, dat een eenmaal afgesloten verdrag zou worden opgezegd als zij na de verkiezingen regeringspartij zou worden. Afgezien van die onzorgvuldigheid, zijn er naar het oordeel van onze fractie ook goede zakelijke gronden voor een niet al te korte looptijd. Denk maar eens aan de investeringen die gedaan moeten worden en aan de positie van ons land in het totale plaatsingsschema.

Ook de Raad van State is van mening dat er volkenrechtelijk gesproken geen belemmeringen zijn om een verdrag aan een termijn te binden. Overigens legt het verdrag de Verenigde Staten geen plaatsingsverplichting op, maar slechts een plaatsingsmogelijkheid. Dat is wellicht een troost voor degenen die gekant zijn tegen de zeer redelijke termijn van vijf jaren.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom nu toe aan het laatste punt van mijn inbreng in eerste termijn. Dat betreft de problematiek van overdracht van soevereiniteit en de daarmee verband houdende vraag naar het al dan niet strijdig zijn van het onderhavige verdrag met de Grondwet. Dit punt zou vooral in het debat in dit huis veel aandacht moeten hebben en dat heeft het van de heer De Rijk ook gekregen, vanwege de bijzondere

verantwoordelijkheid van de Eerste Kamer voor dergelijke zaken. Ik heb echter de indruk dat het bot aan de overzijde reeds zo grondig is afgekloven dat hier niet zoveel meer kan geschieden dan een herhaling van zetten. Dat wijst mij althans in de richting van een zekere zelfbeperking op dit punt.

Onze fractie kan zich ter zake van dit punt buitengewoon goed vinden in het advies van de Raad van State.

Ik ben overigens benieuwd naar wat de bewindslieden zullen zeggen naar aanleiding van de opmerkingen van de heer De Rijk over de rol die de Raad van State heeft gespeeld door, zoals de heer De Rijk zei, staatsrechtelijke overwegingen, constitutionele overwegingen en politieke overwegingen met elkaar te mengen en aldus tot een bepaalde slotsom te komen.

De heer **De Rijk** (PvdA): Niet mengen, maar laten domineren.

De heer **Bukman** (CDA): Ik ben dus buitengewoon benieuwd naar het antwoord van de regering in dezen. Naar mijn mening moeten wij overigens buitengewoon zuinig zijn op de rol van de Raad van State. Daarom hoop ik op een bepaalde reactie van de regering.

De heer **De Gaay Fortman** (PPR): Niemand stelt natuurlijk voor om de Raad van State of te schaffen of daaraan geen advies meer te vragen. Die zuinigheid is niet in het geding. Adviezen van de Raad van State worden echter verschillende malen terzijde gelegd. Dat is ook onder dit kabinet verschillende keren gebeurd. De heer Bukman zal zich bij de stelselherziening sociale zekerheid ook niet automatisch aansluiten bij het advies van de Raad van State, maar daarover het oordeel van zijn fractie geven. Wij zijn hier geroepen ons oordeel te geven. Dat kan niet worden afgedaan met een verwijzing naar de Raad van State.

De heer **Bukman** (CDA): Ik heb gezegd, dat wij ons aansluiten bij het advies van de Raad van State omdat wij het daarmee eens zijn. Daarmee is onzerzijds het oordeel gegeven, dacht ik. Het behelst inderdaad weinig zinnen. Als dat echter kan, waarom zouden wij dat dan niet zo doen? Ik herhaal dat wij het met het advies van de Raad van State eens zijn.

De heer **De Gaay Fortman** (PPR): Ook na hetgeen hier allemaal daarover is gezegd? U vraagt het oordeel daarover van de regering.

Wij zijn benieuwd naar uw oordeel.

De heer **Bukman** (CDA): Ja, ook na hetgeen hier is gezegd. Wij zijn immers met elkaar in discussie, ook al heeft die discussie nog geen grote vormen aangenomen omdat wij hoofdzakelijk monologierend bezig zijn geweest. De tweede termijn leent zich daarvoor wellicht beter!

De heer **De Gaay Fortman** (PPR): De heer Bukman geeft geen argument waarom hij zich toch houdt aan het advies van de Raad van State na hetgeen hier over dit advies is gezegd.

De heer **Bukman** (CDA): Zal ik dan voortgaan met mijn betoog, dan komen die argumenten misschien?

Overdracht van bevoegdheden, dat wil zeggen beperking van de nationale soevereiniteit, is in ons land geen onbekend verschijnsel. Voor het bepalen van de mate waarin dit aanvaardbaar is, levert de Grondwet geen criteria. Onze fractie deelt de zienswijze van de Raad van State, dat artikel 92 van de Grondwet beoogt buiten twijfel te stellen, dat nationale bevoegdheden kunnen worden overgedragen aan internationale volkenorganisaties, zoals de NAVO.

De geschiedenis van dit artikel wijst ook in deze richting. Uit dit artikel kan naar ons oordeel niet a contrario worden afgeleid dat overdracht van bevoegdheden aan andere staten niet toegestaan zou zijn. Hoever men daarin wil gaan, is uiteraard een zaak van politieke afweging. In het onderhavige geval is het voor onze fractie van veel betekenis dat de plaatsingsovereenkomst met de Verenigde Staten ingekaderd is in de NAVO, waarvan wij deel uitmaken, slechts NAVO-doelstellingen dient, waarbij NAVO-procedures zullen gelden.

Deze stellingname op dit punt impliceert, dat naar ons oordeel artikel 91, lid 3, van de Grondwet, dat voorschrijft dat indien een verdrag bepalingen bevat die afwijken van de Grondwet dan wel tot zulke afwijking noodzaken, de Kamers van de volksvertegenwoordiging de goedkeuring alleen kunnen verlenen met tweederde van het aantal uitgebrachte stemmen hier niet van toepassing is.

Naar ons oordeel is dat artikel op grond van bovengenoemde overwegingen hier inderdaad niet van toepassing. De overeenkomst met de Verenigde Staten inzake stationering van kruisvluchtwapens bevat namelijk

Bukman

naar ons oordeel geen bepalingen die afwijken van concrete grondwetsartikelen.

Voorzitter! Er zijn door de heer De Rijk in eerste termijn twee vragen aan mijn fractie gesteld. Eén vraag heeft enerzijds betrekking op de kruisvluchtwapens en anderzijds op euthanasie. Het CDA heeft nooit ontkend, dat het bij wetgeving aangaande euthanasie uiteindelijk zal gaan om een meerderheidsbeslissing.

Enkele weken geleden ging het om de vraag hoe de Kamer zou reageren op het standpunt van het kabinet – een kabinet van CDA en VVD – aangaande de euthanasie. Dat standpunt was tweeledig: de tijd is nog niet rijp voor wetgeving; zo de meerderheid van de Tweede Kamer tot de conclusie komt dat het wel zo is, dan ligt hier een proeve. De fractie van de VVD heeft om haar moverende redenen daarna meegewerkt aan het niet verder voortzetten van de behandeling van het initiatief-wetsvoorstel van mevrouw Wessel-Tuinstra. Ik merk daarbij op dat er voor het kruisrakettenverdrag een meerderheid in de Tweede Kamer was.

De tweede vraag van de heer De Rijk heeft betrekking op de vrijheid van individuele leden van de CDA-fractie aan de overzijde. Dat is in de eerste plaats een zaak van de leden aan de overzijde. Het zal de heer De Rijk overigens niet zijn ontgaan dat de fractie van het CDA aan de overzijde ten aanzien van de beoordeling van het verdrag verdeeld heeft gestemd. Er was daarover geen unanimitéit. Over de vraag of artikel 91, lid 3 van de Grondwet van toepassing verklaard zou moeten worden, was er aan de overzijde wel unanimitéit.

Mijnheer de Voorzitter! Ik ben aan het einde gekomen van mijn betoog. Het zal duidelijk zijn dat mijn fractie weliswaar een aantal vragen heeft – ik heb ze gedurende het afgelopen half uur geformuleerd – maar dat wij overigens geneigd zijn onze steun aan de overeenkomst tussen de Verenigde Staten en ons land te geven, vooral omdat er ruimte in zit om afhankelijk van de resultaten van de wapenbeheersingsonderhandelingen in Genève af te zien of partieel af te zien van concrete plaatsing. Of er in Genève resultaten worden bereikt, zal slechts in geringe mate afhangen van de Nederlandse stellingname. Voor zover dat het geval is, heeft dat onzes inziens vooral te maken met het feit dat wij in NAVO-verband de geleerden gesloten hebben.

□

De heer **Vogt** (PSP): Mijnheer de Voorzitter! In verband met de absurde situatie van vandaag, dat zo veel zaken in zo'n korte tijd moeten worden afgedaan door deze Kamer van rustige heroverweging, zal ik deze bijdrage beperkt houden.

Als overtuigd pacifist, zowel vanuit de principiële kant als vanuit een meer politiek gericht denken, sta je bij een debat als dit voor een uiterst ingewikkeld vraagstuk. Je kunt bij voorbeeld kiezen voor een opstelling die niet eens zo onlogisch is, waarbij je ervan uitgaat dat bewapening tot niets goeds kan leiden, dat je je altijd verzet tegen elke vorm van bewapening en dat je je dus ook tegen de nu in het geding zijnde kruisvluchtwapens zult verzetten. Wij hebben even overwogen dat ook maar te doen.

De achtergronden en het optreden van de PSP-fractie zijn op dit punt altijd al dermate duidelijk geweest, dat zelfs politiek niet geïnteresseerden hiervan redelijk op de hoogte zijn. Verder is in de laatste paar jaar, met een versnelling in de laatste 8 maanden, een zo groot aantal argumenten voor en tegen plaatsing naar voren gebracht, dat het vrijwel uitgesloten moet worden geacht dat nog geheel nieuwe gezichtspunten naar voren zullen komen. Toch heeft onze fractie gekozen voor een iets uitvoeriger behandeling van deze kwestie. Daarvoor hebben wij een viertal redenen, die ik achtereenvolgens graag belicht.

In de eerste plaats omdat met de kruisvluchtwapens weliswaar geen principiële andere stap wordt gedaan dan waarmee wij al jaren bezig zijn, maar toch weer een stap verder wordt gezet op het hellend vlak, waarvan op een gegeven moment geen terugkeer mogelijk is. Ik kom daar nog op terug.

In de tweede plaats omdat het politieke en ook het meer in engere zin parlementaire spel bij deze zaak een aantal zeer bedenkelijke trekjes heeft, die naar onze mening niet voldoende zijn belicht.

In de derde plaats vanwege de volstrekt immorele achtergronden, ook op het gebied van internationaal recht waarvan hier sprake is.

In de vierde plaats vanwege de grondwettelijke aspecten.

Op elk van deze vier punten wil ik iets uitvoeriger terugkomen.

Ten aanzien van het eerste punt vertel ik niets nieuws als ik stel dat beide grootmachten in een bewapeningsswedloop zijn gewikkeld, die in

de geschiedenis van de mensheid zijn weerga niet kent, niet op het punt van mogelijkheden om te vernietigen en niet op het financiële vlak. Een verdere stap op dit punt is dus principieel niets nieuws. Het is wel duidelijk dat hier wapens in het geding zijn die de zogenaamde 'atoomdrempel' verlagen en dat daarom de kans dat in het allereerste stadium van een gewapend conflict naar atoomwapens wordt gegrepen weer vergroot zal worden.

Daarom is deze nieuwe stap toch iets meer dan een gewoon stapje meer te ver. Het is, zoals ik zojuist stelde, een stapje verder op het hellend vlak. Uit zuiver rationele overwegingen lijkt het mij bovendien niet zinvol die stap te zetten. De Westerse atoomwapens kunnen de bevolking in de Sovjet-Unie al verschillende malen uitroeien. Uit dat gezichtspunt is de uitbreiding van de bewapening met kruisvluchtwapens dus ook nog eens zinloos.

Concluderend mogen wij bij deze eerste overweging stellen dat het ten aanzien van de gedachte van afschrikking niet nodig is, want meer dood dan dood is niet mogelijk. Voor de oorlogsvoering zelf, zal het wapen niet bruikbaar zijn zonder algehele vernietiging over bondgenoot en vijand te brengen. Ten aanzien van de atoomdrempel moeten wij constateren dat die eerder verlaagd dan verhoogd wordt, waardoor het gevaar vergroot wordt dat ook bij een klein conflict min of meer 'bij ongeluk' de algehele vernietiging van de mensheid wordt ingezet.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom nu tot onze overwegingen bij de bedenkelijke trekjes die het politieke spel op dit punt vertoont. Ik begin met te citeren wat mijn partijgenoot Bram van der Lek in deze Kamer naar voren bracht bij de eerste algemene beschouwingen die de fractie in deze kabinetsperiode in de Eerste Kamer heeft gehouden. Ik citeer uit de Handelingen van de Eerste Kamer van 22 november 1983: 'Vandaag vergadert de Duitse Bondsdag over de plaatsing van de Pershing-II-raketten. De Nederlandse regering heeft geweigerd zich daarmee, op welke wijze dan ook, te bemoeien, zoals zij ook vindt dat zij geen taak heeft om de Engelse en de Italiaanse regeringen tot ten minste een uitstel te bewegen.

Daarmee is het 'voorbehoud' tot plaatsing in Nederland tot een lege huls gemaakt. Dat was het natuurlijk al: alsof het erom zou gaan, alleen Nederland eventueel vrij te houden

Vogt

van nieuwe kernwapens. Dat is wel het meest beperkte 'schone handen'-idee dat je je maar kunt voorstellen; het is ook politiek niet werkzaam. Maar vier jaar lang is de pretentie volgehouden dat de Nederlandse regering met dit voorbehoud iets heel belangrijks in handen had om de bondgenoten tot ernst te manen in Genève en om de Russen onder extra druk te zetten. Nu is die pretentie dus verdwenen. Het voorbehoud is wat het altijd al is geweest: een poging om de publieke opinie rustig te houden'. Dit was dus in 1983.

Mijnheer de Voorzitter! Het rustig houden van de publieke opinie is een zaak die deze regering beheerst. De tactiek die bij voorbeeld de minister-president in deze zaak heeft getoond, is zo meesterlijk, dat zij ook een goede zaak waardig zou zijn geweest. Helaas is het zo dat de leden van deze regering bij voortdurend hun soms voortreffelijke persoonlijke kwaliteiten alleen lijken te kunnen of te willen gebruiken om zaken door te drukken die of, zoals hier, onze samenleving een steeds gevaarlijke kant op drukken of die, zoals bij de sociale wetgeving, de samenleving steeds een meer a-sociaal vaarwater induwen.

Bewapening is een zichzelf versterkende beweging. Nieuwe wapens worden niet ontwikkeld omdat de ander, die ons stelselmatig als vijand wordt afgeschilderd, ook nieuwe wapens heeft ontwikkeld; neen, nieuwe wapens worden uitgevonden als een autonoom proces, waarbij het door Eisenhower het eerst genoemde industriële militaire complex bij beide grootmachten een belangrijke rol speelt. Met andere woorden: de politieke rechtvaardiging wordt pas later gevonden. Mijn verwijt aan de leden van deze regering is dat zij meedoen aan die politieke rechtvaardiging. Daarvoor hebben zij, om met Marten Toonder te spreken, 'een ragfijn spel' opgezet om de publieke en parlementaire opinie langzaam maar zeker voor zich te winnen. In dat spel speelde het voorbehoud een rol. Het parlement – en in de eerste plaats de Tweede Kamer – voelt zich wel gedwongen mee te doen aan dit spel.

Ten slotte moet deze regering haar termijn uitzitten en zo mogelijk nog een termijn krijgen, nietwaar? Een ver uitgewerkt regeerakkoord zorgt het er wel voor dat het eens bestaande dualisme ook op dit punt is platgewalst, een enkele christen-democraat uitgezonderd.

Mijnheer de Voorzitter! De sterk door het christendom beïnvloede Westerse wereld, die zich in onchristelijk hovaardig graag de eerste wereld noemt, is al generaties lang bezig met ontwapeningsbesprekingen. Het resultaat: twee wereldoorlogen en de dreiging van een allesvernietigende derde.

Het is duidelijk dat dergelijke zogenaamde ontwapeningsbesprekingen niet worden opgezet om de bewapening tegen te houden. Zij dienen hoogstens om op internationaal niveau de publieke opinie rustig te houden. Dat rustig houden op internationaal niveau wordt door de regering op nationaal niveau verfiend. Die verfijning is nodig, omdat de publieke opinie, vooral in Nederland, onder andere door het optreden van de vredesbeweging, sterk in beweging is gekomen, zo sterk dat door de regering een reëel gevaar werd onderkend dat ons land tegen deze ondingen te ver in beweging zou komen. Vandaar de uiterst omzichtigte wijze waarop wij met deze zaak geconfronteerd zijn.

Immers, het is generaties lang vanzelfsprekend geweest dat je je moest verdedigen tegen 'die ander'. De morele kant daarvan zal ik straks nog nader bekijken, maar zuiver rationeel gezien begint een steeds groeiend deel van de bevolking te ontdekken dat die weg een doodlopende weg is. Het om de tuin leiden van die groep – waarschijnlijk is het een meerderheid – die vindt dat geen verdere uitbreiding van de nucleaire bewapening acceptabel is, is in de afgelopen jaren het hoofddoel van de regering op dit punt geweest. Ik geloof niet dat het bij de bevolkinggroep gelukt is. Bij een kleine groep parlementariërs is dat duidelijk wel gelukt, met een beroep op de geconditioneerde reflexen dat je je moet verdedigen tegen, in dit geval, de SS-20.

Op het moment dat de Sovjet-Unie bereid is stappen te zetten tot ontmanteling van de ondingen aan die zijde is de parlementaire meerderheid na veel manipulaties eindelijk zeker. Geen moment dus meer gearzeld; nu deze zaak snel binnen halen. Als het niet zo griezelig was, zou ik misschien bewondering voor de tactiek kunnen hebben.

Concluderend kunnen wij stellen dat mede door het uitstel de parlementaire meerderheid gewonnen is voor het standpunt van plaatsing. Daarbij is nauwelijks een middel geschuwd om dat tot stand te brengen. De democratie zelf heeft,

zoals bij alle bewapeningszaken, een geduchte knauw erbij gekregen. Het parlement heeft weer een stukje geloofwaardigheid verloren. Ook hier is het dualisme om zeep gebracht. Fracties zijn een sterke eenheid en zo moet het blijven. De regering moet een beeld tonen van eensgezinde gezichten met de haar bevriende fracties. Als illustratie van mijn opvatting moge gelden dat de laatste stappen van dit onfrisste zaakje hier vandaag gezet worden nadat de Sovjet-Unie heeft toegezegd dat zij bereid is onder controle tot ontmanteling over te gaan. Het verhaal van de in de Sovjet-Unie geplaatste raketten is bovendien nooit objectief vastgesteld.

Aan ons derde en wellicht zwaarste motief, de morele aspecten van deze zaak, wil ik toch ook nog wel enkele woorden besteden. Voortbordurend op de meer rationele aspecten die tegen plaatsing kunnen worden ingebracht, kunnen wij zeggen dat grote groepen van onze bevolking in beweging zijn gebracht tegen plaatsing. Daarbij spelen allerlei motieven mee. Een aantal heb ik genoemd, maar ik wil geen ogenblik verhehlen dat ook angst daarbij een motief kan zijn. Wij achten dit ook begrijpelijk en aanvaardbaar. Bij de voorstanders van plaatsing is angst echter het overheersende motief en dat lijkt ons bij de tegenstanders niet het geval.

De voorstanders zijn zo bang voor de 'Russen' dat zij liever een raket in hun tuin zetten dan een Rus in hun keuken zien. Dat zij daarmee de potentiële bereidheid vertonen tot een afschuwelijke misdaad lijkt hun volledig te ontgaan. Wij weten het, voorzover zij daarover wel hebben nagedacht troosten zij zich met de doodoener dat op deze manier oorlog wordt voorkomen. Toch hebben zij in potentie aanvaard dat zij genocide gaan bedrijven. Het lijkt mij met name van mensen, die zich ernstige zorgen maken als mensen die in nood verkeren vinden dat het maar afgelopen moet zijn, onverklaarbaar dat zij wel bereid zijn tot volkerenmoord. Als zij daartoe in principe niet bereid zouden zijn, maar denken op deze manier een oorlog te kunnen afwenden, hoe denken zij dat dan te doen als zij die uiterste wapens om morele redenen toch niet in willen zetten? Is het dan niet veel beter ze maar niet te plaatsen?

Generaties lang is gewapend optreden min of meer vanzelfsprekend geweest. Men moest zich toch

Vogt

immers verdedigen? Dat verdediging met meer geestelijke wapens mogelijk is, is kennelijk onvoldoende duidelijk geworden.

De tegenstanders, die naast rationele aspecten – en eventueel angst – ook een sterk morele achtergrond vertonen – dat zijn er niet weinigen – weten zich in ieder geval gesteund door een eeuwenoude traditie. Altijd zijn er minderheden geweest die het 'we mogen niet' hebben gehanteerd. Hoewel dat altijd doorweven is met meer rationele overwegingen vinden wij het zuiver ethische 'wij mogen niet' terug in het 'gij zult niet doden', terwijl het toekeren van de linkerwang, nadat de rechter geslagen is, een tussenvorm is tussen het zuiver ethische en het meer rationele verdedigen met geestelijke middelen.

Immers, er zullen dan vurige kolen worden gestapeld op het hoofd van de tegenstander.

Mijnheer de Voorzitter! De PSP-fractie constateert, dat de morele kant van het verzet tegen de atoomwapens in het algemeen, maar zeker tegen de kruisvluchtwapens, toeneemt. Zij constateert daarnaast dat brede massa's daartegen in beweging komen, gesteund door de morele kant van 'wij mogen niet', maar ook vanuit veel rationeler motieven. De fractie constateert verder dat het brede verzet voor een belangrijk deel is onderbouwd door het besef dat wij niet mogen. De fractie is zich ervan bewust dat bij ieder die zich tegen deze wapens verzet ook argumenten meespelen die we geleerd hebben als minder belangrijk te zien. Maar ook die argumenten zijn onzes inziens aanvaardbaar. Zij zijn immers normaal menselijk. Door de sterk ethische ondersteuning weten we, dat op den duur de zachte krachten zullen overwinnen. Daarbij is de hoop alleen, dat niet voor die tijd een oorlog bij ongeluk is ontbrand.

Voorzitter! De morele kant van deze zaak kan mensen dwingen tot het idee, dat iedere vorm van medewerking daaraan niet mag. Hoewel ook wij onderscheiden dat een democratie in feite alleen kan functioneren als besluiten die langs democratische weg genomen zijn, ook worden nagekomen door de bevolking, zijn er grenzen aan dat nakomen. Indien mensen worden gedwongen mee te doen aan voorbereidingen voor genocide, als mensen worden gedwongen mee te

doen aan handelingen die in Neurenberg als oorlogsmisdaden zijn aangewezen, dan is die grens niet alleen bereikt; dan is die grens overschreden.

Door die grensoverschrijding en door de twijfelachtige manipulaties die zijn uitgehaald om de parlementaire meerderheid zover te krijgen dat zij voor plaatsing was, acht onze partij het volledig aanvaardbaar dat burgers tot acties overgaan, ook als die onwettig zijn. Belastingweigering, het versperren van de ingang van Woensdrecht, het slopen van afscheidingen en dergelijke zijn naar de mening van de PSP op een gegeven moment aanvaardbaar als reactie op handelingen die niet mogen plaats hebben op grond van hogere waarden dan een door de Eerste en Tweede Kamer aangenomen verdrag.

Voordat we tot een oproep tot burgerlijke ongehoorzaamheid overgaan moet er veel gebeuren, Voorzitter. Wij zijn ons bewust dat dit vergaande consequenties heeft en wij zullen dat zeker niet doen als het om kleinigheden gaat. Maar het gaat hier niet om kleinigheden. Het gaat hier om medeplichtigheid aan de uitroeiing van alle leven op aarde. Daarvan zeggen wij, met een variatie op die Rus in de keuken: liever een onwettige actie en desnoods anarchistische toestanden, dan medeplichtigheid aan genocide. Het parlement is belangrijk, maar het is niet heilig. Er zijn hogere zaken.

Ten slotte merk ik nog iets op over de constitutionele kant van de zaak. Anderen hebben daar al heel wat over gezegd. Ik acht mij niet deskundig genoeg om op dit punt keiharde uitspraken te doen. Wel kunnen we constateren, dat ongeveer even veel grondwetdeskundigen constateren dat het niet kan als omgekeerd. Ik denk dat bij dergelijke gevallen van twijfel het zonder meer duidelijk is, dat je ofwel je grondwet moet wijzigen ofwel het desbetreffende wetsvoorstel met een gekwalificeerde meerderheid moet aannemen.

De merkwaardige situatie doet zich echter voor, dat een enkelvoudige meerderheid moet beslissen of een twee derde meerderheid nodig is. Wellicht kan dit punt gezien worden als een zwakke plek in de besluitvorming. Nu immers wil een krappe meerderheid van de Tweede Kamer het verdrag doordrijven. Een twee derde meerderheid zou zeker niet zijn gehaald. Dus moest die krappe

meerderheid besluiten dat twee derde meerderheid niet nodig was. Dat besluit wordt in feite niet juridisch onderbouwd, maar partijpolitiek, gesteund door al eerder opgemerkte ragfijne spinsels.

Het probleem is bekend. Er wordt een stukje soevereiniteit afgestaan. Niet aan een internationaal lichaam, want dat zou niets nieuws zijn. Neen, die soevereiniteit wordt afgestaan aan de Verenigde Staten van Amerika, niet eens aan het parlement, maar aan de president.

De minister van Buitenlandse Zaken heeft aan de overkant van het Binnenhof de opmerking gemaakt, dat je zo iets natuurlijk alleen doet als je die ander vertrouwt.

Mijnheer de Voorzitter! Ik vraag u: hoe kun je iemand vertrouwen nadat hij een rede heeft gehouden zoals Reagan kort geleden hield over Nicaragua? Ik weet het, die rede was primair voor binnenlands gebruik, maar intussen zijn weer de nodige haatdruifeltjes tot leven gewekt. Zijn rede tegen linkse en rechtse dictaturen sloeg kennelijk niet op Somoza en sloeg kennelijk niet op het regime dat in Chili met CIA-steun tot stand werd gebracht. Die rede sloeg vanzelf niet op Zuid-Korea en natuurlijk helemaal niet op bondgenoot Turkije, maar wel op Nicaragua. Waarom? Omdat men daar het heilige beginsel van het kapitalisme wil loslaten.

Welnu, als iemand tot dergelijke manipulaties in staat is, manipulaties waarmee vergeleken deze regering bijna een aureool van heiligheid krijgt, moeten wij dan een dergelijk iemand vertrouwen? En kunnen wij dat, als wij daarbij ook nog bedenken welke macht daar al achter staat zonder de kruisvluchtwapens?

Mijnheer de Voorzitter! Concluderend zou onze fractie willen stellen, dat op zijn minst gerede twijfel bestaat of de plaatsing grondwettig genoemd mag worden. Bij een dergelijke twijfel is een gekwalificeerde meerderheid ons inziens een eerste vereiste. Wij zullen dan ook de motie van de heer De Gaay Fortman steunen.

Ten aanzien van de macht waaraan wij die soevereiniteit overdragen, moeten wij dan ook nog stellen, dat die macht op geen enkel punt enig vertrouwen wekt en ons inziens zonder meer bereid zal zijn, alle leven in Europa op te offeren als zij dat in het belang vindt van haar idealen. Allemaal punten om nu 'neen' te zeggen totdat het 'niet doen' gehaald

Vogt

kan worden. Dat 'neen' zeggen mag dan naar onze mening gesteund worden door elk middel dat moreel aanvaardbaarder is dan de kruisraketten en dat zijn er zeer vele!

De heer **Schuurman** (RPF): Mijnheer de Voorzitter! Een omvangrijke materie is met het verdrag tot plaatsing van kruisraketten aan de orde. Niet aan alle aspecten zullen wij aandacht besteden. Wij beperken ons bewust tot onderwerpen die door anderen nog niet of te weinig aan de orde zijn gesteld.

Nu na een lange weg van 1979 (het NAVO-dubbelbesluit) via 1982 (het aantreden van het kabinet-Lubbers) en de beslissingen van juni 1984 en november 1984 de plaatsing van kruisraketten ook in de Eerste Kamer aan de orde komt, lijkt het ons gewenst, eerst in het algemeen iets te zeggen over de problematiek van rechtvaardige oorlogsvoering. Van daaruit zullen wij ons in het bijzonder bezighouden met de problemen rond de plaatsing van kernwapens en zullen wij proberen, te verduidelijken welk standpunt binnen de bedding van reformatorische politieke stroming verantwoord is. De problemen rond de technische beheersbaarheid zullen vervolgens aan de orde komen en onze beschouwing zullen wij afronden met een blik op de toekomst met vooral aandacht voor de noodzakelijke versterking van de internationale rechtsorde.

Over het vraagstuk van de oorlog zijn christenen vandaag bijzonder verdeeld. Ook niet christenen die tegen kernbepapening zijn of tegen alle bepapening doen voor hun standpunt meer dan eens een beroep op de Bijbel. Nu dit Huis voor een ingrijpende beslissing staat, moet ook door ons van de te nemen beslissing verantwoording worden afgelegd. Allereerst menen wij dat een beroep op de Bergrede om wapens voor de staat af te wijzen niet terecht is. De Bergrede is bedoeld voor de volgelingen van Christus, voor Zijn gemeente. Zij geeft de weg waarlangs christenen moeten gaan. Wanneer op de Bergrede een beroep wordt gedaan in de politiek is dat niet terecht. Het is niet vol te houden dat de Bergrede de ethiek van het overheidshandelen zou moeten voorschrijven. In de staat gaat het immers om het handhaven en bevorderen van recht en publieke

gerechtigheid en om het keren van geweld, van onrecht en van publieke ongerechtigheid. Naar bijbels getuigenis draagt de overheid daartoe het zwaard niet tevergeefs. Dat zwaard moet de overheid ook gebruiken om kwaad of geweld dat van buitenaf komt, te keren. Daarin ligt de rechtvaardiging van het hebben van een leger.

Terloops zouden wij met betrekking tot het pacifisme in het algemeen willen opmerken dat de christelijke leer het hebben van een leger en het als christen soldaat zijn niet veroordeelt. Johannes de Doper zou tegen de soldaten die hem om raad vroegen omtrent hun zaligheid dan wel iets anders gezegd hebben dan dat zij niemand moesten plunderen en niets moesten afpersen en dat zij tevreden moesten zijn met hun soldij. Ook is er nog op te wijzen dat Petrus de Romeinse centurio Cornelius gedoopt heeft zonder hem op te dragen de krijgsvaardig te dragen.

Is er dan geen enkele relatie tussen wat de kerk belijdt en wat de staat doet? Jawel, de kerk moet het evangelie van het Rijk Gods uitdragen en de mensheid daarvoor trachten te winnen. Dat is het enige middel om het kwaad van de oorlog in de wortel aan te tasten.

Voor zover kwaad en geweld bedreigend worden, is en blijft het de opdracht van de overheid, met de zwaarmacht dit onheil te keren en binnen de perken te houden. Dit is de basis om na te denken over rechtvaardige oorlogen, over de normativiteit van de zwaarmacht. Ter bescherming van eigen onderdanen en om de geestelijke vrijheid van de eigen onderdanen te waarborgen, is het de plicht van de overheid, een mogelijk vijandige macht te weerstaan. In dat weerstaan moet er echter ook oog zijn voor de bescherming van de onschuldige burgers van een vijandige staat.

Een verdedigingsoorlog is gerechtvaardigd en de voorbereiding daartoe is verplicht, wanneer de bedreiging van buitenaf niet op vreedzame wijze te keren is, wanneer groot onrecht bedreven wordt en wanneer de kans op succes aanwezig is. In zo'n verdedigingsoorlog is niet alles toegestaan. Schade aan onschuldigen moet zoveel mogelijk worden vermeden. De oorlog moet het leven onder de orde van recht en publieke gerechtigheid weer mogelijk maken.

Vanuit deze normatieve visie op de zwaarmacht van de overheid zitten

we middenin de actuele problematiek van de kernwapens. Bijna iedereen accepteert wel dat wij met deze wapens in een nieuwe situatie terecht zijn gekomen. Voor velen is duidelijk dat deze wapens geen gerechtvaardigde middelen meer zijn in een mogelijk rechtvaardige oorlog. Een simpele, al te simpele conclusie is echter, dat ze daarom de wereld uit moeten. Dergelijke kretologie getuigt niet van werkelijkheidszin.

Nooit en te nimmer zullen wij de kennis en dus de mogelijkheid van kernwapens meer de wereld uit krijgen. Daar komen bovendien nog andere complicerende factoren bij. Lange tijd hebben beide bondgenootschappen de beschikking over kernwapens. In rekening moet worden gebracht dat zij met hun bepapening tegenover elkaar staan. Tot beschaming van de landen van de NAVO moet worden gezegd, dat zij veel en veel te weinig hebben gedaan aan versterking van de conventionele bepapening, waardoor ze vanwege de overmacht aan wapens aan de kant van het Warschau Pact bijna noodzakelijk tot kernwapens worden gedwongen. Daarom is verzet tegen kernwapens, als dit niet gepaard gaat met een oproep tot versterking van de conventionele bepapening, ook ongeloofwaardig.

Even ongeloofwaardig is het, om de last en de problematiek van de kernwapens alleen te laten dragen door de bondgenoten, in het besef dat wij dan vrijuit zouden kunnen gaan. Binnenlandse politiek in dit opzicht voorrang verlenen, zal gepaard gaan met het inboeten aan zeggingskracht in de internationale samenwerking.

Intussen moet erkend blijven dat wij ons met de kernbepapening op een zeer gevaarlijke weg begeven. De onlangs overleden Duitse theoloog Thielicke heeft en de ernst van de situatie en de mogelijke acceptatie ervan als volgt verwoord. Het gebruik van kernwapens is ongeoorloofd. Ook het dreigen ermee is ethisch problematisch. Wanneer wij ze niet hadden, zouden wij evenwel bedreigd worden door een werelddictatuur met een nucleaire vuist. De bepapening van de één roept die van de ander op. Wanneer wij de twee bondgenootschappen vergelijken met reuzen die tot de tanden toe bepapend zijn, kunnen wij een juist beeld van hun gedrag krijgen. Ze zullen van elkaar denken wat ze zullen gaan doen wanneer de één de ander aanvalt.

Schuurman

De vijand zal daarbij zijn eigen innerlijke overwegingen – en die zijn rücksichtslos – op de ander projecteren. Stel je voor, zo zegt Thielicke, dat de twee gezworen vijanden op een kwaad moment met een geladen pistool tegenover elkaar komen te staan, gericht.

Ze weten dat, als de één de trekker overhaalt, de ander het ook zal doen, zodat ze beiden dood zijn. Dat noopt hen tot een afspraak: als we tot tien tellen, werpen we bij de tiende tel tegelijk het wapen uit het raam. Maar wat gebeurt er bij de tiende tel? De één denkt van de ander: hij doet het toch niet... en beiden houden het wapen in de hand. Zij projecteren in elkaar hun eigen gedachten. Zo is het ook in het groot. Het hebben van atoomwapens of de kennis ervan is onvermijdelijk, maar wij kunnen rustig verklaren, ze nooit en te nimmer te zullen gebruiken. De afschrikwekkende kracht blijft er niet minder om en moreel staan wij er beter voor.

Thielicke's voorbeeld is veelzeggend. Definitief is deze oplossing niet. Daarom moeten wij ook niet verflauwen in de strijd om het waanzinnige potentieel aan kernbewapening aan beide zijden terug te dringen. Het gegeven voorbeeld maakt ook duidelijk dat de rol van de kernwapens een politiek-strategische is. Dat wordt ook in een kernpassage van de Defensienota uit 1984 als volgt toegelicht:

'De werkelijkheid is ook, dat kernwapens door hun aard de oorlog als middel om geschillen tussen staten te beslechten hoogst onwaarschijnlijk, zo niet onmogelijk maken. Kernwapens dwingen regeringen tot de grootst mogelijke behoedzaamheid. De neiging tot overheersing, gepaard aan de onjuiste militaire kansberekeningen en het gevaar van nationalisme of ideologie die tot geweld kunnen leiden, worden door de kernbewapening beteugeld. Kernwapens zijn voor alles politieke wapens: zij spelen hun rol in tijd van vrede en zijn in feite ongeschikt voor oorlogsvoering. Kernwapens zijn voor de politiek middelen van oorlogsvoorkoming.

Kernwapens maken niet alleen een kernoorlog, maar elke oorlog tussen Oost en West, ook een conventionele, vrijwel onmogelijk ... Afschaffing van de kernwapens zou ertoe bijdragen Europa 'rijp' te maken voor een conventionele oorlog en zou het

klassieke denken van verovering en overheersing met militair geweld weer mogelijk maken.'

Wanneer wij het voorgaande nog eens op ons laten inwerken en wanneer wij beseffen dat het in de huidige ter beoordeling voor ons liggende overeenkomst gaat om modernisering van kernwapens – inmiddels zijn immers veel verouderde weggehaald – lijkt er geen ander geloofwaardig alternatief mogelijk. Omdat er een grote mate van overkill aanwezig is, is het ook acceptabel dat tegelijk andere kerntaken worden afgestoten. Voorts is het te waarden dat er niet in evenredigheid, maar minimaal gereageerd wordt op het aanwezige aantal SS-20-raketten in de landen van het Warschaupact.

Gelukkig gaat de regering niet de weg op van een doelethiek, waarin de bevordering van vrede en veiligheid als het grote doel alle mogelijke middelen rechtvaardigt en maximaliseert. Een gezindheidsethiek om alle kernwapens Nederland uit te hebben, zonder te letten op de internationale consequenties daarvan en onafhankelijk van de vraag of daarmee de vrede en de veiligheid echt worden gediend, valt de regering eveneens niet bij. Tussen deze twee uitersten wordt gelet op de vele complicerende factoren en op de ingewikkelde situatie waarin wij ons bevinden.

Daar op een evenwichtige wijze recht wordt gedaan aan deze complicerende factoren, aan de ingewikkelde situatie, aan doelen, middelen en gevolgen daarvan, komen wij tot de noodzakelijke slotsom dat wij het plaatsingsbesluit als een onvermijdelijk kwaad moeten accepteren. Wij haasten ons echter, hieraan toe te voegen dat wij nogal verontrust zijn over een aantal niet te verwaarlozen aspecten. Dat betreft respectievelijk de technische beheersbaarheid en het achterwege blijven van een versterking van een verantwoorde internationale rechtsorde, waardoor er een goed perspectief ontbreekt met betrekking tot het terugdringen van deze bewapening. Aan beide onderwerpen zullen wij kort aandacht besteden.

Over de technische beheersbaarheid is nog een aantal vragen te stellen. In de memorie van antwoord staat dat ten aanzien van de opslag, het vervoer, het onderhoud en de technische veiligheid van het kernwapen zelf zeer hoge eisen worden gesteld. De aan de technische veiligheid gestelde eisen sluiten een

ongewilde nucleaire explosie uit, ook bij een ongeval, aldus de memorie van antwoord.

De conclusie is zelfs dat de technische beheersbaarheid uitermate groot is en dat het risico-niveau tot een absoluut minimum is teruggebracht. Wat wordt met een 'absoluut minimum' bedoeld? Wil dit zeggen dat er gezien alle maatregelen geen enkel risico meer is? Dat lijkt bijna onmogelijk, omdat mensen altijd fouten zullen blijven maken en er zich bij een samenloop van omstandigheden, die nooit allemaal te voorzien zijn, iets kan voordoen wat niet van tevoren is in te schatten.

Naast technische fouten kan bovendien gedacht worden aan gijzelsacties of terroristische activiteiten. Natuurrampen en dergelijke kunnen onverwachte gevolgen hebben. Reeds ingetreden oorlogssituaties maken de kansen op vergissingen groter. Zelfs in vreedstijd kunnen zich onverwachte dingen voordoen. Is het spreken over een 'absoluut minimum' met betrekking tot risico's niet te optimistisch? En wanneer dat 'absolute minimum' niet gelijk is aan nul komma nul, ligt er een duidelijke aansporing in om niet te verslappen in het zoeken naar mogelijkheden om dat risico terug te dringen en om de noodzaak van wederzijdse ontwapening te blijven benadrukken.

Ik kom tot ons laatste onderwerp. Met betrekking tot het stationeren van kruisvluchtwapens zijn wij naar onze mening in een grenssituatie terechtgekomen. Kernwapens zijn voor gebruik niet te rechtvaardigen. Wij bezitten ze om ze niet te gebruiken. Maar het dilemma is dat wij procedures ontwikkelen alsof ze eventueel zullen worden ingezet. Bovendien is momenteel niet de garantie te geven dat het huidige machtsverwicht en het afschrikkingseffect ook in de toekomst effectief zullen zijn. Nieuwe wapentechnieken, zoals verdedigingssystemen in de ruimte, kunnen opnieuw een labiele situatie veroorzaken en tot noodzakelijke tegenmaatregelen leiden.

Een normatieve visie op wapengebruik zal dan meer en meer plaatsmaken voor een wetteloos en grenzeloos vertechneringsproces, met alle dreigende gevolgen van dien. De grote vraag is, hoe we in de toekomst aan het gestelde dilemma zullen kunnen ontkomen en hoe het automatisme van het vertechneringsproces kan worden doorbroken.

Schuurman

De enige weg lijkt te zijn de versterking van de internationale rechtsorde en veel intensievere waarborgen voor internationale gerechtigheid dan het tot nu toe bestaande volkenrecht, grotendeels gebaseerd op nationalistisch eigenbelang, kan bieden.

Het gaat niet aan om de internationale orde over te laten aan enkele machtige, onderling nog wedijverende mogendheden, die met de belangen van de kleinere staten slechts rekening houden voor zover dit in hun eigen kraam te pas komt. Natuurlijk moet in het interstatelijk verkeer rekening worden gehouden met het gegeven dat andere deelnemers aan de vereisten van recht en moraal minder gewicht hechten dan wenselijk is.

Indien echter een versterking van de internationale rechtsorde niet tot stand komt en een vervolmaking van de internationale rechtspraak ontbreekt; is er voor de toekomst geen goed perspectief mogelijk. Daarom is ook de vraag dringend, waarom – overeenkomstig de memorie van antwoord – 'naar Nederlandse opvatting het gebruik van kernwapens als zodanig wel onderworpen is aan de algemene beginselen van humanitair oorlogsrecht, maar niet aan de geschreven regels ter zake van methoden en middelen van oorlogsvoering'.

Wanneer het hierin schuilend probleem niet wordt opgelost, moet het ergste worden gevreesd, vooral ook wanneer in de toekomst een mogelijke confrontatie met kernwapens zich zal voordoen tussen – wat wij noemen – Noord en Zuid. Zijn de bewindslieden het met ons eens dat een ontsluiting van de normatieve staatstaak – recht en publieke gerechtigheid bevorderen – op wereldniveau een belangrijke eis is om in de toekomst nog grotere problemen dan die van vandaag te voorkomen?

De door oud-staatsraad mr. dr. Stellinga in dit verband gedane suggesties in zijn publikatie 'Een dringend appel' uit 1979 verdienen meer aandacht dan zij tot nu toe hebben gekregen. Welke mogelijkheden ziet de regering om deze internationale rechtsorde te versterken, opdat de problemen van nu en straks in de internationale samenleving kunnen worden teruggedrongen en binnen de beheersingsmogelijkheden van overheden kunnen worden gehouden?

Van harte hopen en bidden wij dat de onderhandelingen in Genève de inhoudelijke invulling van het verdrag zo niet geheel, dan toch gedeeltelijk onnodig zullen maken. Ook hopen wij evenals de minister van Defensie, zoals hij de laatste tijd in het publiek meer dan eens heeft gezegd, dat de polarisatie rondom het vredes- en veiligheidsbeleid kan worden teruggedrongen. Nationale consensus is inderdaad noodzakelijk.

□

De heer **Abma** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! Waar zijn wij vandaag en morgen mee bezig? Deze vraag rijst bij het lezen, liever herlezen, van een artikel in NRC Handelsblad van 22 februari jongstleden; dit is de derde keer dat het wordt geciteerd. Gemeld wordt: 'Volgende week debatteert de Tweede Kamer over het goedkeuringsvoorstel bij het Nederlands-Amerikaans verdrag aangaande de eventuele plaatsing van kruisraketten op de basis Woensdrecht in 1988. De Kamer doet dat tegen de achtergrond van interessante internationale ontwikkelingen.

De Sovjet-Unie schijnt onder partijeider Gorbatsjov immers meer dan ooit bereid tot wapenbeheersingsakkoorden.' Op deze manier gaat het bericht voort. In bescheidenheid merk ik over de interessante internationale ontwikkelingen op dat één zwaluw nog geen zomer maakt en dat nog heel wat voorjaarsstormen kunnen passeren eer het zoele seizoen aanbreekt. Het bericht spreekt ook van schijn: partijeider Gorbatsjov schijnt. Schijn vermag te bedriegen.

Waar het op dit moment om gaat, is echter het volgende. Het artikel waarvan de eerste volzinnen zijn geciteerd en door ons van lichte kritiek zijn voorzien, verscheen onder de kop: 'Het voorlopig laatste kruisraketten-debat'. Als het laatste plaatsvond, is de vraag waarmee wij bezig zijn. Alle promotie van de Eerste Kamer ten spijt draven wij achter de laatste trein aan en hebben wij weinig anders te bieden dan, hoe pikant ook, mosterd na de maaltijd. Waar zijn wij in vredesnaam mee bezig? In vredesnaam, dat is wel zeker. Immers, wij gaan ervan uit dat elke deelnemer aan de discussie vandaag, hoe de bijdrage ook is getoonzet, streeft naar vrede op deze aarde.

Intussen bleek alreeds dat het vandaag gaat om een goedkeuringsvoorstel bij een verdrag. Is ook de

regering van oordeel dat deze kwalificatie enige beperking oplegt aan de discussie, hoezeer ieder de gelegenheid wil aangrijpen, alles te zeggen over de kernbewapening, aangezien bij eerdere besluiten over deze aangelegenheid de Eerste Kamer geen mogelijkheid had, haar oordeel te geven? Ten principale is op 1 november jongstleden reeds de beslissing gevallen. Het gaat derhalve thans meer om het vat waarin een en ander wordt gegoten. Gezien het voorlopig verslag, zal het evenwel moeilijk zijn, over algemene aspecten volledig te zwijgen. Toch is het in de lijn, allereerst opmerkingen over het verdrag te maken.

Het gaat vooral om de grondwettigheid, speciaal om de vraag of de tweederde meerderheid in dit geval vereist is. Wij kunnen ons in dit opzicht vinden in wat de Raad van State een- en andermaal naar voren bracht. De uitvoerige gedachtenwisseling hierover lijdt naar onze smaak aan een vitium originis. Het pleit voor de gewenste tweederde meerderheid kwam pas tijdens de rit naar voren. Voorts is er sprake van twijfel en voor velen die zich op bedoelde twijfel beroepen, bestaat deze twijfel helemaal niet; voor hen is het zekerheid, een uitgemaakte zaak. Bovendien wil men op deze wijze in feite de langdurige besluitvorming van jaren in alle moeizaamheid in één keer torpederen.

In feite is na een besluit van zo'n tweederde meerderheid de noodzaak om uiteindelijk nog over plaatsing te stemmen van de baan. Ieder die met enige aandacht de discussie door de jaren heen heeft gevolgd, zal het niet zien ontgaan dat de tegenstanders van plaatsing – parlementair, buiten-parlementair of hoe dan ook – geen enkel middel onbeproefd lieten om plaatsing te voorkomen. Uiteraard is dit een goed recht, althans binnen de regels van de wet. Maar soms werd het wel eens al te bar. Je vroeg je wel eens af of de vertoning een tikkeltje wegkreeg van de procedure waarmee een lastig knaapje uit het woonvertrek wordt verwijderd. Het lijkt wel of al wat los en vast zit in de Kamer wordt beetgepakt om het wegsleuren te verhinderen. Op die manier deden allerlei argumenten tot op deze dag opgeld. Nu eens gaat de procedure te snel, dan weer heet het dat het besluit voortijdig wordt genomen.

Bij het scheiden van de markt, bij het beëindigen van de rit van het kabinet is sprake van 'politiek

Abma

onfatsoen' en van 'arrogantie van de macht' om nu op de valreep een beslissing in de wacht te slepen. Wachten op de uitslag van de verkiezingen zou de boodschap zijn, maar dan niet om het verwijt te ontgaan dat het kabinet laf de beslissing ontloopt en deze over de verkiezingen heentilt.

In dit soort besluitvorming kan men het immers nooit goed doen. Ten overvloede toonden de zojuist gehouden verkiezingen voor de gemeenteraden aan dat de vermeende uitkomst van de verkiezingen in mei nog niet als een paal boven water staat. Het is nog lang niet zeker dat een andere politieke wind gaat waaien in ons land.

Dan kom ik terug bij het vereiste van een tweederde meerderheid. Daarover laaide inderdaad de discussie hoog op onder de deskundigen. Het voor en tegen liep evenwel nagenoeg via een scheidslijn pro en contra de plaatsing van kruisraketten en dat geeft aan de evaluatie voor minder deskundigen iets onzeker. Vandaar onze voorkeur voor de meest objectieve adviezen van ons hoogste adviesorgaan, de Raad van State.

Ik noteerde de opmerking dat de Grondwet ondergeschikt wordt gemaakt aan de politieke waan van de dag, namelijk aan het verbeteren streven om de raketten op Nederlandse bodem geplaatst te krijgen. Zodra de uitdrukking 'waan van de dag' klinkt, spits je als lid van de Eerste Kamer je oren. Het kost echter geringe moeite om datzelfde zinnetje met toevoeging van een enkel klein woordje anders te lezen: de Grondwet wordt ondergeschikt gemaakt aan de politieke waan van de dag, namelijk om de raketten niet op vaderlandse bodem geplaatst te krijgen; ergo.

Des te minder is er kwestie van twijfel wanneer wij het verdrag bezien in het kader van het totale NAVO-verdrag en bedenken dat operaties – zeer onverhoopt – zullen plaatsvinden in het kader van de zogeheten NAVO-procedures, zoals is overeengekomen. Waar een zo gewichtig verdrag bestaat, moet men niet elke geste met eindeloos wantrouwen omgeven.

Een andere vraag luidt of en in hoeverre de eigen regering zeggenschap heeft en ontvangt over het op eigen territorium geplaatste afschrikingswapen. Uiteraard is daarover uitvoerig van gedachten gewisseld.

Evenwel is het verschrikkelijk moeilijk, van maatregelen te spreken in volstrekt uitzonderlijke situaties van crisis en meer.

Vaak kan in die extreme toestanden niet elk onderdeel bekeken worden, zoals het moet, zeker niet wanneer men in die crisissituaties juist erop gericht is om de vastgelegde procedures te verijdelen. Het moet vooral een zaak zijn van wederzijds vertrouwen.

De meest waterdichte bepalingen en voorgeschreven richtlijnen kunnen niet bij voorbaat volstrekte garanties bieden. De barre werkelijkheid wijkt altijd af. Het gaat om een reële samenwerking, om begrip en, zoals gezegd, om vertrouwen, alsmede om een gemeenschappelijke doelstelling. Men kan niet bondgenoot zijn en tot in finesses en in uitiem situaties absolute vrijheid behouden. Dat sluit echter allerminst een zo zorgvuldig mogelijk geredigeerde regeling uit en daartegen willen wij ons uiteraard niet verzetten. Integendeel.

De vraag werd ook opgeworpen, of het niet is aangewezen om resultaten af te wachten van de onderhandelingen. Maar hoe lang duren die en hoe langzaam zijn de vorderingen? Lang genoeg gingen wij eigen gang en dat niet altijd tot voldoening van de bondgenoten. Ook daar mag eindelijk wel eens iets tegenover staan. Het is verleidelijk om gunstige resultaten te verkrijgen en voorop te lopen en zelf initiatieven te ontwikkelen, maar op een gegeven moment kun je voorop óók voor de voeten lopen.

Het bondgenootschap mag niet het karakter aannemen van het spreekwoordelijke huis dat tegen zichzelf verdeeld is. Trouwens, een al te abrupte ontbloting van het Europese deel van het bondgenootschap heeft ook al weer tegengestelde reacties opgeroepen. Door een reeds lang geleden genomen beslissing te effectueren, leveren wij een duidelijke bijdrage aan de onderhandelingen om die hecht te maken. Uitingen van onzekerheid en heen en weer fladderen in het verloop van onderhandelingen niet daadwerkelijk uitvoeren van toezeggingen doet de onveiligheid toenemen en dat is niet bevorderlijk voor de vrede.

Merkwaaardigerwijs vindt deze dag ook de behandeling plaats van het grondwetsartikel inzake de krijgsmacht.

Het heeft betrokkenen goed gedaan en belangstellenden getroffen, dat alsnog het artikel over de krijgsmacht, redactioneel aangepast

aan de overige artikelen en aan de tijd, toch degelijk een plek krijgt in de Grondwet. Immers, hier gaat het om meer dan een simpele dienstverlening. De krijgsmacht is iets unieks en het feit dat het oppergezag met zoveel woorden aan de regering is opgedragen, verplicht. Met name is er de verplichting om de bewapening en de toerusting een karakter te geven, waardoor niet bij voorbaat de manschappen weerloos staan. Het gaat tenslotte om hun leven.

Het vraagt echter explicatie, wanneer men in de eerste plaats de kernwapenen afwijst en daarenboven nog eens op de defensie wil bezuinigen, terwijl in dat geval, bij afwijzing van het kernwapen, de conventionele bewapening zoveel te meer noodzakelijk is.

De keuze voor plaatsing komt ons, alles afwegende, in de gegeven situatie onontkoombaar voor. Wij realiseren ons ten volle en zeer serieus, dat risico's immens zijn en onoverzienbaar. Wij onderschatten ook niet dat de wereld zeer op scherp staat. Het is daarom ver, heel ver van ons, op wapens te vertrouwen, welke die ook mogen zijn. Zij kunnen feitelijk slechts dienen om over en weer van onvoorstelbare geweldpleging af te zien.

Een middel dat uiteraard allergenaadigste zegen behoeft. Een drukmiddel ook en in die kwaliteit niet minder op zegen aangewezen om via onderhandeling tot vermindering en zelfs tot algehele verwijdering te komen.

Toch vragen wij ons wel eens af of de zozeer gewenste toestand van totale eliminatie bereikbaar is, wanneer, zoals wij om ons heen gewaar worden, het terrorisme ook in zijn beschikking over wapentuig steeds sterker wordt en zich internationaal verbindt en op een onzalig ogenblik meester kan zijn van de ergste middelen.

De proliferatie gaat immers door en de techniek kent geen grenzen en maakt het ongedachte steeds meer bereikbaar. Van een natie met terroristische sympathieën naar een wijd vertakte en machtige organisatie is de stap niet zo groot. Op zo'n groep is het voorstanders van kernbewapening toegeschreven verfoeilijke vijandsdenken niet van toepassing.

Kortom, wij zijn van oordeel dat van de aanwezigheid van kruisraketten in dit stadium niet meer kan en mag worden afgezien. Steeds blijkt, dat conflicten zich gedurig voordoen in de wereld. Zelfs organisaties die

Abma

geheel en al op de vrede gericht zijn, blijken daarvan niet gevrijwaard, zoals wij dezer dagen één- en andermaal konden constateren. Zo zullen conflicten in de internationale verhoudingen zich blijven voordoen. Om die te beperken tot minimale gevolgen, is een toestand van evenwicht tot dusver althans probaat gebleken.

Enige tijd geleden, ter gelegenheid van de algemene beschouwingen in deze Kamer, heb ik gezegd dat aan de eigen Nederlandse ruimtewandeling een eind was gekomen door het befaamde 1 november-besluit. Wij kozen onze plaats in de NAVO-shuttle. Dus moeten wij nu ook de consequenties aanvaarden. De gekozen beeldspraak van toen suggereert nog iets anders. Destijds was ons nog onbekend hoe verbijsterend een ruimteveer met man en muis kan vergaan. De meest geavanceerde techniek en uiterste waakzaamheid om rampen te voorkomen, sluiten calamiteiten geenszins uit. Om die reden kan ik mij volledig aansluiten bij de vragen van collega Schuurman. Geen experiment en maatregel, geen voorzorg en controle mag onbeproefd en onuitgevoerd blijven ter wille van optimale garanties voorzover in menselijk vermogen ligt om betrouwbaarheid te verzekeren.

Daarop moet het beleid ook onafgebroken gericht zijn. Het is onvergeeflijk en niet te verdedigen, wanneer niet door politieke ontwikkelingen maar ten gevolge van onachtzaamheid – hoe gering ook – iets gebeurt, wat wij juist door het afschrikwekkend effect van evenwichtige aanwezigheid van fatale wapens te allen tijde zochten te voorkomen. Daarop hebben wij nu reeds allert te zijn. Daarop moeten wij onverdroten aandringen.

Eveneens staan ook wij op het standpunt dat het dwaas is het ene te doen en het andere na te laten. Met andere woorden, dat naast uiterst voorzichtig beheerst in bezit hebben en naast aanhoudende en stugge onderhandeling ook de inzet voor versterking van de internationale rechtsorde gebiedende eis is.

Ten slotte kom ik bij het ethisch aspect. De minister van Defensie sprak zich jostleden vrijdag uit in een interview in het dagblad Trouw. Een en ander stond mogelijk niet geheel los van dit – zeg maar – posthume debat, wanneer het laatste debat bereids gehouden is. De bewindsman waarschuwt voor

simpele waarheden over abortus en kruisraketten. Die twee zaken worden in één adem genoemd. Hij maant de kerk zich te hoeden voor absolute uitspraken in politieke zaken. De term 'zand in de machinerie van de besluitvorming' viel. Ik kan mij daarin voor een groot deel vinden' zeker ten aanzien van de kruisraketten.

Met de abortus ligt het naar onze inzichten anders. Weliswaar was ik wat dit vraagstuk aangaat de minister enkele jaren geleden op handbereik genaderd. Wij zaten op hetzelfde tijdstip achter dezelfde regeringstafel voor dezelfde zaak. Alleen de abortus wetsontwerpen dekten elkaar niet. Op het punt van de raketten kan ik de minister gemakkelijker volgen. Inderdaad kiest een kerk naar haar aard lichter de zachte zijde. Zodoende komen evenwel ook heel veel mensen in de kou te staan. Ik denk daarbij met name aan militairen en politici.

De kerkelijke uitspraken kunnen ongetwijfeld te absoluut uitvallen in een verkeerde evangelische radicaliteit. Om eenmaal de kronen neer te leggen aan de voeten van de Hemelkoning mogen tot zolang de overheden het zwaard dat zij ook dragen niet, en zeker niet zonder wezenlijk motief, neerleggen aan de voeten van welke machthebber ook. Niemand betwist het, dat een onbeperkt vertrouwen in God het hart mag vervullen. Wij mogen God echter niet verzoeken. Er mogen geen te absolute uitspraken gedaan worden. Ook in dezen zullen wij denken aan oproepen die elkaar wederzijds begrenzen; niet te rechtvaardig en niet te goddeloos; niet te rechtlijnig en niet te krom. Op die manier wijst de ethiek vaak een weg over het scherp van een snede.

□

De heer **Van der Jagt** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil mij in dit debat beperken tot iets uit de geschiedenis van de laatste jaren te releveren, enkele opmerkingen te maken over het verdrag en ten slotte iets te zeggen over het afstoten van de overige kerntaken die aan dit wetsvoorstel min of meer gekoppeld zijn.

Voorzitter! Als je de uitgebreide debatten over het al of niet plaatsen van de kruisvluchtwapens die in de Tweede Kamer zijn gehouden leest, dan beseft je pas goed wat het betekent dat je in een vrij land leeft. Zulke discussies zouden in de Oostbloklanden ondenkbaar zijn. De

SS-20 raketten worden daar door Rusland geplaatst zonder dat die landen er maar iets over te zeggen hebben. In ons land hebben wij er zeven jaar over gedaan om tot een beslissing te komen. Wat hebben het kabinet Van Agt-Wiegel en dit kabinet een wonderlijke wegen moeten gaan om uiteindelijk onze positie in het NAVO-bondgenootschap weer genormaliseerd te krijgen. Het was 'ja, mits', 'nee, tenzij' en er doken varianten op: kruisraketten op schepen. Er kwam een crisisvariant: de kruisraketten komen er alleen in geval van crisis, dan worden ze vlug overgevlogen.

Er kwam een uitstel-variant: bouwen tot 1986 en in 1988 bekijken of wij zullen plaatsen. Aan alle mogelijke tussenoplossingen werd gedacht. Maar toen de tijd ging dringen, kwam er uiteindelijk de getallen-variant: indien er op 1 november 1985 meer dan 378 SS 20-raketten staan opgesteld, gaat de plaatsing op Woensdrecht door. Wat een oplossingen werden er niet uitgedacht! Dat allemaal als gevolg van een voetnoot.

Intussen werd de betrouwbaarheid van ons land als partner in het verbond er in de ogen van onze NAVO-bondgenoten niet beter op. Maar de eerlijkheid gebiedt het te zeggen: het kabinet-Van Agt/Wiegel en ook dit kabinet roeiden met de riemen die ze hadden. Het was nu eenmaal zo, dat de fractie van het CDA niet eensgezind achter de voornemens van hun eigen ministers stonden. Maar ook de kerken, vertegenwoordigd in het IKV en Pax Christi, maakten het hun eigen bewindslieden bijzonder zwaar. Dat was in feite intens triest.

Dat wij dan uiteindelijk toch dit wetsvoorstel vandaag in onze Kamer kunnen behandelen, is enerzijds te danken aan de bekwame verdediging in de Tweede Kamer door de bewindslieden en anderzijds aan de steun die het GPV en de andere kleine christelijke partijen aan dit voorstel hebben gegeven.

De vraag die aan de overzijde centraal stond, was of het voor ons liggende verdrag niet in strijd was met de Grondwet en mitsdien niet met de meerderheid van tweederde moest worden aangenomen. Het is een wijze zaak geweest, dat het kabinet eerst een advies van de Raad van State daarover heeft ingewonnen. Na lezing van dit advies, dat door de regering is overgenomen, na lezing

Van der Jagt

ook van wat daarover in de Tweede Kamer breedvoerig te berde is gebracht, ben ik ervan overtuigd dat het verdrag niet in strijd is met de Grondwet.

Aangezien ik geen argumenten kan noemen die in de uitvoerige besprekingen aan de overzijde al niet genoemd zijn, wil ik voorshands met deze constatering volstaan. Het is een verkwisting van tijd om dit hier te gaan herkauwen. Men heeft nadien wel gevraagd: is dit geen ontijdig verdrag?; moeten wij, nu Rusland met voorstellen komt tot wederzijdse afschaffing van alle kernwapens, de plaatsing in Woensdrecht niet uitstellen? De argumentatie van de regering om dit niet te doen, acht ik sterk. Het is te danken aan het krachtige optreden van de NAVO, waaronder de uitvoering van het dubbelbesluit van 1979, dat Rusland weer aan de onderhandelingstafel is verschenen. Trouwens, wij kunnen in 1988 altijd nog, maar dan in NAVO-verband, de stand van zaken opnemen over het al dan niet plaatsnemen.

Na deze woorden van instemming met het regeringsbeleid, laat ik toch niet onvermeld mijn teleurstelling op een ander punt, namelijk het eenzijdig afstoten van andere kernwapentaken. Ik neem aan dat in het verleden in het NAVO-bondgenootschap gemeenschappelijke afspraken zijn gemaakt over de verdeling van de kerntaken. Dat is natuurlijk planmatig gedaan ten gunste van een effectieve gemeenschappelijke verdediging. Welnu, dan is het toch een uitermate kwalijke zaak als Nederland eenzijdig, zonder daarover met de bondgenoten overeenstemming te hebben bereikt, tot het overboord zetten van eerder aangegane verplichtingen overgaat?

Wij hebben de bondgenoten geconsulteerd, zo zegt de regering. Jawel, maar als ik het goed heb begrepen, had deze consultatie ten doel om aan onze bondgenoten mee te delen wat van tevoren al was besloten. En dat hadden onze bondgenoten dan maar te accepteren. Het was niet: kunnen wij deze taken wel afstoten zonder het bondgenootschap in moeilijkheden te brengen? Neen, het was: wij doen het, en zoeken jullie nu zelf maar uit hoe jullie de gaten opvullen. Ik zeg het nu wat ondiplomatiek, maar ik dacht dat het hier wel zo ongeveer op neerkwam.

Ook dit besluit van de regering heeft natuurlijk weer alles te maken met het meekrijgen van de fractie

van het CDA aan de overzijde. Voor de achterban is dan ten minste iets gedaan bij het terugdringen van de nucleaire bewapening. Naar mijn indruk is het een soort koppelverkoop geworden om de pil van de plaatsing van de kruisraketten enigszins te vergulden. Het is aan het vernuft en de knappe tactiek van de bewindslieden te danken, dat wij het bij onze bondgenoten nog niet geheel verbruid hebben. Het besluit om in 1988 de kruisraketten te plaatsen is uiteraard gunstig bij onze bondgenoten gevallen. Een deel van dit positieve effect is naar mijn mening weer verspeeld door het besluit twee kerntaken extra af te stoten.

De heer Van der Werff wees reeds op de problemen die ontstaan bij het afstoten van de Orion. Zelf maak ik nog een enkele opmerking over het voornemen de kernwapentaak van de F-16 af te stoten. Vooral in Westduitse kringen wordt het afschaffen van de nucleaire taak voor de F-16 strijdig geacht met de strategie van het aangepaste antwoord. Nederland verzwakt het 'middenrif' van de flexible response.

Ook uit België vernemen wij verontruste geluiden. Zij zien Nederlanders als ware kooplui die met hun solo-actie een extra prijs hebben bedongen voor de uitvoering van het NAVO-dubbelbesluit, waarmee onze regering wat de ratio betreft, destijds nadrukkelijk instemde. Resumerend: het is een verontrostende zaak dat kerntaken eenzijdig worden afgestoten. Niet omdat blijkt dat dit op grond van militair strategische redenen zonder bezwaar kan geschieden, maar omdat partij-politieke redenen naar mijn gevoel hierbij de doorslag hebben gegeven.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb er behoefte aan bij de behandeling van dit wetsvoorstel te verklaren dat het er mij even goed als de mensen van de vredesbeweging om gaat, de kernbewapening terug te dringen – al zal dit wel niet geheel lukken – de wereld uit te krijgen. Je hoort wel eens de valse tegenstelling dat de mensen van het IKV de duiven en degenen die voor plaatsing van raketten in Woensdrecht zijn de haviken zijn. Deze tegenstelling is wel suggestief, maar door en door misleidend. Het gaat erom welke strategie het beste is om de kans zo klein mogelijk te doen zijn dat dit vreselijke wapentuig ooit wordt ingezet. Welnu, alles overwegend wat de laatste jaren over dit onderwerp is geschreven, is het mijn vaste overtuiging dat door een eenzijdige

ontwapening de kans op een onverhoopt gebruik beduidend groter is dan bij een tweezijdige ontwapening.

Mijnheer de Voorzitter! De vrijheid die wij in het Westen hebben, de vrijheid van geloofsovertuiging, van meningsuiting en de vrijheid van pers en organisatie is een onschatbare rijkdom. Een paar honderd kilometer ten oosten van ons land begint de 'onvrijheid, is het één-partijsysteem, zijn vrije organisaties verboden en schrijft de pers wat de partij goedvindt, is de kerk gemuilkorfd of is zij intussen de vlase profeet geworden in dienst van de almachtige staat. Daarom zullen wij krachtig en eensgezind in het NAVO-bondgenootschap onze vrijheid moeten verdedigen tegenover een agressieve, atheïstische communistische wereldmacht.

De regering kan bij dit wetsvoorstel dan ook op mijn steun rekenen.

De beraadslaging wordt geschorst.

De **Voorzitter**: De regering zal morgen antwoorden.

De vergadering wordt van 13.10 uur tot 14.10 uur geschorst.

Voorzitter: De Rijk

Aan de orde is de behandeling van **hoofdstuk V (Buitenlandse Zaken) van de rijksbegroting voor 1986; vaststelling van de begroting van uitgaven; vaststelling van de begroting van ontvangsten (19 200) (uitgezonderd het deel Ontwikkelingssamenwerking) (19 200-V).**

De beraadslaging wordt geopend.

□

De heer **Van der Werff** (VVD):
Mijnheer de Voorzitter! Allereerst wil ik een gelukwens uitspreken aan het adres van de bewindslieden van Buitenlandse Zaken. Het moet immers een hoogtepunt vormen om tijdens het bekleden van het voorzitterschap van de EEG enerzijds de uitbreiding van de Gemeenschap van tien tot twaalf af te ronden en bovendien, zij het in twee fasen, de ondertekening van de Eenheidsakte, of Unieke Akte – de benaming belooft wat meer dan de inhoud waar kan maken – tot stand te brengen. Ziet de minister tijdens dit voorzitterschap ook nog de ratificatie verwezenlijkt?

Van der Werff

Voorzitters van de EEG in de toekomst wacht echter een moeilijke tijd. De uitbreiding leidt tot een groeiende mediterranisatie van de EEG. Hoe is de cohesie te versterken en de balans te behouden tussen de Middellandsezeestaten en de noordelijker staten? Hoe is tot een vruchtbaar relatiepatroon met de Arabische wereld te komen? Hoe moeilijk dit wordt blijkt wel uit het volgende: de minister bereikt een erkenning van Israël door Spanje, waarvoor hij onze warme hulde ontvangt. Vervolgens gaat Spanje echter 'de Griekse weg' of nog verder en verhoogt de status van de PLO via een soort erkenning tot een internationale status. Wat is het commentaar van de minister daarop?

Mijn volgende onderwerp is terrorisme. Onze wereld kan creatieve mensen, staatslieden als Sadat of Palme, net zo min missen als eenvoudige mensen als Yvonne Fletcher, die vanuit de Libische ambassade in Londen werd neergeschoten. Dat is het terrorisme met een vermeend, echt, of pseudo politiek doel. Erger is misschien wel het macro-terrorisme, de big shots en kleine baasjes die zich bezighouden met de produktie en handel van narcotica met een subcultuur van grote en kleine criminaliteit, van maffiosi aan de ene kant en de dagelijkse roof, inbraak en moordpartijen van mataglappe verslaafden aan de andere kant. Wil de minister alle inspanning voor een gezamenlijke, internationale, stevige aanpak van deze gesel van de samenleving toezeggen?

□

De heer **Van Bemmelen** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! In het korte tijdbestek dat ik namens de fractie van de VVD over Buitenlandse Zaken het woord mag voeren, wil ik mij beperken tot een tweetal belangrijke onderwerpen. Voor het eerste onderwerp heb ik reeds enige malen in deze Kamer de aandacht van de minister verzocht, namelijk de wapenleveranties aan de belligerenten in het zich voortslepende conflict tussen Iran en Irak en dan in het bijzonder door onze Europese partners. In het verleden stelden wij de terughoudende opstelling van de Amerikaanse regering, die een totaal wapenembargo hanteert, tot voorbeeld van vele Europese staten.

Bij die gelegenheden verschilden de minister van Buitenlandse Zaken

en de fractie van de VVD niet van mening over de wenselijkheid van een gezamenlijk Europees standpunt ten aanzien van wapenexport naar de oorlogvoerende partijen in het Midden-Oosten. Naast het grote menselijke leed dat deze uitzichtloze oorlog al heeft veroorzaakt, zijn er ook nog andere doorslaggevende redenen voor een Europees wapenembargo. Dat zijn: het veelvuldig gebruik van dergelijke, in Europa gefabriceerde wapens, tegen de scheepvaart in internationale wateren en voorts het grote nadeel dat door de leveranties van geavanceerde militaire apparatuur aan deze landen een niet te onderschatten transfer of technology plaatsvindt van het Westen naar landen van het Warschaupact.

Van de minister vernamen wij destijds dat het wapenexportbeleid door meerdere EPS-partners nog steeds als een exclusieve soevereine aangelegenheid werd beschouwd, die weinig bespreekbaar is in het kader van de EPS.

Ik vrees dat de betrokkenheid van de Westeuropese staten bij het conflict tussen Irak en Iran in toenemende mate een bedreiging van de interne veiligheid van eerst die Europese staten en vervolgens van Europa kunnen gaan vormen. Een dergelijke ongewenste situatie wordt veroorzaakt door de lichtvaardige inschatting van de risico's verbonden aan een partijdige opstelling in dit conflict door Westeuropese staten, die zich voornamelijk door zakelijke argumenten laten leiden.

Die hebben daarbij weinig of geen aandacht voor de emotionele aspecten die juist bij de volkeren in het Midden-Oosten een majeure rol vervullen. Vervallen sommige Europese staten daarbij niet in dezelfde fout die wij jaren geleden verweten aan het adres van de Amerikaanse buitenlandse politiek, namelijk het te weinig rekening houden met de aard van de problematiek in een bepaalde regio en de daar heersende opvattingen, die vaak hun oorsprong vinden in religie en historie?

Als westerlingen laten wij ons helaas veel sterker leiden door feiten, die wij op eenvoudige wijze kunnen waarnemen, dan door moeilijk te kwantificeren ontwikkelingen onder bevolkingsgroepen die uiteindelijk bepalend kunnen zijn voor de verdere toekomst. Toen enige jaren geleden in het conflict tussen Irak en Iran de

gevaarlijke drempel werd overschreden door de uitbreiding ervan naar zee, door middel van aanvallen van de Iraakse luchtmacht op de internationale scheepvaart, maakte dat meer indruk dan het sluipende gevaar van de internationale subversie van binnen uit verschillende staten.

Voor Iran behoorden de sjeikdommen rond de Golf en het koninkrijk Saoedi-Arabië vanwege hun hulp aan het baathistische Irak toen al tot dezelfde groep van satanische vijanden. Langdurige militaire steun vanuit Europese landen, zoals Frankrijk, wekken hetzelfde vijandsbeeld op in Teheran. Niet alleen in de golfstaten, maar ook in Europa leven grote sjiiitische minderheden, gevoelig zijn voor het fundamentalistische dogma. Wij zien dezer dagen de eerste perikelen van een confrontatie tussen een sjiiitische groepering en een Westeuropese land. Tot welke rampzalige ontwikkelingen dergelijke confrontaties kunnen leiden is bekend uit de recente geschiedenis van het Midden-Oosten.

Mijnheer de Voorzitter! In herhaling van de stellingname van de VVD-fractie bij het beleidsdebat Buitenlandse Zaken 1984 wil ik benadrukken, dat het in onze visie niet aangaat dat sommige Europese landen de verdere integratie van Europa toejuichen, terwijl zij tegelijkertijd een volstrekt onafhankelijke rol, ook als wapenleverancier, willen vervullen in een conflict dat verstrekkende gevolgen kan hebben voor de wereldpolitiek.

Ik hoop dat de bewindslieden in hun beantwoording uitvoerig willen ingaan op deze problematiek en op de mogelijkheden die zij, in de huidige periode van Nederlands voorzitterschap, zien om dit onderwerp in EPS-kader wederom in bespreking te krijgen, met het oogmerk de export van wapens naar beide belligerenten te minimaliseren en ook op andere wijze de betrokkenheid van Europese staten te verminderen.

Voorts wil ik enige aandacht wijden aan enkele aspecten van een aangelegenheid die ik korthedshalve aanduid als de affaire De Jonge. Alhoewel ik nog altijd in blijde afwachting verkeer van de antwoorden van de bewindsman op schriftelijke vragen die ik daarover bij herhaling, onder meer op 23 september jongstleden, stelde, wil ik thans mijn geduld nog wel verder bewaren.

Van Bemmelen

Bij de gedachtenwisseling van vandaag staat voor mij de beantwoording van die vragen zeker niet centraal, ofschoon ik mag aannemen dat het overleg dat tussen de regeringen van Nederland en Zuid-Afrika over de kwestie van de heer De Jonge inmiddels is afgesloten, nu de heer De Jonge sedert enige weken officieel in staat van beschuldiging is gesteld. Blijkens het antwoord van de minister op 22 oktober jongstleden, was de regering uiteraard bereid om na dat overleg informatie te verstrekken. Ik hoop daaromtrent nog altijd een en ander te mogen vernemen.

Een aspect dat mij in de gehele affaire De Jonge sterk interesseert, is het aspect dat ik zou willen aanduiden als de kwaliteit van het personeel werkzaam in of voor de buitenlandse dienst. Uiteraard hebben wij grote waardering voor de vele mensen die vaak onder moeilijke omstandigheden, in grote loyaliteit, hun werk verrichten op verafgelegen posten. Wij moeten ons daarbij wel realiseren, dat ook een organisatie niet sterker kan zijn dan de zwakste schakel. Juist omdat het werk voor het ministerie van Buitenlandse Zaken hoge eisen stelt aan beveiligingscriteria, verdient het blijvend voldoen aan deze criteria grote aandacht. Ik wil de minister van Buitenlandse Zaken niet verhalen, dat sommige signalen in dezen, onder meer uit de Nederlandse en internationale pers, maar ook van daarbuiten, rond gebeurtenissen in zuidelijk Afrika de VVD-fractie verontrusten.

□

De heer **IJmkers** (CPN): Mijnheer de Voorzitter! De ontwikkeling van de verhouding tussen Oost en West staat centraal in de internationale politiek. Na de topontmoeting van Reagan en Gorbatsjov leek het erop dat er ruimte voor ontspanning was ontstaan. Helaas zijn concrete wederzijdse maatregelen die zouden moeten leiden tot vermindering van de wapening uitgebleven. Gorbatsjov heeft een aantal concrete voorstellen gedaan met het doel om via fasen tot totale kernontwapening te komen. Van belang daarbij is de eenzijdige afkondiging de beproeving van kernwapens te stoppen, welke termijn onlangs opnieuw is verlengd. Alom werden deze initiatieven toegejuicht en gezien als een nieuwe oriëntatie in wapeningsvraagstukken.

Afspraken tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten bleven echter uit. Vooral de houding van Reagan lijkt te verharderen. Daardoor dreigt weer een verkilling van het klimaat te ontstaan die ook die gebieden treft die ondergeschikt zijn aan de Oost-West-krachtmeting. Een schoolvoorbeeld daarvan is Nicaragua. Het taalgebruik van Reagan doet denken aan de donkerste tijden van de koude oorlog. Om te voorkomen dat er weer een terugval in de internationale verhoudingen ontstaat, moet er zowel door de Verenigde Staten als door de Sovjet-Unie in volle ernst aan echte ontspanning worden gewerkt. Een propagandaslag met als doel het vijandbeeld tot in lengte van dagen te bestendigen, zal de internationale politiek immers in een slop brengen. Ongetwijfeld zijn onderhandelingen tussen supermachten van belang, maar het lot van de wereld mag daaraan niet uitsluitend worden overgelaten. Dat zou slechts een gevoel van machteloosheid en passiviteit tot gevolg hebben.

De vraag is, of de heen en weer golvende verhoudingen na de Tweede Wereldoorlog – van koude oorlog naar ontspanning en weer dreigende koude oorlog met een steeds hoger niveau van wapening – niet mede wordt veroorzaakt doordat in het kader van de blokvorming de zaken te veel worden overgelaten aan de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. Daardoor spelen onzekerheden en machtswisselingen in die landen wel een erg grote en onbeheerste rol.

De voorstanders van de NAVO zeggen wel eens dat door deelname aan blokvorming de zeggenschap van kleine landen als Nederland zou worden vergroot. De praktijk is echter anders. Zowel in Oost als in West zijn landen in ondergeschikte posities gedwongen. Het is hoopvol dat vooral de laatste tijd hier en daar enige verandering is opgetreden, ook in Nederland is dat het geval. Wij denken dan met name aan de vredesbeweging in ons land die Nederland weer een eigen gezicht heeft gegeven.

Het is jammer, dat deze regering daar blind voor was en geen energie geput heeft om op het niveau van de internationale betrekkingen een eigen rol te spelen. Slechts korte tijd heeft het daar even naar uitgezien, maar dat is weer snel weggeëbt. Wij blijven van mening dat onderhandelingen tussen de Verenigde Staten en

de Sovjet-Unie niet de verantwoorde-lijkheid van de schouders van regeringen van andere landen wegnemen. Wij waren na de topontmoeting optimistisch gestemd, maar tezelfdertijd hebben wij aangedrongen op tastbare stappen vooruit opdat het getij niet zou keren.

Het is opmerkelijk dat, juist nu blijkt dat deze stappen uitblijven, de regering met een zeker optimisme de gebeurtenissen tegemoet ziet. Welke concrete aanleiding is daarvoor, zo vragen wij ons af? Gaat niet te veel kostbare tijd verloren?

Vraagt dit niet om een direct gedurfd en concreet optreden, bij voorbeeld door Nederland, om met eigen initiatieven de ontspanning tussen Oost en West voort te zetten en te consolideren? Is het niet juist nu de tijd om eigen stappen tot vermindering van wapening en terugdringing van de rol van het kernwapen? Is het nu niet tijd dat de Nederlandse regering stappen onderneemt bij de regering van de Verenigde Staten om de kernproeven te stoppen?

De huidige politiek die op niets anders dan op dreiging met totale vernietiging is gericht, is met geen enkele voorgaande periode van ontspanning en oorlog te vergelijken.

Mijnheer de Voorzitter! Te constateren is dat op het gebied van normalisering van betrekkingen voorbeelden zijn geschapen. Een van de opmerkelijkste van de laatste tijd is de ontmoeting tussen de fractie van de SPD uit de Bondsrepubliek en de president van de Volkskamer uit de DDR, op uitnodiging van de SPD. Er werd geconstateerd dat een brede overeenstemming bestaat in zaken als het tot stand brengen van de wapeningswedloop en over de noodzaak van instelling van atoomwapen- en chemische wapenvrije zones.

Verder overleg over vraagstukken betreffende milieu, landbouw en stadsontwikkeling zal nog plaatsvinden. Ofschoon dit alles nog zeer broos is, nog ver van de gewone mensen afstaat en daardoor gemakkelijk door het geweld van de blokken ondergesneeuwd kan worden, scheppen zulke initiatieven openingen. In ieder geval is het een blokdoorbrekende activiteit.

Ook voor Nederland is hier een taak weggelegd; voor de regering, maar ook voor de oppositie als zelfstandige, legitieme kracht. De tijd is voorbij om toe te zien wat de supermachten klaarstoven. Wij bepleiten nogmaals een eigen

IJmkers

Nederlandse bijdrage, uitgaande van eigen verantwoordelijkheid die wij dragen voor het internationale politieke klimaat.

Mijnheer de Voorzitter! Graag had ik nog wat opmerkingen over Europa willen maken, maar gezien de tijd zal ik daarvan afzien. Hopelijk kan ik er bij een andere gelegenheid alsnog iets over zeggen. Ik wil nu besluiten met een opmerking over Zuid-Afrika.

Er is alle reden voor om te helpen bij het doen verdwijnen van de apartheid in Zuid-Afrika. Daarover bestaat een vrij grote eensgezindheid in ons land. Het mag echter niet bij woorden blijven. Praktische solidariteit van organisaties en de regering met organisaties als het ANC en met alle gevangengenomen democraten is nodig. Wij beklemtonen dat de volharding waarmee apartheid wordt bestreden, indrukwekkend is.

Met name wijs ik op de eigen bijdrage van Winnie Mandela bij het uitwerken van ideeën over mensenrechten, vrijheid in het algemeen en vrijheid van cultuur, godsdienst en politieke organisatie in het bijzonder. Het is daardoor niet alleen een strijd tegen onderdrukking, maar ook een strijd voor grote oude en nieuwe waarden en normen en tegen barbaarsheid. Dat is van universele betekenis en dus de moeite van meer solidariteit waard.

De **Voorzitter**: De heer Vogt heeft het woord gevraagd voor het afleggen van een stemverklaring die de hoofdstukken V en X zal betreffen, hoewel de minister van Defensie thans niet in ons midden is. Zoals bekend, behoeft de regering niet te reageren op stemverklaringen.

□

De heer **Vogt** (PSP): Mijnheer de Voorzitter! In verband met de absurde situatie van vandaag, waarin zoveel zaken in zo korte tijd moeten worden afgedaan door deze Kamer van rustige heroverweging, zal ik mij beperken tot een uiterst korte stemverklaring. Ook uit praktische overwegingen moet dit wel, want de officiële spreektijd voor de begrotingen van Buitenlandse Zaken en van Defensie is teruggebracht tot de helft van die welke wij normaal voor de behandeling van een begroting ter beschikking hebben. Een dergelijke spreektijd laat een behoorlijke behandeling niet of nauwelijks toe. Afgezien daarvan is het ook fysiek onmogelijk om zoveel zaken in zo

korte tijd als kleinere fractie te verwerken.

Mijnheer de Voorzitter! Na mijn opmerkingen over de kruisvluchtwapens en uit wat al over onze fractie bekend is, zal het duidelijk zijn dat wij onze stem aan geen van beide begrotingen zullen geven. Het defensiebeleid is gefundeerd op het denken in afschrikking met middelen waarvan wij – en een groeiend aantal mensen met ons – zeggen dat wij er niet het recht toe hebben, ermee te dreigen. Het buitenlandse beleid is zo nauw verweven met het defensiebeleid dat daarvoor ongeveer dezelfde opmerkingen gelden. Dat wij daarmee impliciet het ontwikkelingsbeleid afstemmen, is voor ons niet zo'n probleem, omdat wij, hoewel wij positief staan tegenover ontwikkelingssamenwerking, vele bedenkingen hebben over de fundamenteën en de verschillende uitvoeringsaspecten van het beleid op dit punt.

De beraadslaging wordt geschorst.

Aan de orde is de behandeling van **hoofdstuk X (Defensie) van de rijksbegroting voor 1986; vaststelling van de begroting van uitgaven; vaststelling van de begroting van ontvangsten (19200-X)**.

De beraadslaging wordt geopend.

□

De heer **De Vries** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Op 21 mei aanstaande zullen er verkiezingen voor de Tweede Kamer worden gehouden. Voor de minister en de staatssecretarissen van Defensie is het einde van de rit dus in zicht. De bewindslieden zijn bij wijze van spreken al op de Bonkevaart. De tocht was zwaar; er woei een stevige wind; het vroer hard; het ijs was op enige trajecten slecht en er moest veel 'gekluund' worden. Maar deze drie toerrijders hebben zich krancig gevoeld en het kruisje verdiend. Ik wens hun daarmee geluk.

In ernst: de minister en de staatssecretarissen kunnen over het algemeen met voldoening op de bijna afgelopen regeerperiode terugzien. Ik denk hierbij niet alleen aan het van dag tot dag door hen gevoerde beleid, het op de winkel passen, zoals een oud-minister van Defensie (later een vooraanstaand lid van deze Kamer) het eens heeft uitgedrukt,

maar ook en vooral aan de Defensienota voor de jaren 1984–1983. Daarvoor komt behalve de bewindslieden ook hun ambtelijke medewerkers een woord van welgemeende dank toe.

Bij de behandeling van de begroting voor 1986 in de Tweede Kamer heeft de minister op 19 december jongstleden gezegd: als wij terugblikken op de afgelopen periode kunnen wij met een zekere tevredenheid vaststellen, dat wij – hiermee bedoel ik de Nederlandse politiek – in staat zijn geweest om onze bijdrage aan de NAVO behoorlijk op peil te houden.

Het zal de minister na wat ik vanaf deze plaats bij de beleidsdebatten van 1983 en volgende jaren over het financiële aspect van de Nederlandse defensie-inspanning heb gezegd, niet verwonderen dat ik het met zijn uitspraak niet eens ben: behoorlijk op peil. Trouwens, de bewindsman spreekt ook zichzelf min of meer tegen, als hij in het vervolg van zijn betoog zegt: de 2% reële groei, waarvan wij in deze periode konden uitgaan, was in het Nederlandse beleid uitdrukkelijk een stapje terug ten opzichte van de NAVO-indicatie van 3%, die kortgeleden opnieuw is bevestigd in de NAVO. Wat de bewindsman een 'indicatie' noemt, is een in 1978 gemaakte afspraak.

Ons land heeft zich daaraan van meet af niet gehouden. Zelfs het in het regeerakkoord van 1982 vastgestelde percentage (een eenzijdige verlaging van 3 naar 2) is niet gehaald. Op 19 december deelde de minister na herhaald aandringen in de Tweede Kamer mee, dat het groeicijfer in 1983 1,4; in 1984 1,9; in 1985 1,7 en in 1986 1,9 bedraagt, wat een gemiddelde oplevert van 1,7 procent en dus niet 2 procent, zoals in het regeerakkoord staat. Maar gelukkig ziet de toekomst er beter uit.

In de memorie van toelichting op de defensiebegroting voor dit jaar staat op bladzijde 19: er moet veel aan zijn gelegen het in de Defensienota 1984 genoemde percentage van drie procent reële groei voor defensie vanaf 1987 te bereiken.

Tot zo ver het financiële aspect van de positie van ons land binnen de NAVO. In december 1979 is het zogenaamde dubbelbesluit inzake eventuele plaatsing van Amerikaanse kruisvluchtwapens in Europa genomen. Ons land heeft bijna zes jaar nodig gehad om daaruit de consequentie van een besluit tot plaatsing

De Vries

van 48 te trekken. De oorzaken daarvan laat ik buiten beschouwing. Ik constateer dat van de overige lidstaten van de NAVO, met name van de USA en de vier Europese landen die al tot plaatsing zijn overgegaan (België, de Bondsrepubliek, Italië en het Verenigd Koninkrijk) een Jobsgebedul is gevegd.

Ik stel echter ook vast dat de regering tot het uiterste is gegaan om de kernbewapening terug te dringen. Op 1 november jl. is er aan alle onzekerheid een einde gekomen. Maar de rol die ons land heeft gespeeld als buitenbeentje, heeft binnen de NAVO geen bijval geogst. Integendeel! Ik denk hierbij aan het begrip Hollanditis, oftewel Hollandse ziekte.

Bij de behandeling van het onderdeel NAVO van de begroting van Defensie in de Tweede Kamer op 23 januari jl. heeft de minister getuigd van 'groot vertrouwen in de totale defensie-inspanning' – dus inclusief de militaire inspanning – 'van de NAVO-landen, met inbegrip van het aandeel van Nederland daarin.' Dit vertrouwen wordt door onze fractie gedeeld. Bij oefeningen in NAVO-verband – ter zee, ter land en in de lucht – oogsten onze strijdkrachten doorgaans veel waardering. Ik denk hierbij aan de kwaliteit van het materieel en het personeel, zowel dienstplichtig als beroeps.

Van materieel gesproken: in het jaarverslag van de werkzaamheden van de inspecteur-generaal der krijgsmacht over de periode 1 januari 1984 tot 1 april 1985, dat in de memorie van toelichting is opgenomen, wordt op blz. 76 gewezen op een gebrek aan onderdelen, met name bij de Koninklijke Marine. Ik citeer: 'Om schepen het vaar- en oefenschema te laten uitvoeren is het in verschillende gevallen noodzakelijk onderdelen van andere schepen weg te halen.' Ik vraag de staatssecretaris voor materieel, hoe het momenteel met dit zogenaamde kannibalisering – wij hebben het daar al vaker over gehad – gesteld is.

Dat de staatssecretaris voor materieel in 1984 en 1985, toen hij voorzitter was van de Independent European Programme Group, zeer actief is geweest op het terrein van de Westeuropese materiële samenwerking, wordt door de fractie namens welke ik spreek, zeer gewaardeerd. Het verheugt ons dat

in de memorie van toelichting de volgende conclusie kon worden getrokken:

'Hoewel de resultaten nog beperkt zijn, kan zeker vooruitgang worden geconstateerd.' Het is jammer dat de Europese optie ten aanzien van de Britse helikopterindustrie, waarvan de staatssecretaris op 19 december jl. in de Tweede Kamer heeft gezegd dat hij 'het mogelijke' zou doen om dit naderbij te brengen, het niet heeft gehaald. Hoeveel er bij deze Westland-affaire op het spel stond, blijkt wel uit het feit dat er in het Verenigd Koninkrijk zo geen kabinetscrisis, dan toch een ministerscrisis-in-tweevoud uit voortgekomen is.

Ook aan de relatie van Defensie met de Nederlandse industrie is in toenemende mate aandacht besteed. Uit de memorie van toelichting blijkt dat bestellingen voor Defensie zo enigszins mogelijk bijdragen aan de ontwikkeling van de Nederlandse economie en dat zij passen in het nationale industrie- en innovatiebeleid. Een recent voorbeeld daarvan is de nachtkijker. Onze fractie juicht het toe dat er een interdepartementale stuurgroep is ingesteld en dat deze met voortvarendheid aan de slag is gegaan, met als resultaat dat er reeds een rapport, getiteld 'Defensie en de Nederlandse industrie', is verschenen. Wel zijn wij van mening dat de term 'industrie' beter kan worden vervangen door 'bedrijfsleven'. Is de staatssecretaris het hiermee eens?

Mijnheer de Voorzitter! In het zojuist genoemde jaarverslag van de inspecteur-generaal van de krijgsmacht wordt opvallend veel aandacht besteed aan personeelsaangelegenheden, vooral aan 'zaken die de stemming in de arbeidsvreugde van het militaire personeel negatief beïnvloeden'. Zo worden er verschillende knelpunten genoemd die betrekking hebben op de Koninklijke Luchtmacht, zoals het tekort aan ervaren vliegers, de vergrote werklust van de nog aanwezige vliegers, de carrièregang en de vliegtuigelage.

Hoe urgent deze problematiek bijna een jaar na de verslagperiode – 1 januari 1984/1 april 1985 – is geworden, blijkt uit het feit dat er op 26 februari jl. in Volkel een collectieve ziekmelding heeft plaatsgehad. Dat is een teken aan de wand ...

De inspecteur-generaal heeft in zijn jaarverslag ook een personeelsprobleem van algemene aard gesignaleerd, namelijk dat 'een grote afstand is ontstaan tussen het

gevoerde beleid op centraal niveau en het begrip daarvoor op werkniveau bij de krijgsmachtdelen'.

Hij wijst onder meer op de negatieve salarismaatregelen, de verslechterde secundaire arbeidsvoorwaarden, de gereduceerde emolumenten en de toegenomen werklust. Het rapport Pakketvergelijking heeft verwachtingen gewekt, zo vervolgt de inspecteur-generaal. Wanneer deze niet op enigerlei wijze financieel worden gehonoreerd, zal dit een terugslag hebben op de motivatie van het militaire personeel.

Onze fractie is van mening dat de uit de pakketvergelijking blijkende achterstand in arbeidsvoorwaarden van militairen op burgerambtenaren dient te worden weggewerkt. Wijzigingen in positieve zin van het arbeidsvoorwaardenpakket van de burgerambtenaren is nagenoeg altijd bekostigd uit de algemene middelen, dus via exogene financiering. Het is onzes inziens logisch, het zoëven genoemde probleem langs dezelfde weg op te lossen. Wij zijn ons ervan bewust dat dit geleidelijk moet gaan, maar wij maken hierbij de kanttekening dat er binnen afzienbare tijd een einde aan de bovengenoemde achterstand moet komen.

Op 19 december 1985 is de staatssecretaris voor personeelszaken aan de overzijde van het Binnenhof bestuurlijke traagheid verweten. De bewindsman heeft getracht, dit verwijt te ontzenuwen door een opsomming te geven van wat hij heeft aangepakt op het terrein van het personeelsbeleid. Hij is hierin onzes inziens geslaagd. De indruk van traagheid is waarschijnlijk gewekt, doordat de bewindsman nogal eens pech heeft gehad met prognoses. Dit was op 19 december ook het geval. In de memorie van toelichting stond dat het toegezegde personeelsbeleidsplan in het najaar van 1985 aan het parlement zou worden voorgelegd, maar het is pas op 4 maart jongstleden verschenen.

In de jaren zeventig heeft het begrip 'vermaatschappelijking van de krijgsmacht' zijn intrede gedaan. Het wordt hoe langer hoe meer duidelijk dat deze ontwikkeling haar grenzen heeft. Ik moge hiervan twee voorbeelden geven. Met ingang van 1 augustus 1985 is binnen de krijgsmacht een arbeidsduurverkortung van 40 naar 38 uur per week ingevoerd. Dat heeft tot problemen geleid, vooral wat de werkdruk en de

De Vries

taakvervulling betreft. De staatssecretaris voor personeelsaangelegenheden heeft op 19 december 1985 in de Tweede Kamer gezegd dat het voor hem een vraag is of verdergaande arbeidsduurverkortingen nog voor de krijgsmacht moeten gelden. De hieruit sprekende twijfel deelt onze fractie.

Een tweede voorbeeld van begrenzing van de vermaatschappelijking van de krijgsmacht – een op zich zelf door ons gewaardeerde ontwikkeling, laat hierover geen misverstand bestaan – treft men aan op bladzijde 32 van de memorie van toelichting. Daar staat dat de centrale commissie georganiseerd overleg militairen 'heeft ingestemd met het voorstel, militair personeel niet toe te staan, deel te nemen aan een staking dan wel aan enig ander gezamenlijk optreden als pressiemiddel dat leidt tot verhindering van het ongestoord functioneren van de openbare dienst of onderdelen ervan'. Wij zijn het hiermee hartgrondig eens.

In de zoëven genoemde opsomming van de activiteiten van de staatssecretaris voor personeelsaangelegenheden in de nu bijna afgelopen kabinetsperiode wordt geen gewag gemaakt van de voorlopige regeling die de bewindsman op 4 december jongstleden heeft getroffen inzake de geestelijke verzorging van de krijgsmacht. Toch heeft deze regeling op 18 december in de Tweede Kamer tot reacties geleid. Dit is niet te verwonderen. Vooral de omvang van de zoëven genoemde verzorging heeft al geruime tijd ter discussie gestaan, niet alleen aan de overzijde van het Binnenhof, maar ook hier. De fractie, namens welke ik spreek, heeft zich hierbij om begrijpelijke redenen niet onbetuigd gelaten. Om des tijds wille bepaal ik mij tot het volgende:

De geestelijke verzorging van de krijgsmacht is in het najaar van 1985 door de staatssecretaris besproken met vertegenwoordigers van de zogenaamde zedende instanties: de Rooms-Katholieke kerk, een aantal Protestantse Kerken, verenigd in het CIOM, het contact in overheidszaken betreffende militairen, en het Humanistisch Verbond. De regeling van 4 december 1985 komt erop neer dat de kerken voortaan samen 217 formatieplaatsen zullen bezetten met aalmoezeniers en predikanten en dat het Humanistisch Verbond 25 raadslieden zal leveren. Dit betekent voor de kerkelijke verzorging een

inkrimping met 10% en voor de humanistische een uitbreiding met eveneens 10%.

In de Tweede Kamer hebben de woordvoerders van de Partij van de Arbeid en D'66 hierop gereageerd met kwalificaties als 'rotzooien' – Handelingen blz. 2414 – en 'obstructie' – Handelingen blz. 2421 –. Deze kwalificaties waren gericht tegen de kerken. Voor het Humanistisch Verbond bepleitten de woordvoerders van de PvdA en van D'66 een uitbreiding van 22 tot op zijn minst 35 formatieplaatsen. Daarvoor moesten huns inziens de kerken zorgen, die nota bene al een inkrimping van 243 tot 217 hadden ondergaan. Terecht heeft de staatssecretaris voor personeelszaken dit onredelijke voorstel van de hand gewezen.

Mijnheer de Voorzitter! Namens de Eerste-Kamerfractie van het CDA wens ik de bewindslieden achter de regeringstafel van harte het beste toe. Ik veroorloof mij dat in het Fries uit te drukken: 'lok en seine' (geluk en zegen).

□

De heer **Van der Werff** (VVD): Voorzitter! Ik zal mijn betoog in sneltreinvahrt houden. Ik verwacht dat de bewindslieden bij de voorlopige begrotingsopzet uitgaan van de in het regeerakkoord toegezegde groei van 3%. Ik vraag mij toch af in hoeverre dat percentage recht kan doen aan de intentie op grond waarvan de NAVO indertijd die autonome groei als noodzaak ervoer en deze stijging als bondgenootschappelijk uitgangspunt aanvaardde.

Inmiddels is er immers in ons land – en trouwens ook bij andere bondgenoten – een bedenkelijk achterblijven in die percentages ten detrimente van het al zeven jaar geleden noodzakelijk geachte, gemeenschappelijke defensiebeleid en de defensie-inspanning geweest. Terwijl alle nieuwe bewapening aanzienlijk kostbaarder is dan vroeger, vergen én nieuwe grootschalige tactische overwegingen én zeker de door ons allen gevoelde noodzaak om onze afhankelijkheid van kernbewapening te verminderen pertinent een enorme uitbreiding aan materiële behoeften. Het gaat daarbij om allerlei soorten uiterst slim bedachte munitie, 'geavanceerde verkenningssystemen', communicatie, afscherming van vijandelijke elektronische interferentie, etc., etc. Maar die zo kort aangeduide vereisten van buiten

waarvoor die groei van 3% van de defensieuitgaven eigenlijk al ontoereikend is – SACEUR constateerde dat al – dreigt dan in Nederland een eigen, geheel ander beslag op die groei ruimte te leggen. Ik doel op de ATV, waardoor de laatste defensienota nu al niet meer klopt.

Ik doel op de pakketvergelijking, waarbij ik aanteken dat alle ambtenaren nu al achterlopen bij de ontwikkelingen in het bedrijfsleven, zoals recentelijk is geconstateerd. In verband met de reeds eerder uit de rapporten gebleken pakketvergelijking is een achterstand van militairen ten opzichte van de ambtenaren geconstateerd. Dan moet er echt iets fors gebeuren. Het verloop van volledig inzetbare militairen van kwaliteit op elk niveau is immers ernstiger dan uit de totaaloverzichten valt te destilleren. Dat zullen de bewindslieden toch met mij eens zijn.

Ik noem de kosten van de eventuele denuclearisatie en het volledig van conventionele wapensystemen voorzien van twee squadrons F-16, en nog wat andere kosten, zoals onder andere het aanhouden van de Hojel-kazerne. Ik ga geen aren lezen in al die zaken. Hoe zien de bewindslieden dit spanningsveld?

Ik heb tijd voor nog een punt van algemene aard, waarover ik steeds sceptischer word. In de brochure 'Zaken doen met Defensie' lees ik dat minister en staatssecretaris 'verantwoordelijk zijn voor de aanschaf van defensief materieel'. Zo hoort het ook. Op de volgende bladzijde lees ik onder de kop 'Voorrang aan Defensie, maar niet altijd': 'Zo kan het bij voorbeeld gebeuren dat de Nederlandse industrie een bepaald produkt helemaal niet of niet concurrerend kan aanbieden'.

Wederom ga ik daarmee geheel akkoord. Nu wil echter het geval dat ik niet uitsluitend mijn financiële kennis uit het Financiële Dagblad haal. Ook denk ik dan bij mijzelf: 'Wat zou mijnheer Kuin daar nu van denken?' Hij schrijft bijna een cyclus over het onvermogen van een Nederlandse combinatie en de kwaliteit van een Duits produkt. Dat is al jaren geleden gebleken.

Toch wordt er gekozen voor het economische belang in Nederland. De cruciale vraag is echter, of onze militairen in het nachtelijk uur, bij zware mist, de vijand nog in het vizier kunnen krijgen. Of dienen zij dan alleen maar als schietschijf? Ik zie dan nog af van de overweging van

Van der Werff

correct en verantwoord koopmansgebruik tegenover een branche bij onze oosterburen.

Ik ken andere gevallen van ernstige vertraging in leverantie en van tekorten in kwaliteit. Nog niet zo lang geleden heb ik vragen gesteld over een geval waarvan de uitkomst nog steeds onduidelijk is. Ik concludeer nu slechts dat mijn fractie van mening is, dat de minister van Economische Zaken best op het belang van de Nederlandse industrie in dezen mag wijzen: dat is zijn taak. Hij kan zelfs ontwikkelingssteun voor militaire projecten verlenen, zo vinden wij. Dat is een goede zaak.

Wel vinden wij dat bij geheel of gedeeltelijk falen, c.q. het niet voldoen aan de vereiste en haalbare specificaties, de verantwoordelijke minister en staatssecretaris van *Defensie hun keuze voltrekt* zelfstandig en uitsluitend geleid door het belang van onze defensieve slagkracht moeten maken. Ik ben er niet zeker van, of het daaraan soms niet schort. Ik vraag mij bovendien af, hoe Nederland dan, in Europees NAVO-verband, een interne Europese productie, met terzijdestelling van nationale overwegingen, met goed fatsoen kan bepleiten.

□

Mevrouw Tiesinga-Autsema

(D'66): Mijnheer de Voorzitter! Op materieel gebied is veel gepasseerd. Pijnlijk ligt nog in mijn geheugen de problematiek van de slechte inzetbaarheid van enige moderne wapensystemen, de kostenexplosie van de Walrusklasse-onderzeeboten en het RSV-debacle. Verheugend waren voor mijn fractie het gebruik van minder proefdieren ten behoeve van de Defensie en het pleiten voor vermindering hiervan in internationaal verband, de gegeven aanzetten voor en de deels reeds geïmplementeerde verbeteringen in het vlak van het management van materieel, de versterking van het instrumentarium en van de politiek tot internationale materieelsamenwerking, de ontwikkelde beleidsvisies op het terrein van de samenwerking tussen Defensie en de Nederlandse industrie en, in grote lijnen, het defensie-technologiebeleid.

Er is veel op de rails gezet, mijnheer de Voorzitter, maar – en dat is mijn zorg – kan er ook voldoende aandacht worden geschonken aan de implementatie en consolidatie van alle nieuwe verworvenheden? Het gaat tenslotte om fundamentele

veranderingen in een grote, complexe organisatie en de ervaring leert, dat deze niet zo gemakkelijk dwars uit de flank gaat, om in defensie termen te blijven. Ik vraag wat hierop de visie van de staatssecretaris is.

Ik kom dan bij wat meer concrete zaken. Meerdere malen heeft de staatssecretaris gesteld te willen bevorderen dat er een in omvang bescheiden, doch kwalitatief hoogwaardig en internationaal concurrerend stuk Nederlandse industrie ontstaat dat zich bezighoudt met de productie van defensiematerieel. Hoe wil hij dat concretiseren? Als wij kijken naar datgene waarmee de Nederlandse industrie zich bezighoudt, heeft mijn fractie twijfels over de levensvatbaarheid hiervan.

Zo bouwen wij sinds jaar en dag oorlogsschepen voor onszelf, maar succesvolle export... ho maar! Hetzelfde geldt voor de productie van militaire vrachtauto's. Ook hier geen eclatante exportsuccessen. Alleen in de elektronica-sector is succes op de wereldmarkt bewezen voor in Nederland ontwikkelde apparatuur. Hoe lost de staatssecretaris dit probleem op? Kan Nederland werkelijk op dit terrein internationaal een rol van betekenis spelen?

Eén van de belangrijkste knelpunten bij internationale samenwerking is de afstemming van operationele eisen. Dit probleem houdt mij op twee manieren bezig. Wij pretenderen om geïntegreerd in NAVO-verband op te treden, maar is dat wel mogelijk met zo'n ratjetoe aan materieel? Worden er verder bij nationale staven geen nationale hobby's uitgeleefd, gezien de opvallend smalle eenheid van opvatting? Hoe houden wij dit nationaal in de hand, gezien het feit dat wij aangewezen zijn op het militaire vakmanschap en tegen de achtergrond van die vermoede, subjectieve oordelen?

Kortom, zijn hier geen kosten te besparen en lopen wij niet het risico, dat de Tweede Kamer zich diepgaand bezighoudt met interessante technieken, maar de grote lijnen uit het oog verliest? Is de rol van de Chef Defensiestaf bij het beoordelen van de door de krijgsmachtgeden gestelde eisen wel voldoende? Graag zou ik het oordeel van de staatssecretaris vernemen over de geschetste problematiek.

In een groot aantal landen wordt momenteel veel aandacht besteed aan verbetering in het commercieel optreden van de defensie-organisatie.

Met name in de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en in mindere mate in de Bondsrepubliek worden nogal ingrijpende en soms onorthodoxe maatregelen getroffen om de blijkbaar sterk gedegenereerde situatie te verbeteren.

Ik noem bij voorbeeld de aanstelling van speciale concurrentiebevorderaars met een generaalsrang, de verplichting tot het volgen van speciale aanschafopleidingen, de aanstelling van een uitzonderlijk hoog gesalarieerde industrieel als topman op materieelgebied. Ik heb staatssecretaris Van Houwelingen zulke draconische maatregelen nog niet zien treffen. Is de situatie in zijn organisatie zoveel beter? Hoe stelt hij zich voor, deze blijkbaar nogal universele problemen op het terrein van defensie-aanschaffingen onder de knie te krijgen?

Mijnheer de Voorzitter! Met grote regelmaat hoor en lees ik verhalen over de zuigkracht van de industrie op het technisch personeel. Hoe beïnvloedt dat het functioneren van de materieelsorganisatie? Kan aan alle materieelszaken nog wel voldoende en adequate aandacht worden geschonken? Het gaat tenslotte jaarlijks om bedragen van 5 à 6 miljard gulden. Lukt het overigens met een dergelijke grote uitstroom nog wel om een ongewenste belangenverstrengeling tussen defensie en de industrie tegen te gaan? Ook daarover krijg ik graag het oordeel van de staatssecretaris.

Mijnheer de Voorzitter! Minder tevreden zijn wij over het personeelsbeleid. Het moet worden gezegd, staatssecretaris Hoekzema is voortvarend van start gegaan. De pakketvergelijking was een gewaagde zaak, ook al vanwege de complexiteit. Hij hield de druk op de ketel en een groot deel van het ambtelijk apparaat en ook de belangenorganisaties werden door middel van de gemeenschappelijke stuurgroep bij de samenstelling van het rapport betrokken.

De dienstplichtigen werd een soortgelijk rapport toegezegd. Hoofddoel was een voor het militair en burgerpersoneel gelijk beloningsstelsel geënt op het Bezoldigingsbesluit Rijksambtenaren met daaraan gekoppeld een systeem van pluswaarderingen op de bezoldiging van militairen, betrekking hebbend op hun bijzondere positie. Alle betrokkenen waren het daarover eens. Groot was dan ook de verontwaardiging toen bij het aanbieden van het

Tiesinga-Autsema

personeelsbeleidsplan, overigens tot stand gekomen na een motie en na lang aandringen ook in deze Kamer, bleek dat niet werd overgegaan tot zo'n systeem omdat een en ander niet strookte met de hiërarchische opbouw van de krijgsmacht en omdat het een zeer complexe uitvoering tot gevolg zou hebben.

Is dat het resultaat van meer dan drie jaar studie; is dat recht doen aan de uitkomsten van de pakketvergelijking; is dat recht doen aan de bijzondere positie van de militair en de positie van de burgerambtenaar bij Defensie? Wil de staatssecretaris zijn stelling dan ook eens nader onderbouwen?

Onder druk van het algemeen kabinetsbeleid heeft deze staatssecretaris veel overhoop gehaald. Ik noem bij voorbeeld de invoering van de arbeidsduurverkorting. Belangenorganisaties en bevelhebbers hebben hem gewezen op de problemen die zouden ontstaan als niet tot verantwoorde herbezetting zou worden overgegaan. De enige voorwaarde van de belangenorganisaties was, dat hun prijscompensatie voor reële herbezetting zou worden gebruikt. Waarom, mijnheer de Voorzitter, is dat de mist ingegaan, met alle gevolgen van dien? Verder beloofde de staatssecretaris de verlofoverschotten en de extra beslaglegging af te bouwen. Bij gelijkblijvende taakstelling en doorvoering van de ADV is het mijns inziens van tweeën één: of er komt extra personeel of het huidige personeel wordt opnieuw met extra overwerk belast. Kan de staatssecretaris wat concreter beleidsvoornemens geven?

Een volgend aspect is de nadelige positie waarin het personeel verkeert als het gaat om woningverwerving. Hoewel dit wel verwerkt is in de pakketvergelijking, biedt het personeelsbeleidsplan geen afdoende oplossing.

Een ander punt betreft de positie van etnische minderheden, waarvan de tweede en de derde generatie op het punt staan de dienstplicht te vervullen. Onze fractie hecht eraan, te stellen dat deze groepen recht hebben op een evenwichtige opvang en begeleiding en dat hun bijzondere positie, voortvloeiend uit hun religieuze overtuiging, moet worden gerespecteerd. De Defensiebegroting 1986 wijdt er geen woord aan. Gezien de urgentie willen wij de staatssecretaris om een beleidsnota vragen.

Mijnheer de Voorzitter! De technologie heeft een grote vlucht genomen. Daardoor bestaat de behoefte aan beter en hoger geschoold personeel. Waarom wordt in de begroting in dit kader alleen aan de Landmacht aandacht besteed? Overigens wijzen wij in dit verband op het gevaar van verschraving van functies voor dienstplichtigen.

Zoals gezegd, de staatssecretaris heeft veel overhoop gehaald en in beweging gezet. Een bepaalde mate van inventiviteit mag hem dan ook niet worden ontzegd, maar een en ander resulteert naar onze mening in te weinig wapenfeiten en te veel vage toekomstvoorspellingen.

Een royaal compliment verdient hij echter voor de verstandige terughoudendheid en vasthoudendheid, die van het departement en van de Koninklijke Marine zelf, als het gaat om het varen met een gemengde bemanning. Wil de staatssecretaris dan ook geruchten tegenspreken, dat hij voornemens is aan boord van S-fregatten alleen vrouwelijke officieren te plaatsen? Mijn fractie hecht zeer aan een antwoord op deze vraag.

De hetze tegen deze normale stap in het emancipatieproces is ongehoord en kwetsend, niet alleen voor vrouwen en mannen aan boord van schepen maar voor alle mensen die in uniform hun werk doen. Mijnheer de Voorzitter! Als ik niet verleid wil worden, word ik niet verleid, al ben ik nog zo'n prettig katje en vind ik spek nog zo lekker! De oorzaak van een slechte relatie mag niet op de werkgever worden afgewenteld. En als het over die boeg gespeeld moet worden, wijs ik erop dat bij de Marine ook het gezegde bestaat, dat een schip maar beter geen dag te vroeg in de haven kan terugkeren!

Het is te dol! Een actiecomité gebruikt ongeoorloofde middelen en onjuiste informatie; een arts schendt zijn beroepsgeheim ten aanzien van een aanwijsbare groep cliënten en sommige media doen dat allemaal likkebaardend uit de doeken. Zelfs in deze tijd schijnt de vrouw in de Marine nog steeds of heilige of hoer te zijn, maar niet gewoon collega. Wat wordt er gedaan om dit beeld bij te buigen? Genoeg erover, mijnheer de Voorzitter.

De vraag blijft echter bestaan waarom, na de oprisping in 1982 de hetze tegen dit officiële defensiebeleid nu weer de kop opsteekt. Ik wijd dat mede aan het algemene ongenoegen over de arbeidsvoorwaarden die de

motivatie in de krijgsmacht ernstig bedreigt. Het personeelsplan geeft hooguit enkele oplossingen in de marge. Het beleid van de staatssecretaris heeft in ieder geval niet geleid tot afname van reeds lang bestaande spanningen.

Tot slot nog een compliment, mijnheer de Voorzitter, voor nieuwe marineposten M/V met de tekst: 'Gelijke kansen bij de Marine, ook aan boord! Die poster is perfect.'

Tot slot nog twee concrete vragen, mijnheer de Voorzitter, of nee, eigenlijk een, want ik constateer dat de minister van Buitenlandse Zaken – zeer ongebruikelijk – niet bij deze begrotingsbehandeling aanwezig is. Een vraag aan de minister van Defensie dus.

Waarom weigert minister De Ruiters openbaarmaking van het rapport van de Stuurgroep Omvang Ministerie? Tegen het licht van de zich wijzigende organisatie en werkwijze van de Tweede Kamer lijkt het ons voor de hand liggend, dat hij dit interessante rapport aan het parlement stuurt. Het is overigens geen uitzondering dat wij van zijn ministerie die ambtelijke rapporten krijgen.

Recent hebben wij nog een rapport ontvangen over de extra beslaglegging, over seksueel geweld, over de vrouw in de krijgsmacht en over de variabele dienstplicht. Wij willen graag dat de minister ons uitlegt waarom hij juist met dit rapport zo geheimzinnig doet.

De heer **Van der Jagt** (GPV):
Mijnheer de Voorzitter! Het is de laatste begroting van dit kabinet. Er mag dan achterom worden gezien en een blik naar de toekomst is gewenst.

Bij een evaluatie van de afgelopen jaren mag ik zeggen, dat het ministerie met vaste hand is geleid. Zonder het met alles eens te zijn, kan toch gezegd worden dat de bewindslieden lijn hebben gebracht in het beleid. Dat is voor het beleidsveld van defensie een groot voordeel.

De vraag is echter: wat gebeurt er na de verkiezingen? Wat komt er dan terecht van de toezegging in de Defensienota 1984, dat ingang van 1987 de defensiebegroting een méérbedrag zal krijgen van 3%? Een méérbedrag dat hard nodig is, naarmate ons land de nucleaire rol hoe langer meer wil terugdringen. Wij weten immers, dat een terugdringen van de nucleaire bewapening tot

Van der Jagt

gevolg moet hebben dat de conventionele bewapening zal moeten worden versterkt.

Ik heb het steeds onjuist gevonden, dat in deze kabinetsperiode de in NAVO-verband gemaakte afspraak van 3% niet is nagekomen en dat gezegd is: vanaf 1987 doen wij het wel. Men noemt dit de laatste tijd wel: over je graf heen regeren. Het is echter de vraag of dit lukt, of een volgend kabinet die 3% norm wil aanvaarden. Als zelfs het CDA al over 2% praat, dan ben ik daarop niet gerust. Mocht het volgende kabinet een signatuur krijgen van Partij van de Arbeid/CDA, dan is op dit punt de uitkomst bij voorbaat negatief, want een -5% en een +2% zal nooit resulteren in een +3%. Kan de minister zijn visie geven over dit aspect?

Een vraag die de laatste tijd bij mij opkomt, is of er tussen de drie grote werkterreinen, te weten personeelsbeleid, materiaal en exploitatie, en investeringen, wel voldoende harmonie is. Ik heb de indruk dat het personeelslid vaak het kind van de rekening is. De heer De Vries en mevrouw Tiesinga-Autsema wezen ook op dit aspect. Wellicht kan staatssecretaris Hoekzema een en ander verduidelijken.

Er is de laatste tijd nogal wat commotie ontstaan over de vrouw in de krijgsmacht. Mevrouw Tiesinga-Autsema sprak daar ook over. Niet dat er vrouwen in de krijgsmacht zijn, veroorzaakt onrust, want de vrouwenkorpsen zoals Milva en Marva waren volledig geaccepteerd; nee, het is meer het feit dat de vrouw in de krijgsmacht alle functies, dus ook gevechtsfuncties net zo goed als de man moet kunnen verrichten.

De heer **Van der Werff** (VVD): Die korpsen bestaan nu juist niet meer.

De heer **Van der Jagt** (GPV): Ik wilde er alleen maar mee zeggen dat die vroeger al normaal werden geaccepteerd. Daar ging het probleem overigens niet over.

Mijnheer de Voorzitter! In het dagblad 'Trouw' van 15 maart 1986 lasen wij dat het hoofd van de sectie vrouwelijke militairen, overste Emmy Staf, dit te ver vindt gaan. 'De vrouw houdt in het algemeen niet van de tijgersluipgang en met de bajonet op het geweer in de voorste linie. Maar de vrouw wordt door het politieke besluit wel gedwongen in dat keurslijf mee te draaien'.

Ik geloof dat deze vrouw de zaken nuchter beoordeelt. Wij schieten vaak zo door en maken dan van de emancipatie een dogma. Ik heb zo de indruk dat je mag wel denken dat een vrouw fysiek anders in elkaar zit en dat ze het minder goed doet bij zwaar lichamelijk werk, maar je moet het alleen niet hardop zeggen, want dan snap je niets van de emancipatie. Ik zeg het toch maar hardop: jonge flinke meisjes knappen mentaal af als ze op de stormbaan worden losgelaten; ze verlaten dan gedesillusioneerd de dienst.

Mevrouw **Tiesinga-Autsema** (D'66): Kan de heer Van der Jagt die stelling toelichten? Is hij zelf wel eens, zoals ik heb gedaan, bij de vrouwen op zo'n stormbaan gaan kijken?

De heer **Van der Jagt** (GPV): Ik heb in eigen vriendenkring van deze drama's gehoord. Vrienden van mij hebben een dochter, een flinke meid. Zij had goede bedoelingen om in de marine promotie te maken en een goede baan te verwerven. Zij is echter afgeknapt op deze feiten. Ik spreek dus echt wel uit ervaring.

Mijnheer de Voorzitter! Commotie is ook ontstaan bij het gemengde varen. Officieren oordelen pro en contra. Degenen die voor het gemengd varen zijn, wijzen op andere beroepen bij voorbeeld bij de politie, in de verpleging enz. Daar gaan mannen vrouwen toch ook samen de dienst in? Welnu, waarom zou het op een schip dan niet kunnen? Toch geloof ik dat dan één aspect wordt onderbelicht. Als een mannelijke of vrouwelijke agent zijn of haar diensttijd er op heeft zitten, gaat hij of zij naar huis en komt in eigen gezinsverband.

Als een schip drie of vijf maanden op zee is, is het voor gezonde jonge mensen echter een zware opgave hun vrouw of vriendin zo'n lange tijd niet te zien. Je maakt het er voor hen niet gemakkelijker op, vooral nu de losse seksuele moraal een steeds bedenkelijker rol gaat spelen, want op een schip komt men elkaar de gehele dag tegen. Daarom kun je een periode van zo'n vijf maanden met elkaar op zee niet vergelijken met het werk op kantoor, ziekenhuis of politiebureau. Nu stelt men wel: er zijn strenge regels aan boord; men mag niet in elkaars hut komen. Maar je moet wel erg naïef zijn om te denken dat de controle daarop waterdicht is. Daarom ben ik niet gelukkig met dit politieke besluit. Ik

vrees dat de psychische spanningen die zullen ontstaan op den duur de werksfeer aan boord niet ten goede komen.

Is gelijke behandeling tussen mannen en vrouwen in zulke gevallen nu wel zo ideaal? Ik citeer nog een keer Emmy Staf: 'Ook in Nederland bestond vroeger 70% van het personeel van het Centraal militair hospitaal uit vrouwen, vooral verpleegkundigen. En u moet nu heel goed kijken als u daar vrouwen wilt ontmoeten.

Als vrouw kom je niet meer binnen in die officierstatus op grond van je verpleegkundigendiploma. Je moet eerst door de modder en de hei, want je moet op de Koninklijk Militaire School (KMS) de onderofficiersopleiding volgen. En dat is gewoon een enorme teruggang voor die groep'. Is dit nu waar de meisjes en vrouwen op zitten te wachten?

Mijnheer de Voorzitter! Ik sluit mijn betoog af. Naast veel lof, moest ik over dit beleidsonderdeel even mijn hart luchten. Overigens zal men wel begrepen hebben, dat ik de hoofdlijnen van het beleid van harte kan ondersteunen. Proficiat ermee!

De heer **Maassen** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Mede namens mijn fractiegenoten Emmen, Van Kulenburg-Lodder en Oskamp die op dit ogenblik elders in dit gebouw aanwezig zijn, leg ik een stemverklaring af met betrekking tot de begroting van Defensie voor 1986.

Onze bezwaren tegen aanmaak, opslag en zeker mogelijk gebruik van alle en in het bijzonder van kernwapens, noodzaken ons tegen dit begrotingshoofdstuk te stemmen.

De beraadslaging wordt geschorst.

De **Voorzitter**: De regering zal morgen antwoorden.

Dan pauzeren wij nu enkele ogenblikken om de heren staatssecretarissen, indien zij dit onbegrijpelijkerwijze wensen, de gelegenheid te geven ons te verlaten.

De vergadering wordt enige ogenblikken geschorst.

Aan de orde is de behandeling van het voorstel van rijkswet **Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet van bepalingen inzake de verdediging (19017, R1285)**.

Voorzitter

De **Voorzitter**: Ik heet in het bijzonder de gevolmachtigd minister welkom in ons midden.

De beraadslaging wordt geopend.

De heer **De Gaay Fortman** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Bij uw woorden van welkom aan het adres van de gevolmachtigde minister sluit ik mij aan. Het verheugt mij ook over de Grondwet met de nieuwe minister van Binnenlandse Zaken, de heer De Korte, in discussie te kunnen treden. Hij was vanmorgen ook al aanwezig toen wij de constitutionele aspecten van het verdrag inzake de stationering van kruisvluchtwapens bespraken, zij het te laat...

De **Voorzitter**: Waarvoor hij zich overigens geëxcuseerd heeft.

De heer **De Gaay Fortman** (PPR): Natuurlijk. Hij was in elk geval op tijd aanwezig om dat deel van mijn betoog te horen waarin ik trachtte uiteen te zetten dat toetsing aan de Grondwet – hetzelfde geldt voor grondwetgeving – niet een bij uitstek juridische aangelegenheid is. Het is een aangelegenheid van politiek-juridische aard en geenszins voorbehouden aan juristen. Het is zeker goed mogelijk dat een niet-jurist een goede minister van Binnenlandse Zaken blijkt te zijn. Men moet wel juridische aanleg hebben, maar dat geldt voor elk lid van de volksvertegenwoordiging en dat was deze minister al enige tijd.

Het wetsontwerp 19017 bepaalt uitdrukkelijk dat er een krijgsmacht zal zijn en dat de regering over haar het oppergezag heeft. Daarmee is tegemoet gekomen aan de bezwaren van een meerderheid in deze Kamer, waar mijn fractie overigens destijds niet toe behoorde. Dat is op een keurige wijze geregeld. Ik zie de heer Christiaanse knikken.

Er zou dus geen enkele reden zijn nog over dit ontwerp te spreken, ware het niet dat de fractie van de heer Christiaanse in het voorlopig verslag terugkomt op de zogenaamde band van de krijgsmacht met de Koning. Men spreekt allereerst van de vanzelfsprekende betrokkenheid van de Koning als deel van de regering bij de uitoefening van dat oppergezag, met de bepaling dat dat geschiedt binnen de grenzen van het constitutionele recht.

Vervolgens spreekt men – ik neem aan dat hiervoor ook geldt binnen de

grenzen van het constitutionele recht – over de bestendinging van de praktijk van de relatie tussen de Koning en de krijgsmacht. Dit acht ik niet zonder bedenkingen. Als deel van de regering is de Koning uiteraard bij de uitoefening van het oppergezag betrokken. Een aparte relatie tussen Koning en krijgsmacht is er daarnaast niet. De regering stelt in de memorie van antwoord dat de leden van de fractie van het CDA erop kunnen vertrouwen dat er van continuïteit sprake zal zijn, inderdaad binnen alle grenzen van het constitutionele recht, maar zij gaat op zichzelf niet in op de opmerking aangaande bestendinging van de praktijk van de relatie tussen de Koning en de krijgsmacht.

Hoe kan er een speciale relatie tussen krijgsmacht en staatshoofd zijn waarbij geen minister betrokken is? Het lijkt mij eenvoudig ondenkbaar. Voorzover de Koning er als deel van de regering bij betrokken is, is hij daarbij op dezelfde wijze betrokken als waarop hij betrokken is bij de relatie met alle andere landsdienaren. Kortom, er blijft een vraag bestaan, over de aard van die relatie.

Een andere vraag is waar men de speciale relatie tussen Koning en krijgsmacht vandaan haalt. Van de eedsaflegging? In deze Kamer zweren wij een eed van trouw aan de Koningin of wij leggen een belofte van trouw af. Ook de heer Vogt heeft dat gedaan. Niettemin wenst hij in de praktijk van zijn leven met het staatshoofd niets te maken hebben. Het is iedereen bekend wat die eed van trouw aan de Koning betekent. Men kan zich daar toch niet op beroepen voor de vestiging van een speciale relatie tussen Koning en krijgsmacht?

Ik blijf met drie vragen zitten:

1. Is er een relatie tussen Koning en krijgsmacht waar geen minister bij betrokken is?

2. Zo neen, waar komt het dan adjectief 'speciaal' vandaan? Wat is dan de speciale relatie tussen Koning en krijgsmacht en wat is de aard van die relatie?

3. Waar haalt men die speciale relatie vandaan?

De heer **Christiaanse** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Is de heer De Gaay Fortman van mening dat in de memorie van antwoord bij dit wetsontwerp iets nieuws naar voren wordt gebracht? Ik meen dat dit niet het geval is. Het was juist de bedoeling van onze vraagstelling, vast te leggen dat er niets nieuws wordt toegevoegd,

maar dat er ook niets wordt afgedaan van hetgeen bij de vorige grondwetsbehandeling op dit punt is gezegd.

Ik maak van de gelegenheid gebruik, erop te wijzen dat in de desbetreffende alinea van de memorie van antwoord aan onze Kamer, ontvangen op 18 maart, ten onrechte wordt gesproken over de 'door deze leden aangehaalde memorie van toelichting'. Dat moet zijn: memorie van antwoord. Dat is dan wellicht bij dezen gecorrigeerd.

De heer **De Gaay Fortman** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Wij zetten geen dingen in verslagen die allang bekend waren. De bedoeling is, dat wij komen met opmerkingen die iets nieuws in de discussie brengen. De fractie van het CDA moet dus een speciale reden hebben gehad om opnieuw met de opmerking over de band tussen Koning en krijgsmacht in het voorlopig verslag te komen.

De heer **Christiaanse** (CDA): Nee, Mijnheer de Voorzitter! De vorige keer is een wetsontwerp verworpen. Daar hoorden een aantal stukken bij. Er wordt nu opnieuw een voorstel gedaan dat betrekking heeft op het hoofdstuk inzake de verdediging in onze Grondwet. Het leek ons goed, wat de vorige keer gezegd is in het kader van deze grondwetswijziging bevestigd te krijgen. Zo moet onze vraag worden verklaard. Het ligt zeer voor de hand, zoiets bij de schriftelijke behandeling van de grondwetsvoorstellen nog even vast te leggen.

De heer **De Gaay Fortman** (PPR): Ik herinner mij argumenten van tweeërlei aard bij de behandeling van het door deze Kamer verworpen voorstel. In de eerste plaats waren er argumenten die betrekking hadden op de vermelding van de krijgsmacht in de Grondwet.

Aan die argumenten is in het ontwerp tegemoetgekomen. In de tweede plaats waren er argumenten die betrekking hadden op een speciale band die er zou zijn tussen krijgsmacht en Koning. Van die argumenten is, naar het oordeel van mijn fractie terecht, in de stukken niets meer terug te vinden. Nu komt toch weer in het voorlopig verslag de relatie tussen Koning en krijgsmacht als een aparte relatie naar voren.

Ik eindig met nog eens uiteen te zetten waarom ik dit van belang vind. Naar mijn mening van mijn fractie moet het ondenkbaar blijven, dat in geval van een constitutionele crisis dienaren van de krijgsmacht zich op

De Gaay Fortman

het standpunt stellen, dat zij met de Koning een aparte relatie hebben buiten de ministeriële verantwoordelijkheid om. Hun relatie met de Koning loopt via de minister.

□

De heer **Vogt** (PSP): Het is mij even ontgaan, Voorzitter, waarom dit wetsvoorstel eerder aan de orde komt dan gepland was, maar ik zal mij aanpassen.

De **Voorzitter**: Ik heb het wel aangekondigd.

De heer **Vogt** (PSP): Toen was ik net even weg!

De **Voorzitter**: Het kwam voor de minister van Defensie beter uit!

De heer **Vogt** (PSP): Akkoord!

Gelet op de absurde situatie van vandaag, Voorzitter, nl. dat zoveel zaken in zo'n korte tijd door deze Kamer van rustige heroverweging moeten worden afgedaan, zal ik mij op dit punt beperken tot een uiterst korte stemverklaring.

Hoewel wij de gewoonte hebben om in het algemeen niet tegen wetswijzigingen te stemmen als ze een bestaande tekst niet slechter maken, willen wij voor dit voorstel aangaande de verdediging een uitzondering maken. Alhoewel de oude tekst dezelfde bezwaren voor ons inhoudt, zullen wij toch tegen dit wetsvoorstel stemmen, omdat wij van mening zijn dat de krijgsmacht niet gelegitimeerd behoort te worden in de Grondwet.

□

De heer **Abma** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! Nu dit het eerste grondwetsartikel is in deze serie een enkel gevoelig woord dat de persoon van wijlen minister Rietkerk in herinnering roept die zo'n werkzaam aandeel heeft gehad in de behandeling van al deze wetsvoorstellen die betrekking hebben op de Grondwet. Onvermijdelijk krijgt dit memoreren het karakter van 'le roi mort'; vive le roi nu de nieuwe bewindsman, de opvolger van wijlen minister Rietkerk, achter de regeringstafel is gezeten. Vive monsieur le ministre, al zal hem geen lang bestuurlijk leven in dit kabinet beschoren zijn.

Ook ten aanzien van dit voorstel van wet kan onze bijdrage uiterst kort zijn. Bij een veel eerdere behandeling van de grondwetswijzigingen aan de overzijde heb ik ook deelgenomen aan de bespreking van dit artikel. Wij

vinden het een heel belangrijk artikel, omdat de krijgsmacht een heel unieke instantie is in ons nationaal bestel, niet te vergelijken met enig andere dienstverlening. Het verheugt ons dat de grondwetgever op zijn schreden terug is gekomen, nadat een eerste artikel niet onze instemming kon krijgen.

Wij begrijpen de aarzeling bij sommige tegenstanders van dit artikel in deze vorm in zoverre met het vervullen van internationale taken dienstplichtigen gedwongen kunnen worden hun leven in de waagschaal te stellen. Voor ons is echter van zeer grote betekenis dat een dergelijke missie zich niet kan voltrekken dan na aanvaarding van een wetsontwerp dat speciaal daarop betrekking heeft.

Ik spreek mede namens de beide andere reformatorische partijen. Daarom wil ik graag mijn collega Van der Jagt sprekende invoeren, aangezien het GPV niet kan instemmen met het feit dat onze militairen gedwongen kunnen worden ingezet zonder dat deze inzet te maken kan hebben met een directe of indirecte verdediging van het Nederlandse grondgebied. Daarom zal de fractie van het GPV haar stem niet aan dit voorstel geven.

Uiteraard verheugt het ons zeer in het licht van de destijds gemaakte opmerkingen dat niet expliciet de koning toch weer naar voren komt als het gaat om het oppergezag van de krijgsmacht. Weglating van de titel 'koning' was vooral het zere punt waartegen in brede kring gedeelde bezwaren zich hebben gericht.

In een kritieke periode als tijdens de laatste grote oorlog is gebleken hoezeer in benarde tijden, wanneer een regering ver van huis opereert en zij niet wordt gecontroleerd door het parlement, de koning – ere wie ere toekomt: wijlen Hare Majesteit Koningin Wilhelmina – ten aanzien van de verdediging van de nationale belangen en voor het herwinnen van de vrijheid zich bijzonder heeft ingezet. Daarom stellen wij er prijs op dat de koning nu weer impliciet wordt genoemd ten aanzien van de oppermacht van de krijgsmacht.

Als het gaat om vreemde troepen op Nederlands grondgebied prefereer wij verreweg de aanwezigheid van vreemde troepen die goedschiks, ingevolge verdragsbepalingen hier zijn gelegerd, want zij kunnen voorkomen de intocht van vreemde troepen die niet met instemming binnentrekken.

De beraadslaging wordt geschorst.

De **Voorzitter**: De regering zal morgen antwoorden.

Aan de orde is de behandeling van het wetsvoorstel **Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet van de bepalingen over het binnentreden in woningen (19013)**.

De beraadslaging wordt geopend.

□

De heer **Heijne Makkreel** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Allereerst heet ik namens zijn fractie de minister van Binnenlandse Zaken welkom, die heden voor het eerst in ons midden is. Wij hebben de overtuiging dat een vruchtbare samenwerking met hem mogelijk zal blijken.

Mijnheer de Voorzitter! Het nu te bespreken voorstel tot wijziging van de Grondwet heeft aanleiding gegeven tot nogal wat discussie over de vraag of het nodig was, onze kersverse Grondwet op dit punt al weer te wijzigen. Daarbij is de vraag gesteld – en ik hoop aan te tonen dat dit niet dezelfde vraag is – of de over het binnentreden van woningen in 1983 uitgegeven circulaires al dan niet ongrondwettig zijn. Bij het nalezen van de discussie in eerste lezing over artikel 12 van onze huidige Grondwet valt op dat eigenlijk maar over één aspect ervan uitvoerig is gesproken, namelijk de delegatiebevoegdheid ten aanzien van het eerste lid.

Dit is nu niet meer echt uitvoerig in discussie. Voorts, maar aanzienlijk minder aandacht trekkend, was er het amendement van de heer Waltmans om in het tweede lid het daarin aanvankelijk opgenomen woord 'desgevraagd' te laten vervallen. Dit amendement, dat tijdens de openbare behandeling niet door de indiener, maar door collega De Gaay Fortman – toen zat hij nog aan de overzijde – werd verdedigd, is op diens aandringen toen door staatssecretaris Zeevalking overgenomen.

Daaraan is de laatste tijd een deel van de discussie opgehangen over het nu spelende probleem, namelijk de bevoegdheid in bepaalde gevallen om woningen zonder voorafgaande legitimatie binnen te gaan. Daarbij zet ik graag een vraagteken. Ik geloof

Heijne Makkreel

namelijk dat het amendement-Waltmans voor dat probleem niet zo relevant is.

Bij de discussie over dat amendement is indertijd gesproken over de vraag, of het weglaten van het woord 'desgevraagd' problemen zou opleveren bij binnentreden buiten aanwezigheid van de bewoner; de conclusie was: neen. Met betrekking tot de circulaires is een heel ander punt aan de orde: omstandigheden die, juist wanneer de bewoner wél aanwezig is, voorafgaande legitimatie niet toestaan.

Het is niet aannemelijk dat de grondwetgever met de oorspronkelijke tekst op dat punt iets anders zou hebben bedoeld dan met de tekst zoals die is geworden: het argument dat, wanneer je maar snel binnendringt zodat de bewoner helemaal niet de kans krijgt om iets te vragen, aan de oorspronkelijke tekst van het artikel zou zijn voldaan, spreekt mij niet zo aan.

Over het geval van ernstige bezwaren tegen voorafgaande legitimatie op grond van belangen met betrekking tot opsporing of bescherming van derden, is indertijd, in elk geval tijdens de eerste lezing, waarbij de tekst werd vastgelegd, in het geheel niet gesproken. De eerste commentaren van de zijde van politie en justitie zijn, zoals bij memorie van antwoord nog aan ons is meegedeeld, pas nadien verschenen.

De tweede lezing is wat moeilijker toegankelijk, omdat die nog niet in de onvolprezen documentatiereeks is verwerkt. Ik ben er dan ook niet tijdig in geslaagd om uitputtend na te gaan of het punt toen wél aan de orde is geweest. In elk geval is dat niet gebeurd tijdens de openbare behandeling in deze Kamer. Hoe dat ook zijn moge, voor mij staat vast dat de grondwetgever nimmer heeft bedoeld om drugshandelaren ingeval van huiszoeking voldoende tijd te geven om de heroine nog even door wc te spoelen.

Dit betekent dat ik met de meer genoemde circulaires inhoudelijk volstrekt tevreden ben en dat de bewindslieden hun bestuurlijke verantwoordelijkheid voor de goede gang van zaken het juiste gewicht hebben gegeven, toen zij deze uitzonden. Ik zal er dus niet over piekeren, hun daarvan enig verwijt te maken. Dat wil echter nog niet zeggen dat er geen grondwettelijk vuiltje aan de lucht is. Het probleem

is veroorzaakt doordat de grondwetgever een steek heeft laten vallen.

In het algemeen kan aan leemten in de wet door interpretatie tegemoet worden gekomen. Als een wetsbepaling in een bepaald geval tot absurde gevolgen leidt, kan de rechter de conclusie trekken dat die bepaling kennelijk voor dat geval niet is bedoeld dan wel in dat geval iets anders betekent dan er ogenschijnlijk staat. In het bijzonder een teleologische interpretatie kan daartoe leiden.

Een dergelijke wijze van interpretatie acht ik voor de Grondwet, in het bijzonder voor de klassieke grondrechten, in het algemeen niet toelaatbaar. De dekking die deze bepalingen de burger geven tegen de staat zou daardoor te veel van haar inhoud verliezen. De grondrechten laten alleen die inbreuken toe die in de betrokken bepaling uitdrukkelijk als toelaatbaar zijn omschreven, al dan niet via delegatie aan de gewone wetgever.

In beginsel komt bij de grondrechtenbepalingen van de Grondwet alleen grammaticale interpretatie aan de orde. Gezien het krappe tijdschema van vandaag zal ik de verleiding weerstaan om daaruit conclusies te trekken met betrekking tot de zogenaamde horizontale werking der grondrechten.

Wel noteer ik dat de stelling die ik zojuist poneerde onder druk is komen te staan, onder meer door de vermenging in één hoofdstuk van de klassieke grondrechten, die harde waarborgen aan de burger behoren te bieden, en de sociale grondrechten, die instructienormen voor de overheid zijn en waarop de burger in het geheel geen beroep heeft. Ik ben nog steeds van mening dat deze vermenging een ernstige constructiefout van onze huidige Grondwet is, waartegen mijn fractie zich indertijd terecht heeft verzet.

Het voorafgaande bijeengenomen (enerzijds instemming met de meergenoemde circulaires, anderzijds strikte, in beginsel alleen grammaticale, interpretatie van de Grondwet) komt het erop neer dat er iets een beetje 'schuurt', om een in ander verband door mijn fractiegenoot Burkens gelanceerde term te gebruiken. Iets dat eigenlijk helemaal niet kan, blijkt in dit geval toch wel te kunnen. Welke conclusies kunnen hieruit nu getrokken worden? Mijns inziens zijn dat de volgende.

In de eerste plaats dat de thans in eerste lezing voorgestelde wijziging van de Grondwet hoogst urgent is,

en wel om de bedoelde schuring op te heffen.

In de tweede plaats dat wij, om een ongewenste uitholling van de door de Grondwet gegeven waarborgen te voorkomen, heel expliciet moeten stellen waarom deze schuring nog juist acceptabel was. Mijns inziens is dit om de volgende redenen.

Allereerst ging het hier niet om het door niet-grammaticale interpretatie van een reeds lang bestaande tekst legaliseren van een nieuwe praktijk. Dat is uitdrukkelijk verboden. Het ging hier om een door de grondwetgever niet voorziene en zeker niet bedoelde consequentie van een nieuwe tekst voor een bestaande praktijk, een praktijk ook waarvan de noodzaak door ieder redelijk denkend mens erkend zal worden.

In de tweede plaats heeft de regering de ogenschijnlijk van de Grondwet afwijkende richtlijnen in volle openheid en onder controle van de Staten-Generaal gegeven. De Staten-Generaal hebben deze, zo niet uitdrukkelijk, dan toch stilzwijgend goedgevonden.

In de derde plaats is, nadat het probleem werd geconstateerd, actie ondernomen om de defecte tekst aan te passen, welke actie ook door de grondwetgever lijkt te worden gehonoreerd.

Ik denk dat, mocht de grondwetgever in de toekomst nogmaals een slordigheid als deze begaan – laten wij allemaal ons best doen om dat te voorkomen – daaraan dan onder toepassing van deze drie criteria iets kan worden gedaan, hangende de correctie van de defecte tekst. Ik verneem hierover graag de mening van de bewindslieden. Daarbij staat voorop – al heb ik het als derde genoemd – dat tekstcorrectie dient te geschieden. Het thans aan de orde zijnde wetsvoorstel heeft dan ook de volle steun van mijn fractie.

□

De heer **Vogt** (PSP): Mijnheer de Voorzitter! Repeterende: in verband met de absurde situatie van vandaag, namelijk dat erg veel zaken in een erg korte tijd moeten worden afgedaan door deze 'Kamer van rustige heroverweging', zal ik deze bijdrage beperkt houden.

Eerst een algemene opmerking. Onze fractie betreurt het dat het wijzigen van de Grondwet tegenwoordig een normaal bijverschijnsel is geworden bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer. De gemeenteraadsverkiezingen van afgelopen woensdag

Vogt

hebben ons al laten zien dat de actuele politieke situatie van het lichaam dat gekozen moet worden, niet doorslaggevend is, zelfs niet voor zoiets als de dicht bij de kiezers staande gemeentebesturen.

Het CDA en in iets mindere mate de PvdA en D'66 zijn druk in de weer geweest met nationale mannetjesmakerij voor de verkiezingen in Lutjebroek en Boerenkoolstronksteradeel. Principieel zullen wij ons tegen een dergelijke gang van zaken altijd blijven verzetten.

Voordat U, mijnheer de Voorzitter, mij onderbreekt met de vraag wat dit met de grondwetswijziging te maken heeft, zal ik kort deze samenhang naar voren brengen. Gemeentepolitiek leeft toch nog wel voor een aantal mensen. Van de Grondwet weet niemand iets meer dan een beetje af. De mannetjesmakerij, die al vóór de gemeenteraadsverkiezingen begon en die ongetwijfeld haar hoogtepunt pas over een aantal weken zal bereiken, zal de grondwetswijzigingen niet alleen overschaduwen, maar zelfs helemaal wegvagen.

Van de oorspronkelijke opzet om grondwetswijzigingen niet eenvoudig te maken door ze in twee lezingen te laten verlopen, met een tussentijdse kiezersuitspraak, is niets meer over. Wij betreuren dat niet alleen, want wij vinden eigenlijk dat het niet kan. De ongelukkige situatie dat bij het repeteerstuk van grondwetswijzigingen bij elke verkiezingen voor de Tweede Kamer elke keer volkomen onzinnig ook de Eerste Kamer zal worden ontbonden, zal ik verder niet uitdiepen – daarover is al voldoende gediscussieerd – maar dat maakt onze afkeer van de gang van zaken alleen nog groter.

Ten aanzien van wetsvoorstel 19013, betreffende het binnentreden van woningen, gaat onze tegenstem zeker niet uit van het gezichtspunt dat het slecht was en vrijwel even slecht blijft. Onze tegenstem gaat uit van het gezichtspunt dat het redelijk was, hoewel we best willen toegeven dat je in bepaalde noodsituaties in problemen kon komen met het grondwetsartikel. Maar wat de regering er nu van wil maken, vinden wij zonder meer niet aanvaardbaar. Het maken van uitzonderingen op een grondrecht, via een wet vast te stellen, moet naar onze mening aan veel meer restricties worden onderworpen dan hier in de toelichting is gebeurd. De regering stelt in de

toelichting dat er naar haar oordeel slechts in drie gevallen toepassing aan dient te worden gegeven. Met nadruk wijs ik erop dat de wetgever niet slechts uit de regering bestaat en dat de drie gevallen die niet in de wet of de Grondwet zelf zijn vastgelegd, best eens aan een uitbreiding onderhevig kunnen zijn. Daarnaast zijn ook alle drie categorieën voor ons bij lange na niet waterdicht.

De noodsituaties begrijpen wij, maar de interpretatie van wat een noodsituatie is, blijkt lang niet altijd even duidelijk in de praktijk.

De laatste categorie van het feitelijk onmogelijk zijn van legitimatie door afwezigheid van de bewoner is aanvaardbaar in de meeste gevallen, maar lang niet in alle. Bij brand, veronderstelling van overlijden van een eenzame bewoner of, nog eenvoudiger, bij een gesprongen waterleiding gaan wij akkoord, maar bij een justitieel onderzoek gaan wij lang niet altijd akkoord. Het laatste heeft meteen te maken met de voor ons volstrekt onaanvaardbare categorie van opsporing en beëindiging van misdrijven die de rechtsorde ernstig schokken. Ik weet zeker dat de PSP over de rechtsorde en het schokken ervan fundamenteel andere opvattingen heeft dan deze regering. Denk maar aan de onzes inziens noodzakelijke burgerlijke ongehoorzaamheid in bepaalde gevallen.

Het zal u duidelijk zijn, mijnheer de Voorzitter, dat wij tegen het wetsvoorstel zullen stemmen.

Minister Korthals Altes: Waarom spreekt de heer Vogt van ongehoorzaamheid, als er sprake is van een fundamenteel verschil in opvattingen tussen deze regering en de heer Vogt over burgerlijke ongehoorzaamheid en rechtsorde?

De heer Vogt (PSP): Hierover moet ik even nadenken.

Minister Korthals Altes: Dat is nooit weg.

De heer Vogt (PSP): Ik noem het ongehoorzaamheid, omdat wij genoodzaakt kunnen zijn, bepaalde wetten niet op te volgen. Het is begrijpelijk dat u mijn bijdrage over de kruisvluchtwapens niet hebt gehoord. Hierin heb ik gezegd dat er mijns inziens hogere waarden zijn dan de wetgever in de Eerste en de Tweede Kamer, die je meer moet gehoorzamen dan de wet. Hierbij heb ik gezegd dat het soms noodzakelijk is, tot burgerlijke ongehoorzaamheid over te gaan. Als u deze term door

een andere wilt vervangen, vind ik het best. Het gaat in ieder geval om het bewust overtreden van wetten, omdat deze in strijd komen met je geweten.

Minister Korthals Altes: Dit soort redeneringen zijn niet nieuw voor mij. Het aardige is dat het begrip ongehoorzaamheid wordt gebruikt in het kader van de bestaande rechtsorde. Daar ging het mij om.

De heer Vogt (PSP): Uiteraard. Ik erken dat wij in deze rechtsorde leven. Ik ben republikein, maar erken in bepaalde zin het oppergezag van de regering en dus ook van de Kroon.

□

De heer Abma (SGP): Mijnheer de Voorzitter! Ik spreek ook deze keer namens de fracties van het GPV, de RPF en uiteraard mijn eigen fractie.

Wij hebben geen enkele moeite om in te stemmen met allen die in eerdere stadia hun vreemdeling uitspraken over het feit dat er zo snel reeds sprake moest zijn van wijziging of aanpassing van een nauwelijks aanvaard artikel van onze Grondwet. Heeft de regering er een flauw vermoeden of mogelijk zelfs concrete aanwijzingen van dat hetzelfde kan blijken van andere aanvaarde artikelen? Wanneer er sprake is van een incident, verzoeken wij ons gemakkelijker met het geconstateerde feit.

Mogelijk is er echter iets te begrijpen van de gang van zaken. Sommige grondrechten die te maken hebben met de vrijheid en vooral de privacy, verwierven iets van de allure van een heilige koe. Er mochten niet de minste beperkingen voor gelden en aan de absolute ervan mocht niet worden getornd. Het gevaar is dan dat onder de paraplu van onbeperkte vrijheden en onder dekking van volstrekte privacy onrechtmatige ontwikkelingen kunnen tieren. Uiteraard keert de wal dan het schip, want het eerste schip moet nog komen dat ertoe in staat is, de wal op te schuiven.

Omdat grondwetsartikelen meestal een lange voorbereiding te beurt valt, verdient het aanbeveling, aan het begin van een kabinetsperiode ernaar te streven dat een tekst beschikbaar is. Dan bestaat de mogelijkheid, artikelen enige tijd op bruikbaarheid en praktijk te testen.

Het is duidelijk dat bij algehele eerbiediging uitzonderingen moeten worden aangebracht. Deze waren

Abma

wellicht impliciet voorzien, maar bij de eerste redactie onvoldoende uit de verf gekomen.

De genieters van de 'huiselijke soevereiniteit' kunnen immers zelf het slachtoffer worden van hun vrijheid, zelfs wanneer zij in opperste zelfbeschikking aan die vrijheid en aan zichzelf een einde zouden willen maken. Afgezien van andere wettelijke verplichtingen, moet het dan toch mogelijk zijn om hen daarvoor te behoeden. Het is trouwens niet te bezien of zij het slachtoffer zijn van hun eigen vrijheid of niet.

Aan de andere kant kunnen belagers van de vrijheid, die de privé-vrijheid binnen de eigen woning garandeert, beschermt en zelfs creëert, het geschonken grondrecht ten zeerste misbruiken. Daarom vinden wij dat het voorgestelde alles weg heeft van het gestalte geven aan uitzonderingen die het grondrecht bevestigen in plaats van beperken. Dat is de reden voor onze instemming.

De beraadslaging wordt geschorst.

De **Voorzitter**: De regering zal morgen antwoorden.

Aan de orde is de behandeling van het voorstel van rijkswet **Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet van de bepaling inzake het geven van inlichtingen door de ministers en de staatssecretarissen (1904, R 1284)**.

De beraadslaging wordt geopend.

De heer **Postma** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Het wetsvoorstel dat op dit moment onze aandacht vraagt, strekt ertoe artikel 68 van de Grondwet te wijzigen in die zin dat daarin opgenomen zal worden de inlichtingenplicht van ministers en staatssecretarissen met betrekking tot individueel gestelde vragen.

Een eerste vraag die rijst is, of een dergelijke constitutionalisering überhaupt nodig is. In 1848 werd artikel 89 – het huidige artikel 68 – in de Grondwet opgenomen. Dit artikel kan gezien worden als de grondslag van het interpellatierecht, hoewel de term 'interpellatie' in de Grondwet niet voorkomt. Dit blijkt uit de volgende formulering uit de nota van toelichting met betrekking tot artikel

97 uit het reglement van orde van de Tweede Kamer uit 1849:

'Dit artikel heeft tot doel, om de uitvoering van het zoogenaamde recht van interpellatie, dat bij artikel 89 der Grondwet aan de beide Kamers is toegekend, aan regelen te binden, welke uit de aard der zaak voortvloeien.'

Een volgende kwestie betreft de vraag of, naar de bedoeling van de wetgever in 1848, de interpellatie gezien moet worden als een recht van de Kamer of als een recht dat toekomt aan een individueel kamerlid. Bij de openbare beraadslaging over het genoemde artikel 97 op 27 april 1849 zijn daarover in de Tweede Kamer behartenswaardige opmerkingen gemaakt. Zo stelde de heer L. D. Storm dat het vragen van verlof aan de Kamer ook met zich brengt de macht voor die Kamer om het verlof te weigeren. In verband daarmee stelde hij de vraag: 'van waar de Kamer de elementen zal ontlenuen om de zaak en het gevraagde verlof te beoordelen, als zij de vragen zelve niet kent en dus niet kan appreciëren?' De heer Duymaer van Twist antwoordde als volgt:

'Ik antwoord dit op zijne vraag, dat het lid, hetwelk vragen verzoekt te doen, eenvoudig het onderwerp opgeeft, waarover zij zullen loopen, en dat wanneer de Kamer tot het doen van vragen verlof verleent, hij zoodanige vragen doet, als hij meent te behoren.'

Mijnheer de Voorzitter! De aangehaalde passages tonen aan, dat omstreeks 1848 het interpellatierecht gezien werd als een individueel recht: het individuele kamerlid stelt de vragen, de Kamer geeft slechts toestemming tot het stellen van vragen. Dat toestemmingsvereiste is noodzakelijk, omdat de vragen betrekking hebben op een onderwerp dat vreemd is aan de orde van de dag. Immers, de Kamer stelt zelf haar agenda vast en dient dus ook te beslissen over de eventuele doorbreking en verandering van die agenda.

Uit het bovenstaande wordt duidelijk dat er tussen het individuele vragenrecht enerzijds en het interpellatierecht anderzijds geen principiële verschil bestaat. In beide gevallen worden de vragen gesteld door een individueel kamerlid. Het valt te betreuren dat men in de loop der jaren aan artikel 68 een interpretatie heeft gegeven, die met de bedoeling van de grondwetgever op gespannen voet staat.

Uit de formulering dat de inlichtingen verstrekt moeten worden aan de Kamer, werd de conclusie getrokken dat de vragen dan ook door de Kamer gesteld moesten worden. Bepaald werd echter slechts, dat antwoorden op de individueel gestelde vragen aan de Kamer gezonden moesten worden. Een dergelijke bepaling is niet uitzonderlijk. Individuele vragen die gesteld worden in een voorlopig verslag, worden beantwoord in een memorie van antwoord, die eveneens aan de Kamer als zodanig gezonden wordt.

Nu er tussen het individuele vragenrecht en het interpellatierecht geen fundamenteel verschil bestaat en artikel 68 gezien kan worden als grondslag van het interpellatierecht, moet als grondslag van het individuele vragenrecht eveneens artikel 68 van de Grondwet aangenomen worden. Dat impliceert dat de inlichtingenplicht ten aanzien van het individuele vragenrecht reeds in artikel 68 van de Grondwet opgenomen is. De tekst, mijnheer de Voorzitter, maakt de voorgestelde wijziging niet noodzakelijk, het gebrek aan kennis van de parlementaire geschiedenis echter wel!

Het vorenstaande geeft mij de gelegenheid nader in te gaan op enkele andere punten. In de eerste plaats betreft het de regeling van het individuele vragenrecht in de reglementen van orde van de Eerste en Tweede Kamer. Veelvuldig komt men de mening tegen, ook in de stukken, dat het individuele vragenrecht toegekend wordt door de reglementen van orde.

Het lijkt mij dat deze stelling verworpen dient te worden. In de verhouding tot de regering kan het parlement zich zelf geen rechten toekennen. Dit kan slechts geschieden door de Grondwet. Het reglement van orde kent dan ook het vragenrecht niet toe, maar geeft slechts vorm aan het vragenrecht dat reeds in de Grondwet verankerd ligt.

Een tweede punt dat de aandacht vraagt, betreft het volgende. In de stukken is sprake van een aanwijzing op grond van artikel 15, lid 3, van het reglement van orde voor de raad van ministers, met de volgende inhoud: 'De minister of de staatssecretaris, die het voornemen heeft een beroep te doen op het verschoningsrecht ex artikel 68 van de Grondwet, stelt dat aan de orde in de ministerraad'. Laten wij nu eens nagaan wat het in de praktijk betekent met betrekking tot het zoogenaamde vragenurtje.

Postma

Sedert de nieuwe regeling uit het jaar 1984 vindt dit plaats op dinsdagmiddag.

Vragen kunnen tot uiterlijk 12.00 uur dinsdagochtend worden ingeleverd. Stel nu dat om 11.45 uur een vraag de minister bereikt, die op die dinsdagmiddag beantwoord moet worden, en dat de minister het voornemen heeft om een beroep te doen op artikel 68 van de Grondwet. Dan rijzen er toch enkele problemen. Volgens de aanwijzing moet hij dit voornemen aan de orde stellen in de ministerraad, dat wil zeggen: in een vergadering van de ministerraad. Het lijkt mij volstrekt onmogelijk om op een termijn van ten hoogste twee uur nog een vergadering van de raad van ministers te beleggen.

Voorzitter: Steenkamp

De heer **Postma** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ik vervolg mijn redenering. De vraag is binnengekomen op dinsdag om 11.45 uur. Een vergadering van de raad van ministers bleek op zo korte termijn niet mogelijk en enkele uren later moet de minister de vraag beantwoorden in de Tweede Kamer. Mag het antwoord dan zijn: 'ik antwoord nog niet, want ik heb het voornemen een beroep te doen op artikel 68 van de Grondwet en dat moet ik eerst aan de orde stellen in de ministerraad?' Naar mijn oordeel is een dergelijk antwoord in strijd met artikel 68 van de Grondwet: de informatie kan slechts geweigerd worden op grond van het belang van de Staat, niet op grond van het voornemen een beroep te doen op het belang van de Staat. De minister zal antwoorden, maar wordt daarmee de aanwijzing ex artikel 15, lid 3 van het Reglement van Orde niet illusoir?

Behalve praktische bezwaren roept de aanwijzing ook constitutionele bedenkingen op. Weliswaar beslist de raad van ministers niet formeel, maar in de praktijk zal een minister wel handelen in overeenstemming met het gevoelen van de raad. Omdat daarenboven de verplichting bestaat de zaak in de raad te brengen, wordt aldus de individuele ministeriële verantwoordelijkheid uitgehold ten gunste van de collectieve ministeriële verantwoordelijkheid. Daarenboven wordt de positie van de minister ten opzichte van het parlement sterker indien hij zich gesteund weet door de voltallige raad van ministers. Ten slotte zeg ik nog voor alle duidelijkheid, dat de minister antwoord zal

moeten geven indien het gevraagd wordt. Artikel 68 van de Grondwet prevaleert boven het Reglement van Orde van de raad van ministers dat slechts interne werking heeft.

Ik kom nu tot het volgende punt, namelijk dat van de weigeringsgronden. De weigeringsgrond is identiek voor interpellatie en individueel vragenrecht, namelijk het belang van de Staat. De vraag nu is wat onder dit begrip verstaan moet worden. A priori lijkt het moeilijk om het begrip met voldoende scherpte te omlijnen. Ter wille van de discussie zijn door de CDA-fractie een tweetal voorbeelden genoemd in het voorlopig verslag. Kan het belang van het bedrijfsleven onder het belang van de Staat gerangschikt worden en geldt dit ook voor de privacy?

In het antwoord onderscheidt de regering tussen openbare en vertrouwelijke bedrijfsinformatie. De eerste, zo zegt de regering, kan altijd worden verstrekt. Bij de tweede, aldus de regering, zal de informatie wel eens geweigerd moeten worden op grond van het staatsbelang. Naar mijn mening zal de zaak aldus gesteld moeten worden: indien een vraag gesteld wordt die betrekking heeft op bedrijfsgegevens zal door de Voorzitter van de Kamer moeten worden vastgesteld of de vraag past binnen het kader van het vragenrecht, te weten het controleren van de regering.

Indien bedrijfsinformatie gevraagd wordt uitsluitend met het oog op bevrediging van nieuwsgierigheid, terwijl op geen enkele wijze aannemelijk wordt gemaakt dat de regering er iets mee te maken heeft, zal de Voorzitter de vraag niet mogen doorzenden. Een analoge procedure wordt reeds gevolgd met betrekking tot vragen die liggen op het terrein van provincie en gemeente. Indien eenmaal is vastgesteld dat de vraag past binnen de controle van de regering door het parlement, zal de vraag in principe door de regering beantwoord moeten worden.

Over de privacy is in het standpunt van de regering een interessante ontwikkeling te bespeuren. In de voorliggende memorie van antwoord wordt gesteld, dat verstrekking van deze gegevens aan het parlement niet in openbare vorm, doch wel in vertrouwelijke of niet tot personen herleidbare vorm als regel mogelijk is.

Ongeveer tien jaar geleden huldigde de toenmalige regering een andere opvatting. In de memorie van

toelichting op wetsvoorstel 14 322 stelde de regering dat onder 'het belang van de staat' onder andere viel het weigeren van inlichtingen over personen ter bescherming van de persoonlijke levenssfeer. Zie ik het goed, dat het standpunt van de huidige regering in dezen genuanceerder is? Ik voeg hier nog het volgende aan toe.

Is het mogelijk dat, om te voldoen aan de informatieplicht ex artikel 68 van de Grondwet, de regering inbreuk maakt op artikel 10 of op artikel 13 (het briefgeheim)? Naar mijn mening zal dit slechts kunnen geschieden indien voldaan wordt aan de eisen die in de artikelen 10 en 13 van de Grondwet zelf opgenomen zijn. Artikel 10 stelt, dat beperking slechts geoorloofd is bij of krachtens de wet. Artikel 13 stelt, dat het briefgeheim slechts geschonden kan worden in de gevallen bij de wet bepaald, op last van de rechter. Ik kom tot de conclusie dat artikel 68 als ondergeschikt beschouwd moet worden aan de artikelen 10 en 13 van de Grondwet.

De reeds genoemde memorie van toelichting op het huidige wetsvoorstel stelde voorts met de memorie van antwoord op wetsvoorstel 14 325 dat onder het begrip 'belang van de staat' onder andere de volgende gronden gebracht kunnen worden: de veiligheid van de staat, de gronden uit artikel 4 van de Wet openbaarheid van bestuur, de eenheid van de Kroon, de betrekkingen van Nederland met andere landen en de economische en financiële belangen van de staat. Gaarne zou ik het standpunt van de minister over deze opsomming vernemen. Voorts heb ik graag een beantwoording van onze vraag in het voorlopig verslag, waarin gesteld werd dat het belang van de staat niet gezien mag worden als een caoutchoucformulering.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom nu op het vraagpunt of er naast het belang van de staat nog andere weigeringsgronden kunnen zijn. De vraag lijkt van theoretisch-academisch belang. Gezien de parlementaire geschiedenis van de jongste decennia is echter een tegenovergestelde conclusie gerechtvaardigd.

In de zitting 1959-1960 van de Tweede Kamer werd door het toenmalige lid Samkalden de volgende motie ingediend:

De Kamer,

gehoord de debatten over het parlementaire vragenrecht,

Postma

van oordeel, dat in geval van een interpellatie de ministers gehouden zijn of wel de gestelde vragen te beantwoorden of wel de beantwoording te weigeren uitsluitend met een beroep op de laatste zinsnede van het tweede lid van artikel 104 van de Grondwet, (zijnde het belang van de staat.)

nodigt de minister-president uit met dit oordeel rekening te houden

en gaat over tot de orde van de dag.

De motie, mijnheer de Voorzitter, werd verworpen! Ondanks de volstrekt duidelijke tekst van het toenmalige artikel 104 van de Grondwet achtte de meerderheid van de Tweede Kamer in 1959/1960 nog andere weigeringsgronden dan het staatsbelang mogelijk.

De politici Drees en Oud huldigden dezelfde opvatting. In een advies over de ministeriële verantwoordelijkheid en aangelegenheden van het Koninklijk Huis staan de volgende zinnen te lezen: 'De verhouding tussen Kamer en Ministers brengt naar ongeschreven constitutioneel recht met zich, dat de Kamers inlichtingen vragen over iedere zaak, doch dat de Ministers de gevraagde inlichtingen kunnen weigeren indien zij menen dat daarvoor redelijke gronden aanwezig zijn. Aan de Kamer is dan tenslotte het oordeel of zij meent daarmede genoeg te kunnen nemen.'

Dezelfde opvatting treffen wij ook aan in het reeds gememoreerde wetsvoorstel 14 323.

De toenmalige regering maakte een onderscheid tussen twee soorten weigeringen om inlichtingen te verschaffen: de aanvankelijke en de definitieve weigering. De aanvankelijke weigering, aldus nog steeds het toenmalige kabinet, kan plaatsvinden op grond van opportuniteitsredenen, de definitieve slechts op grond van het belang van de staat. In de memorie van antwoord ging de regering dieper in op de aanvankelijke weigering:

'Het komt immers in de praktijk wel eens voor dat een antwoord geweigerd wordt, omdat de regering de gestelde vraag niet ter zake doende vindt, of omdat het belang dat de Kamer bij de inlichtingen heeft naar het oordeel van de regering niet opweegt tegen de belangen die bij het geven van het antwoord in het geding zijn.'

Mijnheer de Voorzitter! Het komt mij voor, dat het toenmalige kabinet

de zaken – staatsrechtelijk beschouwd op hun kop heeft gezet. Het is niet de regering die dient te beoordelen of datgene wat de Kamer doet ter zake doende is; het is precies andersom. Het is de Kamer die beoordeelt of datgene wat de regering doet ter zake doende is. Ik kom tot enkele conclusies.

1. De weigeringsgrond voor interpellatie en individueel vragenrecht is dezelfde: het belang van de staat.

2. Naast het belang van de staat bestaan staatsrechtelijk gezien geen andere weigeringsgronden.

3. Het begrip 'belang van de staat' mag niet worden gezien als een cautchouc-formulering.

4. Het is het parlement dat beslist of terecht door de regering een beroep is gedaan op 'het belang van de staat'.

Met belangstelling zien wij de reactie van de minister op de door ons ontvouwde beschouwingen tegemoet.

De heer **Geertsema** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Ik had spreektijd gereserveerd voor het geval de heer Postma, van wie ik weet dat hij een heel grote kennis van dit onderwerp heeft, mij dusdanig zou prikkelen dat ik behoefte had aan een interventie. Die prikkeling heeft niet plaatsgevonden.

De **Voorzitter**: Over de afwezigheid van die prikkeling verheug ik mij ten zeerste.

De beraadslaging wordt geschorst.

De **Voorzitter**: De afhandeling van dit wetsvoorstel zal morgen plaatsvinden.

Voorts deel ik mede, dat de dinerpauze vandaag niet anderhalf uur zal duren, maar slechts één uur. Dat is dus de eerste winst voor de avond.

Aan de orde is de behandeling van het **voorstel van rijkswet van de leden Van der Burg en Stoffelen tot het in overweging nemen van een voorstel tot verandering in de Grondwet van de bepaling inzake het recht van onderzoek (enquête) (19 029, R 1286)**.

De **Voorzitter**: Ik heet de collega's Van der Burg en Stoffelen van de Tweede Kamer hartelijk welkom.

De beraadslaging wordt geopend.

De heer **De Gaay Fortman** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! De minderheidsenquête is destijds in de Tweede Kamer met grote meerderheid aanvaard. De Eerste Kamer heeft in tweede lezing het ontwerp verworpen. Wat doet de regering als een voorstel van haar door de Eerste Kamer is verworpen? Wel, wanneer zij een regeling van het onderwerp in kwestie toch nodig acht, komt zij zo spoedig mogelijk met een nieuw ontwerp waarin wordt getracht aan de bezwaren van onze Kamer zo veel mogelijk tegemoet te komen, met behoud van de essentie van het eerste voorstel.

Bij mijn weten gaat deze Kamer dan altijd akkoord met het nieuwe voorstel. Ik weet geen voorbeeld van een situatie waarin wij een tweede gewijzigd ontwerp opnieuw verwierpen. Mijs inziens geldt hetzelfde voor initiatiefvoorstellen. De Tweede Kamer heeft ook in dit geval het wetsvoorstel met grote meerderheid aanvaard. Er is in die zin een concessie gedaan dat het minimum aantal leden dat kon verplichten van het recht van onderzoek gebruik te maken van een vijfde op eenderde is gebracht.

De fractie van het CDA vraagt zich in het verloop van de vergadering af of dit nu een principiële concessie is. Ik meen dat het in elk geval een inhoudelijke concessie is. De vraag is echter wat met het woord 'principieel' bedoeld wordt. Wellicht heeft dit te maken met het al of niet aanvaarden van de minderheidsenquête als zodanig. De vraag voor ons is dan of de Tweede Kamer moest berusten in een ontberen van de minderheidsenquête, een recht dat die Kamer zelf betreft, omdat de andere Kamer, onze Kamer, dat niet wenst. Ik acht het principieel dat de Tweede Kamer met het initiatiefvoorstel is gekomen dat nu aan de orde is.

Bij de motivering speelt naast de tegemoetkoming, eveneens een beroep op nieuwe ontwikkelingen een rol. Deze ontwikkelingen hebben niet alleen betrekking op een verdergaande discussie buiten de Kamer, op een verdergaande uitdieping van argumenten, maar ook op het toestaan als gunst aan de minderheid van de Tweede Kamer tot het houden van de RSV-enquête. Aan degenen die zich afvragen of dit echt een nieuwe ontwikkeling is, vraag ik de eigen teksten nog eens door te lezen over de enquête in het

De Gaay Fortman

algemeen en de minderheidsenquête in het bijzonder, die werden opgesteld voordat de RSV-enquête plaatsvond. Ik vraag mij af of zij hetgeen dat toen gesteld werd, precies zo wensen te stellen nadat de RSV-enquête is gehouden.

De heer Wiebenga, afgevaardigde van de VVD aan de overzijde, kwam bij voorbeeld met een citaat van de staatsrechtsgeleerde A. M. Donner over het prijsgeven van burgers aan de nieuwsgierigheid van kamerleden. In dat verband viel ook nog de term 'met rust gelaten worden'. Zet dat citaat tegenover het belang dat mensen als J. de Vries en andere betrokkenen in de RSV-enquête zouden hebben om beschermd te worden tegen de nieuwsgierigheid van kamerleden en met rust gelaten te worden.

Ik denk niet dat de heer Donner iets dergelijks na de RSV-enquête nog zo gemakkelijk zou hebben gezegd. Ook voor velen van ons in deze Kamer geldt dat wij hetgeen wij destijds stelden over de enquête in het algemeen en de minderheidsenquête in het bijzonder graag nog eens opnieuw zouden formuleren nu wij kennis hebben genomen van de uitkomsten van de RSV-enquête.

In de loop van deze discussie is opgemerkt – weer komt daarbij de naam van Oud naar voren – dat het recht van interpellatie en het recht van enquête in de parlementaire praktijk op een lijn zouden kunnen worden gesteld. Daaraan kan inderdaad een argument vóór de minderheidsenquête worden ontleend, want iedereen is het er thans wel over eens dat een interpellatie nooit op inhoudelijke gronden tegengehouden zou moeten worden. De heer Wiebenga kwam aan de overzijde met een citaat van Thorbecke over het principiële verschil tussen beide rechten, in die zin dat de interpellatie zich richt aan het adres van de regering en de enquête aan het adres van de samenleving. Ik meen dat het citaat stamt uit 1855.

Thans is een enquête die zich geheel en al richt op een onderzoek betreffende de samenleving en die geheel buiten de regering en het regeringsbeleid om plaats heeft niet wel denkbaar. Ook een enquête als die over de kinderarbeid zou vandaag wellicht worden opgedragen aan een staatscommissie. Ook de enquête betreft het regeringsbeleid. Dat kan zowel direct zijn, zoals bij de enquête over het Londense regeringsbeleid,

als indirect. Bovendien kunnen ook bij een interpellatie aspecten aan de orde worden gesteld die de samenleving als geheel betreffen. Ik meen dan ook dat dit contra-argument niet opgaat.

Ik concludeer dat de indiening van een nieuw ontwerp door de Tweede Kamer, met name over dit recht van die Kamer zelf, alleszins begrijpelijk is. Na de tegemoetkoming van die Kamer door de opheffing van de drempel van een vijfde naar een derde zou onze Kamer het ontwerp thans dienen te aanvaarden.

De heer **Kaland** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Nadat ik bijna vergat minister De Korte een exemplaar van mijn speech ter beschikking te stellen, wil ik hem nog van harte welkom heten, niet alleen omdat hij voor de eerste keer in onze Kamer is, maar ook omdat hij aanwezig wilde zijn bij de behandeling van een initiatief-wetsvoorstel dat uit de Tweede Kamer komt.

Mijn betoog zal wat anders getoontzet zijn en inhoudelijk ook wat anders zijn dan dat van de vorige spreker. Mijn fractie heeft het initiatief 'tot het in overweging nemen van een voorstel tot verandering in de Grondwet van de bepaling inzake het recht van onderzoek (enquête)' met enige teleurstelling begroet.

Waarom die teleurstelling? Het is de initiatiefnemers bekend dat iedere wijziging van de Grondwet met veel waarborgen is omkleed. Dat geldt in formele zin voor de procedure, een noodzakelijke tweede lezing en zelfs een tweede meerderheid. Het geldt ook in die zin dat een wijziging dan slechts aan de orde is indien er een brede consensus omtrent die wijziging bestaat. Welnu, mijnheer de Voorzitter, die brede consensus is er niet. Het is daarom dat mijn fractie, althans de grootste mogelijke meerderheid – het is duidelijk wat dat is – het betreurt dat de indieners opnieuw deze wijziging aan de orde hebben gesteld. Dat die consensus er niet is, wil ik als volgt verklaren.

In het proces van wetgeving is een aantal partijen in het geding. Meestal gaat het initiatief uit van de regering, die dan advies vraagt van de Raad van State. Maar de eerst verantwoordelijke minister gaf te kennen, dat een initiatief zijnerzijds niet mocht worden verwacht en de Raad van State adviseerde afwijzend. Niettemin zetten de initiatiefnemers door – dat

is uiteraard hun goede recht – en komen nu bij deze Kamer, die zeer recentelijk een soortgelijk voorstel heeft afgewezen. Dat getuigt niet van consensus bij de betrokkenen in het wetgevingsproces.

Ook in wetenschappelijke kring is men lang niet eensgezind omtrent de wenselijkheid van een minderheidsenquêterecht. Reeds op 8 mei 1982, ten tijde van de poging tot het invoeren van dat minderheidsrecht, uitte Donner in Trouw zijn zorg over het toekennen van dat recht aan een minderheid uit de Staten-Generaal. Hij voegde daar bovendien nog aan toe dat 'het enquêterecht van minderheden waarschijnlijk door manoeuvres van de meerderheid in vier van de vijf gevallen niets zou opleveren'. Ik kom straks op deze stelling terug, als ik het over de effectiviteit van een minderheidsenquêterecht heb.

Ook in 'Het recht van parlementaire enquête', een recentelijk verschenen deel in de serie over het Nederlandse parlamentsrecht, wordt gewezen op de risico's die kleven aan een grondwettelijke verankering van zulk een minderheidsrecht. De historicus Woltjer stelde zich in Elseviers Magazine van februari jongstleden eveneens zeer terughoudend op. Ik zou ook Boon van de Vrije Universiteit nog aan dat rijtje kunnen toevoegen. In ieder geval is er ook in deze kring geen consensus.

Ook de pers mengt zich in de discussie. Het dagblad Trouw ontgaat kennelijk de essentie van de zaak. Op 5 februari jongstleden leverde dat dagblad een bijdrage aan de discussie onder de kop 'Tweede prestigegslag tussen Kamers naakt'. Alsof het dáárom zou gaan!

NRC/Handelsblad leverde in een commentaar van 7 februari 1986 een waardevoller bijdrage. Vrij vertaald: controle door de oppositie waar meerderheid en regering één monistische pot nat worden lijkt zo mooi, maar bij nadere overweging zijn er toch wel problemen, zowel van praktische als van principiële aard.

Het meest principiële is, aldus nog steeds het commentaar, 'de besluitvorming bij minderheid als zodanig'. Dat was de vorige keer nu net een van onze hoofdbezwaren op grond waarvan wij toen dat minderheidsrecht hebben afgewezen. Grondrechten, die tweede meerderheid nodig hebben om in de Grondwet te kunnen worden opgenomen, dan wel gedeconstitutionaliseerd, zouden

Kaland

door een besluit van eenderde minderheid kunnen worden ontkracht!

Het zal de indieners bekend zijn, dat het enquêterecht eventuele grondrechten kan doorkruisen; vrijheidsberoving, briefgeheim om er maar enkele te noemen. Waar is hier nu de rechtsbescherming en de logica? Ook op dit punt dus een gezaghebbend kritisch commentaar met de nodige principiële bedenkingen. Ik meen, hiermee te hebben aangetoond dat consensus op dit punt niet aanwezig is.

Dat moge zo zijn – de heer De Gaay Fortman heeft er zoëven al op gewezen – maar als de Tweede Kamer dat nu zo graag wil, zou je dat dan niet toestaan? Deze Kamer hoeft er ten slotte geen gebruik van te maken? Bovendien, ligt het politieke primaat niet bij de rechtstreeks gekozenen? Wij willen deze vraag serieus onder ogen zien, want de indieners hebben dat in de mondelinge behandeling in de Tweede Kamer ook aan de orde gesteld.

De heer Van der Burg sprak daar als volgt: 'Een regel van ongeschreven recht is dat de Eerste Kamer zich met reserve moet opstellen, als zij overweegt om gebruik te maken van de formele bevoegdheid tot verwerping'. De heer Stoffelen duidde daarop toen hij erop wees dat bij meningsverschillen tussen Eerste en Tweede Kamer 'de stem van het 'Popular House' in erg veel gevallen beslissend is'.

Dat moge zo zijn, mijnheer de Voorzitter, maar deze Kamer, en ook mijn fractie, erkent het politieke primaat van de Tweede Kamer, maar ontkent dat deze Kamer slechts een formele bevoegdheid zou hebben in het wetgevingsproces. Deze Kamer is een volwaardig onderdeel van de wetgevende macht en zowel bij aanvaarding als bij verwerping van een voorstel van wet is deze Kamer werkzaam binnen de aan haar bij de Grondwet opgedragen taak.

Dat politieke primaat wordt, vooral bij initiatiefwetsontwerpen – wij hebben dat de laatste maanden ook ervaren – nogal eens overschat. Er is namelijk een onmisbare medewerking nodig, zowel van deze Kamer als van de regering. In de wetgeving die hier aan de orde is, zijn wij per slot van rekening niet bezig met een reglement van orde – van de Tweede Kamer in dit geval – dat slechts voor intern gebruik bestemd is. Zowel het politieke primaat als de wens van een

meerderheid van de Tweede Kamer brengt ons niet tot de conclusie dat wij onze medewerking aan de totstandkoming van dit voorstel niet zouden mogen onthouden, zeker niet nu het om de Grondwet gaat.

Nog een ander punt verdient de aandacht. In de discussie wordt een samenhang verondersteld tussen het recht op inlichtingen en het enquêterecht. Er zou dan sprake zijn van een ooplopende trits: vragen stellen, zowel mondeling als schriftelijk, interpelleren en enquêteren, de overtreffende trap. Natuurlijk is er enige samenhang; alle rechten zijn middelen tot het controleren van ministers, maar samenhang betekent nog niet dat alle rechten identiek zijn.

Het vragen van inlichtingen kan gebeuren met het oog op controle van de regering. Of dat in de veelheid van vragen die worden gesteld altijd zo is, zou ik nu niet ter discussie willen stellen, maar het is wel zo dat zowel het vragen als het verkrijgen van inlichtingen zich afspeelt tussen volksvertegenwoordigers enerzijds en ministers anderzijds. Dat geldt voor schriftelijke en mondelinge vragen en voor het recht van interpellatie. Het heeft allemaal een interne werking, het speelt zich af tussen Staten-Generaal en minister.

Het enquêteren, het uitoefenen van het parlementair enquêterecht beperkt zich niet tot die relatie tussen volksvertegenwoordiging en minister. De uitoefening van dat recht heeft ook externe werking. Dat is geen gering, maar een uitermate belangrijk onderscheid. Zoëven is al over een principieel verschil gesproken. Ik laat tussenbeide of het een gradueel of een principieel verschil is.

Ik betitel het als een uitermate belangrijk onderscheid, omdat bij het uitoefenen van dit recht, in tegenstelling tot de andere, zelfs bepaalde grondrechten in het geding zijn. Die kunnen opzij worden gezet. Ik ben dan van mening dat vanwege het zware gewicht dat aan dat recht, maar ook aan de effectuering ervan moet worden toegekend, slechts één of beide Kamers der Staten-Generaal daarvan gebruik moeten kunnen en mogen maken.

Ik kom nu te spreken over de effectiviteit van een enquêterecht voor een minderheid. In 1979 heeft Scheltema in een pre-advies voor de Nederlandse Juristenvereniging in een viertal punten uiteengezet van waaruit men wetgeving kan beoordelen. Eén van die vier was de effectiviteit van de wetgeving. Laten wij dat

eens nader bezien. Stel, dat een minderheidsrecht zou worden aanvaard. Dan hebben wij in de Grondwet niets anders geregeld, dan dat een parlementaire minderheid kan besluiten tot het houden van een enquête. Na dat besluit is echter verder alles in handen van de meerderheid. De Kamer dus.

Moet zulk een recht in de Grondwet worden verankerd? Moeten wij een recht in de Grondwet verankeren dat qua effectuering volledig in handen van de Kamer – dus de meerderheid – is, inclusief de bereidheid of weigerachtigheid om daarvoor de nodige financiën ter beschikking te stellen? Een onwillige meerderheid kan nooit – en terecht – door een minderheid worden gedwongen.

Ook de initiatiefnemers onderkennen deze spanning. De Wet op de parlementaire enquête zal, mede om die reden, grondig worden herzien. De heer Van der Burg vraagt daarvoor nader beraad, in die zin dat hij tijdens de mondelinge behandeling zei:

'Nadat de initiatiefwet in de Grondwet staat, zal over dat punt nog nader beraad moeten volgen'.

Uit een oopgang van wetgeving zijn de initiatiefnemers dan wel aan de verkeerde kant begonnen. Dat beraad over een werkbare regeling, zoals die in een vernieuwde wet op de parlementaire enquête moet worden verwoord, zou vooraf moeten gaan aan de bepaling van het al dan niet opnemen in de Grondwet. Dat beraad moet zich richten op de vraag of door de bepalingen in de vernieuwde wet op de parlementaire enquête de uitholling van het in de Grondwet opgenomen minderheidsrecht zover gaat dat het daardoor zinloos is om het nog in de Grondwet op te nemen.

De hernieuwde behoefte komt kennelijk voort uit de RSV-enquête. De indieners noemen die enquête ook verschillende keren en daarom acht ik het nuttig om er in kort bestek nog enige aandacht aan te besteden. In materiële zin zou dit een minderheidsenquête kunnen worden genoemd. Ik meen zelfs te weten dat ook de mij geestverwante fractie aan de overzijde aanvankelijk nogal wat bezwaren had. Niettemin, hoewel het initiatief niet uitging van 1/3, noch van 1/5 van het aantal kamerleden, kon de Kamer het zich kennelijk niet veroorloven, dit voorstel af te wijzen. Het zou ook wat vreemd geweest zijn, nadat zo kort ervoor deze Kamer juist gepleit had voor en zich verenigd had met het opnemen van een minderheidsrecht.

Kaland

Het onderzoek was een groot succes. En, zo zeggen de indieners in de memorie van toelichting, de parlementaire geschiedenis van de RSV – ik denk overigens dat bedoeld is: de parlementaire enquête over de RSV – heeft geleerd dat de vrees voor onwerkbaar situaties ongegrond is gebleken. Wij erkennen dat, maar plaatsen daarbij wel twee kanttekeningen. De eerste is dat één gebeurtenis een wel erg zwakke onderbouwing is om op grond daarvan te stellen dat het leerproces is voltooid en dat gebleken is dat de vrees ongegrond was. Dat zou pas blijken, als er wat meer ervaring met al dan niet materiële minderheidsenquêtes zou zijn opgedaan.

De tweede kanttekening houdt verband met de effectiviteit. Kwam de minderheid ook aan haar trekken toen het erom ging, politieke consequenties te trekken uit de verkregen resultaten? Gaarne wil ik dat hierop een antwoord wordt gegeven.

Mijn conclusie is dan ook tegengesteld aan die van de indieners. Nu de Tweede Kamer opnieuw haar voorkeur heeft uitgesproken voor een minderheidsenquêterecht is de morele plicht nog groter geworden om serieuze verzoeken te honoreren. Het is ook duidelijk geworden dat de meerderheid niet alleen de voorzitter aanwijst – dat is ook de ervaring bij de RSV-enquête – maar ook slechts dan politieke consequenties trekt als het haar goedgevindt. Hiervoor verwijs ik weer naar de RSV. Daarom lijkt ons opname in de Grondwet ook overbodig.

Na deze wat algemene benadering past een wat specifiekere. De Tweede Kamer heeft de indieners nogal wat lof toegezwaaid. Daarom zijn wij daarvan verschoond en plaatsen wij enkele kritische kanttekeningen. De start was niet zo best. Op 19 juni 1985 schreven de indieners de eerste brief aan de Voorzitter van de Kamer: 'In afwijking van de overgangsregeling inzake advisering door de Raad van State over initiatiefvoorstellen van wet, geven de indieners U in overweging pas het initiatiefvoorstel ter advisering aan de Raad van State te zenden, nadat in de Tweede Kamer de behandeling en de stemming hebben plaatsgevonden.'

Aanvankelijk was de motivering daarvoor dat het standpunt van de Raad van State inzake het minderheidsenquêterecht bekend was, zodat bij

de indiening van het voorstel daarmee rekening kon worden gehouden. Tijdens de mondelinge behandeling in de Tweede Kamer voegde de heer Stoffelen daaraan toe: 'Het eerste argument was angst om tijd te verliezen'. Dat laatste argument, het begrip 'angst', doet wat wonderlijk aan, aangezien dezelfde spreker aan het eind van zijn verdediging, angst een verwerpelijke zaak noemt. Ik denk dat dit niet alleen voor anderen geldt.

Het eerste argument is inconsequent, want in de memorie van toelichting schrijven de indieners: 'Dit voorstel wijkt in belangrijke mate af van een eerder voorstel dat deel uitmaakte van de zogenaamde tweede lezing van de procedure tot wijziging – bedoeld zal zijn algehele herziening – van de Grondwet' (16915, R 1172).

Het is van tweeën één: of het is een belangrijke afwijking en dan weet je nooit welk adres de Raad van State opnieuw zal uitbrengen of het is een gelijklopend dan wel gelijkstrekkend voorstel, zodat rekening kan worden gehouden met een reeds eerder uitgebracht advies. Wat is het nu? Wijkt het voorstel in belangrijke mate af van een eerder voorstel?

In het Nederlands Juristenblad van september 1985 komt Visser van de Rijksuniversiteit Leiden, onpartijdig in deze zaak, tot de conclusie dat er geen wezenlijk verschil is tussen beide wetsvoorstellen. Daarmee ben ik het eens. Indien de indieners zich beperken tot het tellen van stemmen respectievelijk hoofden, dan wijkt het enigszins af, maar indien inhoudelijk wordt gediscussieerd en intellectueel geargumenteed, is er geen verschil tussen beide voorstellen. Dat was ook onze vraag naar het principiële verschil tussen het een en het ander. Daarop is niet ingegaan.

Maar er is meer dat in die richting wijst. Amper zes dagen nadat de stukken naar de Voorzitter van de Tweede Kamer waren uitgegaan, kwam er opnieuw een brief van de indieners. Op 25 juni kwamen zij 'aan de hand van nieuwe adviezen' terug van de brief van 19 juni. Verzonden zij nu de eerste brief vóórdat alle adviezen binnen waren of werd de behoefte aan advies pas gevoeld nadat de eerste brief uitgegaan was?

Opmerkelijk is het korte tijdsbestek dat de indieners nodig hadden om advies te vragen, dat de adviseurs nodig hadden om het gevraagde advies uit te brengen en dat de initiatiefnemers nodig hadden om op

grond van dat advies nieuw beleid te formuleren. Daar komt het immers op neer. Getuigt ook dit van de vereiste zorgvuldigheid, die vooral bij een wijziging van een grondwetsbepaling in acht behoort te worden genomen?

Goed, er was haast geboden, zeiden de indieners. 'Sinds jaar en dag heeft de oppositie dringend behoefte aan dat minderheidsenquêterecht', houdt de heer Stoffelen in tweede instantie zijn gehoor aan de overkant van het Binnenhof voor. Maar dat is geen argument. De oppositie zou naar mijn mening wel meer minderheidsrechten willen claimen. Zij heeft daar naar mijn idee ook grote behoefte aan.

In de democratie werkt men echter nu eenmaal met meerderheden en niet met minderheden. Ook in de lokale democratie, waar de politieke verhoudingen wat anders liggen, hebben wij daar ervaring mee. Ik zou het op prijs stellen, indien de indieners bij de beantwoording nog eens concreet zouden willen opsommen uit welke voorvallen genoemde behoefte blijkt. Het lijkt mij nuttig, daarvoor de periode van de laatste twintig jaar te nemen. Wij hebben in de stukken kennis kunnen nemen van een heleboel verzoeken uit de vorige eeuw. Wat mij betreft is het echter niet nodig om zo ver terug te gaan.

De periode van de laatste twintig jaar is een periode waarin in het bijzonder de partij van de heer Stoffelen – hij beroept zich sterk op de dringende behoefte van de oppositie – voornamelijk in de oppositie heeft gezeten. Welke voorstellen heeft de Partij van de Arbeid in de laatste twintig jaar gedaan? En welke zijn er afgewezen? Zelfs het initiatief tot het houden van de RSV-enquête is niet van de grootste oppositiepartij uitgegaan.

Terecht haalde de heer Stoffelen een in deze Kamer geweigerde enquête aan. Maar ook in die zaak had zelfs de Tweede Kamer niet eens de behoefte gevoeld, een onderzoek in te stellen. Niettemin herhaalde de heer Stoffelen even later dat een niet gering deel van het parlement – hij bedoelde ongetwijfeld de Tweede Kamer – dringend behoefte heeft aan een minderheidsrecht. Hij besloot aldus: 'Zoals de heer Mateman al heeft gezegd, is de vraag aan de orde in hoeverre de meerderheid bereid is de rechten van de minderheid te erkennen en te respecteren.'

Wat is dat nu voor kromme redenering? Ik kan toch moeilijk een

Kaland

recht erkennen dat niet bestaat? Ik kan dat recht ook niet respecteren, als het er niet is. De indianers zullen het toch met mij eens zijn dat er geen toch met mij eens zijn dat er geen minderheidsenquêterecht bestaat? Omdat wij ons hierbij toch wel wat betrokken voelen, zou mijn fractie het op prijs stellen, indien de indianers hierop zouden willen ingaan en indien zij ruiterlijk zouden willen erkennen dat degenen die zich verzetten tegen een minderheidsrecht geen gebrek hebben aan een respect voor rechten van minderheden resp. niet bereid kunnen zijn om zulke rechten te erkennen.

Ik vraag ook nog even de aandacht voor de rol van de oppositie. Heeft de oppositie een andere controlefunctie dan anderen, zoals de fracties waarop de coalitie steunt? Ik ontken dat. Helaas is er een ontwikkeling gaande – misschien tijdgebonden, maar toch gaande – in de richting van een nauwe verwevenheid tussen de controlerende en de uitvoerende macht.

Dit geldt in versterkte mate voor de fracties waarop een coalitie steunt. Moeten wij deze ontwikkeling nu stimuleren en de oppositie als het ware aanwijzen als controlerende volksvertegenwoordigers? Wie moet dan deze rol spelen bij wisselende coalities en lang lopende processen, zoals de RSV-affaire en de Walrus-affaire, waarop de oppositie- en regeringspartijen elkaar iedere keer in het onderzoek tegenkomen? Dit zou verkeerd zijn.

Het wordt bovendien een grote verarming van ons staatkundige bestel, indien wij een van de belangrijkste taken van de Tweede Kamer, het controleren van de macht, overlaten aan de oppositie en de regeringsgezinde fracties zich dusdanig in het centrum van de macht inkapselen dat controle onmogelijk wordt.

Mijn fractie stelt deze ontwikkeling en dit gevaar aan de orde, omdat hiermee het optimaal functioneren van het parlement in het geding is. Dit is geen zaak waarbij alleen de Tweede Kamer betrokken is. Wij zijn van oordeel dat de weg naar het meeregeren door een meerderheid in het parlement heilloos is. Zowel door middel van gedetailleerde regeerakkoorden als door middel van strategisch monisme vermengt de controle op de macht zich met de macht zelf en ontdoet zij zich hiermee van een van haar belangrijkste taken, bij de

Grondwet opgedragen. Volksvertegenwoordigers hebben allen tot taak, de macht te controleren en niet op te gaan in de macht.

Het kan niet zo zijn dat in een bepaalde periode hetzij de Kamer, dus oppositie en regeringsfracties samen, hetzij de meerderheid waarop de coalitie steunt, ministers aanzet tot het doen van meer uitgaven en daarna vanuit haar controlerende functie deze uitgaven aan de kaak stelt. Hierop wijst ook dr. Woltjer in het Tijdschrift voor Geschiedenis. Dit is ook een les uit de RSV-enquête. Zelfs een meerderheidsrecht tot het instellen van een enquête is hiertegen niet opgewassen.

Mocht echter, hetgeen wij niet hopen, verdergaande verstremgeling van macht tussen een kamermeerderheid en het kabinet bij komende coalities, hoe dan ook samengesteld, zich nog duidelijker manifesteren en een structureel karakter krijgen, dan moeten wij ons standpunt over de bijzondere positie van de oppositie misschien heroverwegen en mogelijk verdergaande middelen ter controle ter beschikking stellen. Mogelijk kunnen wij dan ook nog eens bezien wat ons te doen staat, wanneer een regeringscoalitie over meer dan tweederde van het aantal zetels beschikt. Ook hierop is het voorstel niet toegesneden.

Als de verwachtingen van de grootste oppositiepartij heden ten dage uitkomen, komt zij na de verkiezingen in de buurt van 60 zetels. Als verder de huidige coalitie geen meerderheid heeft om verder te regeren en het CDA een kleine 50 zetels haalt, zit een coalitie van PvdA en CDA boven de 100 zetels en kan het minderheidsenquêterecht door de oppositie die overblijft, niet worden uitgeoefend.

Is het niet beter, naar een ander controlemiddel te kijken? Ik bedoel het recht van een fractie op het aantrekken van externe adviseurs. Deze mogelijkheid is aan de orde gesteld in de bijzondere commissie Onderzoek en Organisatie Werkwijze van de Tweede Kamer. Dit is dus ook een minderheidsrecht. Zeker op het eerste gezicht is hiervoor iets te zeggen. Weliswaar genieten de Tweede Kamer en iedere fractie afzonderlijk enige ondersteuning, maar zij beschikken niet over de specifieke, gekwalificeerde krachten die de volksvertegenwoordigers in hun controlerende functie kunnen bijstaan. Het lijkt ondoenlijk, al deze

krachten permanent in dienst te nemen.

Welnu, incidentele opdrachten aan derden lijken dan voor de hand te liggen. Maar tot mijn verbazing blijkt uit het verslag van de desbetreffende commissie dat de meerderheid daar weinig voor voelt. Daarnaast gevraagd in het voorlopig verslag, antwoorden de indianers van dit voorstel dat in de commissie geen fractiestandpunten zijn ingenomen. Dat moge dan zo zijn, maar dan wil ik wel een duidelijk antwoord van de indianers van dit voorstel op de vraag hoe zij erover denken, te meer daar één van beiden ook in de commissie zitting had.

Overigens kregen wij een wat vreemd en ontwijkend antwoord op onze vraag naar de consistentie van het gedrag van de meerderheid van de commissie. De indianers ontkennen dat van een minder verstrekkende gedachte sprake is bij het instellen van een minderheidsenquête dan bij een eventueel minderheidsrecht tot het aantrekken van externe adviseurs. Willen de indianers daarmee beweren dat het besluit tot het aantrekken van externe adviseurs van gelijk gewicht is als het nemen van een besluit tot het houden van een enquête? Kunnen zij deze consistentie nog eens nader en beter uiteenzetten dan met een 'nietes-welles-antwoord'?

Voordat ik afsluit, mijnheer de Voorzitter, moet het mij toch van het hart dat de indianers ons voorlopig verslag weinig serieus hebben behandeld. Op onze vraag om een nauwkeurige uiteenzetting van de bezwaren die er zijn om voorlopig verdere ervaring op te doen met een niet-geconstitueerd recht voor een minderheid, wat door de meerderheid indien het een serieus verzoek betreft zou moeten worden erkend, is niet ingegaan. De vraag naar het principiële verschil – dat heb ik al gezegd – is niet beantwoord. De vraag naar het budgetrecht wordt omzeild door de stelling dat de beantwoording van vragen ook geld kost. Maar het is mij ontgaan dat voor het stellen van een vraag ook een bijzonder budget wordt gevraagd.

Ik meen dat dit altijd wel het geval was, in ieder geval bij de RSV-enquête. Waarom is toch niet wat serieuzer op onze vragen ingegaan? Op de achtergrond bestond toch niet reeds de gedachte dat het ontwerp hier toch zou sneuvelen? Wij hebben althans geprobeerd, op grond van onze argumenten die wij zoveel mogelijk op een rij hebben gezet, ons

Kaland

er niet met een Jantje van Leiden van af te maken. Met kennisgeving van alle facetten die aan dit recht verbonden zijn, is onze conclusie dan ook dat dit voorstel dient te worden afgewezen. Het is ten principale fout, omdat de minderheid zeggenschap over de meerderheid heeft.

Het voorstel is overbodig omdat de Tweede Kamer het in eigen hand heeft, tegemoet te komen aan redelijke minderheidsverlangens en de plicht heeft om onredelijke verlangens af te wijzen. Dat laatste voeg ik er direct aan toe. Bovendien zal een minderheidsenquêterecht weinig effectief blijken te zijn, omdat de meerderheid na het administratieve besluit al het andere in eigen hand houdt.

Het komt ons dan ook veel beter voor om de controlerende taak van met name de Tweede Kamer te versterken door gebruik te maken van het bestaande recht en de taak, met inbegrip van een soepele opstelling ten opzichte van de oppositie, zowel ten opzichte van externe adviseurs als ten opzichte van een serieus enquêtevoorstel. Dan zou via het ongeschreven staatsrecht de parlementaire democratie eveneens tot bloei kunnen komen. Daarvoor verwijs ik naar de vertrouwensregel: het machtigste wapen van de Tweede Kamer, dat ondanks de reeds jarenlange ervaring nog steeds niet in de Grondwet is opgenomen.

□

De heer **Abma** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! De fracties namens welke ik spreek, hebben met het voorgestelde grote moeite. Wij stellen er prijs op, te verklaren dat die moeite niet voortvloeit uit het feit dat wij te doen hebben met een initiatiefwetsontwerp. Weliswaar heeft deze Kamer misschien niet de beste naam – mogelijkerwijs met enig recht – wanneer het wetsontwerpen betreft, die het gevolg zijn van een initiatief van de kant van één of meerdere leden van de Kamer; in het onderhavige geval gaat dit, wat ons betreft, niet op. Wij zouden de initiatiefnemers graag positief tegemoet treden. Voor zover ik een stem in het kapittel heb, zou dit zelfs zijn: zeer graag, omdat het oud-collega's van mij aangaat.

Het is voor ons evenmin een wet van Meden en Perzen, ons aan te sluiten bij het stemgedrag van de ons verwante fracties aan de overzijde.

Daar ligt het dus evenmin aan, dat wij onze reserves koesteren, al hechten wij natuurlijk wel aan het oordeel van onze geestverwanten ginds.

Het gaat ons zuiver om de bezwaren die inherent zijn aan de materie die het wetsontwerp wil regelen. Voorop wil ik stellen dat wij de urgentie met de beste wil niet ontwaren. Immers, bij een redelijk verzoek is niet en zeker niet ettelijke malen gebleken, dat een meerderheid zich per definitie afwijzend opstelt wanneer het verlangen naar een enquête zich bij een minderheid in de Kamer manifesteert. Wat dit aspect betreft, is een parallel getrokken met het gewoonterecht om een interpellatie toe te staan, wanneer een minderheid of een enkeling in de Kamer dit wenst.

Wij hebben de indruk dat door veelvuldig gebruik de wapens waarover het parlement beschikt, zijn afgestompt. Dit geldt voor schriftelijke en mondelinge vragen, door kamerleden te stellen. Dit geldt voor amenderingen en moties. Dit geldt voor interpellaties.

En was de tijd nog niet zo heel lang geleden – ik heb deze zelf nog beleefd – dat het geenszins een onbegrijpelijke vraag was, wanneer men zei: wat doen jullie met de motie? Tegenwoordig evenwel volgt prompt de tegenvraag: welke motie bedoel je? Wij vrezen dat in de trend van de inflatie van de middelen waarover de Kamer beschikt, ook het recht van het vragen om een enquête door een minderheid, als door het wetsontwerp bepleit, zal worden meegesleurd. Doordat de andere instrumenten, waarover de Kamer beschikt, aan betekenis hebben ingeboet, zal ook dit geen soelaas kunnen bieden.

In feite gaat het om een ontwerp dat niet in kwaliteit verschilt van een dito, eerder verworpen wetsontwerp. Inderdaad maakt het een numeriek verschil, maar dat is slechts kwantitatief.

Een omgekeerde ontwikkeling, uiteraard op heel bescheiden schaal, betreft de voorstellen van bestuurlijke reorganisatie: de te vormen provincies telden steeds maar af en hier gaat het, omgekeerd, om een optelling, bij wijze van opbod. Dit maakt het toch niet aanvaardbaarder.

De tekst leest 'minderheid'. Dat klinkt sympathiek, zeker in deze tijd, waarin er op veel andere terreinen en in veel andere sectoren – en dat vaak terecht – begrip leeft voor de

belangen en rechten van minderheden. In dit geval, waar het het onderhavige wetsontwerp betreft, kan men voor 'minderheid' gevoeglijk lezen 'oppositie'. Daarmee is niets kwaadaardigs bedoeld. Het is evenwel de realiteit.

Wanneer wij ons te binnen brengen welke middelen zoal aangegrepen zijn om stationering van kruisvluchtwapens te verhinderen, zijn wij er niet volstrekt gerust op dat het gevraagde recht ook wordt aangegrepen in een geding als ik zojuist heb genoemd.

Het is stellig ook de taak van volksvertegenwoordigers, in welke Kamer ze ook zitten, bepaalde en zoals gebleken zeer belangrijke middelen waarover de Kamer beschikt, in bescherming te nemen tegen uitholling. Om die reden zouden wij op het recht van enquête graag de zegswijze willen toepassen: Wilt u gelden, komt dan zelden.

Ten slotte is niet in te zien, dat in gevallen waarin een minderheid tegen de zin van de meerderheid een enquête afdwingt op grond van het door het voorgestelde recht bij Grondwet, die meerderheid in de te volgen procedure enzovoorts – waarop die meerderheid beslissende invloed kan uitoefenen – niet de bedoelingen kan frustreren, zodat het resultaat illusoir blijkt. Over het politiek effect van de RSV is door mijn voorganger op het spreekgestoelte al gesproken. Het spijt ons vanwege alle prijzenswaardige energie en vernuft die aan het initiatief is besteed. Het kan ons helaas niet vermurwen; ons bezwaar weegt in zo sterke mate, dat wij het toch het beste vinden om onze stem niet te geven.

Voorzitter: De Rijk

□

De heer **Vis** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Nu ik vanmiddag voor de eerste maal het woord voer bij de behandeling van dit rijtje herzieningsvoorstellen, wil ik graag beginnen met een woord van welkom aan de nieuwe minister van Binnenlandse Zaken, de nieuwe gevolmachtigd minister en aan de beide initiatiefnemers en hun adjudanten. Zelden heb ik zo'n talrijk gezelschap gezien achter de regeringstafel. Ik vrees dat het aantal individuen achter de regeringstafel wel eens omgekeerd evenredig zou kunnen blijken te zijn aan de levenskansen van het voorliggende wetsontwerp. Maar dat zullen

Vis

wij dan morgen beleven mijnheer de Voorzitter!

Ik wil niet verhelen dat in mijn fractie wel enige aarzeling bestaat ten aanzien van het voorliggende wetsvoorstel. Wordt dat nieuwe recht een effectief controlemiddel voor de minderheid, dat wil zeggen de oppositie – die term is vanmiddag toch regelmatig gebruikt – wordt het een nieuw wapen in de partijstrijd binnen het parlement, voor de tribune en voor de buitenwereld? Of wordt het heel gewoon een niet effectief middel omdat de meerderheid bij de uitwerking van de voorstellen het recht regelmatig zal frustreren? Bij het stellen van die vragen komen wij op andere vragen. Is het parlement, zoals het vandaag de dag functioneert – ik denk dan in de eerste plaats aan de Tweede Kamer – werkelijk geïnteresseerd in controle? Levert zoiets de beroeps politicianus van vandaag voordeel en effect op? Doet men het werkelijk zoveel?

Een van de dingen die opvalt bij het nadenken over dat vraagstuk is, dat parlementariërs nooit gebruik maken van de Wet openbaarheid van bestuur. Hoewel zij daartoe de mogelijkheid hebben, ziet men het nooit gebeuren. Je zou dat als een symptoom kunnen beschouwen. Achter die vragen die ik zoëven stelde, ligt bij voorbeeld ook het Duitse voorbeeld dat vaak in negatieve zin wordt aangehaald bij schandaal-enquêtes.

Terwijl in de Duitse situatie bij het meningsverschil tussen de parlementaire minderheid enerzijds en de meerderheid die het onderwerp nader regelt anderzijds, altijd het constitutionele hoogerechtshof als arbiter kan optreden, hetgeen in Nederland niet het geval is. Dergelijke vragen worden regelmatig gesteld en dat soort bezwaren wordt ook aangevoerd. Maar ik meen dat tegenover al die zaken wel iets anders staat.

Wij kunnen er in deze Kamer niet omheen, dat voor de tweede maal een grote meerderheid van de Tweede Kamer om dat recht vraagt. Wij kunnen er niet omheen, dat het de grootste regeringspartij en de grootste oppositiepartij zijn die deze keer het voortouw hebben genomen.

Wij kunnen er niet omheen, dat een zeer groot gedeelte van de Tweede Kamer erom vraagt, al met al royaal tweederde deel. Wij kunnen er ook niet omheen, dat de bezwaren die vaak zijn aangevoerd toch

verminderd zijn door een inhoudelijke concessie: niet meer een minderheid van 1/5 maar een minderheid van 1/3. Er zijn andere bezwaren aangevoerd. Hoe serieus zijn de bezwaren?

Het privacy-bezwaar: welnu, de privacy kan uiteraard ook door de meerderheid worden bedreigd. Wat dat betreft is er natuurlijk niet echt sprake van een principieel verschil tussen 1/3 enerzijds en de helft plus één anderzijds. Bovendien, laten wij wel wezen, het gaat natuurlijk nooit om willekeurige burgers maar om mensen die verantwoordelijkheden hebben uitgeoefend. Hoge bomen vangen nu eenmaal veel wind.

Ten slotte de kans op het lam leggen en het ontbreken van een scheidsrechter. Mijnheer de Voorzitter! Voor tegenstanders van het minderheidsrecht kan dat natuurlijk nooit een serieus argument zijn, want een tegenstander kan zich, lijkt mij, niet werkelijk opwinden over het feit dat het door hen niet gewenste minderheidsrecht wordt gefrustreerd door een meerderheid.

Wat dus eigenlijk overblijft is het principe, het eigen recht voor de oppositie. Is het verstandig, is het juist? Ons staatsrecht kent geen oppositie. Ons staatsrecht kent alleen maar een parlement dat onder andere controleert en daarom bevoegdheden heeft. Onze politieke praktijk kent echter wel een oppositie; een oppositie die toch vrij rechteloos is als de meerderheid dat wil. Onze politieke praktijk kent niet of nauwelijks een parlement dat als orgaan controlerende activiteiten verricht.

Ik weet, dat er uitzonderingen zijn maar in de praktijk van alledag durf ik die stelling vol te houden. Het parlement als controlerend orgaan is in feite verdwenen, want het valt na de verkiezingen uit elkaar in een meerderheid die de regering in handen heeft en in een oppositie die lege handen heeft. Dat gegeven, mijnheer de Voorzitter, moet je niet negeren.

Het blijkt bij voorbeeld uit zoiets als het strategisch monisme; het vastplakken van een meerderheid aan de regering en omgekeerd van de regering aan de meerderheid. Wie dat strategisch monisme onderschrijft en dus de machteloosheid van het parlement als orgaan tijdens de rit bevordert, die kan toch eigenlijk niet meer principieel het recht van enquête voor een minderheid afwijzen.

Wil men het oude meerderheidsrecht hebben, akkoord! Maar dan ook

de fundamentele conclusie: geen strategisch monisme maar werkelijk dualisme. En omgekeerd, wie het strategisch monisme beoefent met steeds strakkere regeerakkoorden – en met de verkiezingen in zicht horen wij dat soort uitlatingen weer – die roept als het ware het enquête-recht voor de minderheid op.

Want de minderheid is het enige deel van het parlement dat nog in een dualistische verhouding staat ten opzichte van de regering en kon daarom wel eens recht hebben op een eigen middel. Waarom? De praktijk leert toch dat de regeringsmeerderheid, vastgebakken aan het strategisch monisme en met een hard regeerakkoord, al te vaak het gewone enquêterecht blokkeert.

Ik heb de heer Kaland wel horen zeggen: geef daarvan dan eens voorbeelden. Hij weet echter net zo goed als ik, dat er zich op een gegeven ogenblik een soort praktijk heeft gevormd waarin men dat niet meer probeert.

Het betoeg tegen het minderheidsrecht, mijnheer de Voorzitter, lijkt principieel maar het zijn de principes van de vorige eeuw. In onze participatie gaat zo'n betoeg toch flink langs de werkelijkheid heen, lijkt mij.

Laten wij niet vergeten dat het enquêterecht van 1848 in de praktijk een meerderheidsrecht is geworden. Van nature was het dat niet, want het stamt uit een periode zonder vaste meerderheden en minderheden. Als het werd gebruikt, dan werd het gebruikt door wisselende meerderheden en niet door een vaste, bij een kabinetsformatie afgesproken, meerderheid. Zodra er in het parlement vaste partijpolitieke meerderheden ontstaan, zodra dat gebeurt, raakt meteen en direct het enquêterecht in onbruik. Dat is gebeurd aan het eind van de jaren tachtig in de vorige eeuw.

Dan zijn er twee bekende uitzonderingen: de Londense enquête en de RSV-enquête. Dat zijn echter uitzonderingen; twee in honderd jaar, waarvan er één eigenlijk niet eens echt meetelt. De meerderheid lijkt sinds 1888 een broertje dood te hebben aan het enquêterecht. Juist doordat het van een recht van de Kamer als geheel is veranderd in een recht van alleen maar de meerderheid, is het verlangen naar óók een recht voor de minderheid ontstaan. Als wij werkelijk een dualisme zouden kennen, dan was die behoefte er mijns inziens niet. Maar wij hebben het dualisme overboord gegoid en

Vis

de behoefte is er dus wél. Eerlijk gezegd vind ik dat je die consequentie eigenlijk nauwelijks kunt ontlopen. Het is een symptoom van een bepaalde ontwikkeling. Symptomen moet je niet negeren.

Ik vrees dat ook nu weer de initiatiefnemers voor een verloren zaak vechten. Daarom vind ik het zo buitengewoon jammer dat men niet met een meer gematigd voorstel te voorschijn is gekomen, namelijk het voorstel van de deconstitutionalisering. De Grondwet zou de wetgever de bevoegdheid hebben moeten geven om de uitoefening van het recht door een minderheid mogelijk te maken. Bij slechte ervaringen, had men de wet dan met een enkelvoudige meerderheid kunnen veranderen en het minderheidsrecht weer kunnen intrekken. Waarom heeft men die weg toch niet gevolgd?

Ten slotte heb ik nog een vraag aan de minister van Binnenlandse Zaken. Zal hij een goedgekeurd voorstel contraseigneren? Ik vraag dit met het oog op recente ervaringen. Dit kabinet heeft wel eens een initiatief-voorstel wat vroegtijdig getorpedeerd. Gebeurt dat straks ook? Daargelaten zij, dat de minister, de Kroon, het recht heeft een contra-seign te onthouden. Maar bij een initiatief-voorstel inzake grondwetswijziging zou dat, lijkt mij, een zeer ongewoon gedrag zijn.

Minister De Korte: Ik wil de geachte afgevaardigde niet in het ongewisse laten op dit punt, al krijg ik in mijn termijn nog gelegenheid te antwoorden. Als het voorstel wordt goedgekeurd, zal ik spoedbehandeling bij de Raad van State bepleiten, want dat is, zoals de geachte afgevaardigde weet, dan nodig. Daarna zal ik contra-seignering niet achterwege laten.

De heer **Vis** (D'66): Ik dank u voor dit antwoord.

□

De heer **Geertsema** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Het welkom aan de nieuwe minister van Binnenlandse Zaken heeft namens onze fractie al plaatsgevonden door de heer Heijne Makkreel. Ik kan mij daarbij dus alleen maar aansluiten.

Ik heb er geen behoefte aan om vandaag een staatkundig debat met wie dan ook aan te gaan over de vraag of het de Eerste Kamer wel of niet past, gezien haar positie in ons

staatsbestel, om ten tweede male 'neen' te zeggen tegen een door de Tweede Kamer – als ik goed geteld heb – al vier maal uitdrukkelijk uitgesproken verlangen om te komen tot een minderheidsenquêterecht. Past dit wel, aldus vele geleerden of minder geleerden, bij de terughoudende rol die de Eerste Kamer behoort te sieren?; een terughoudende rol die terecht noch in de Grondwet, noch in welke wet dan ook is voorgeschreven.

Mijn strikt persoonlijke opvatting is, dat de fractie in deze Kamer, met name de fracties die geacht kunnen worden tot de regeringscoalitie te behoren, terughoudend zullen moeten zijn als het om sterk politiek getinte zaken gaat. Als bij voorbeeld op grond van inhoudelijke bezwaren een tot de regeringscoalitie behorende fractie overweegt een wetsvoorstel af te wijzen en het kabinet in dat verband met politieke consequenties dreigt, dan moet zo'n Eerste-Kamerfractie zich in mijn ogen nog in veel sterkere mate dan een Tweede-Kamerfractie afvragen of het op haar weg ligt een zo zwaar politiek gevolg voor haar rekening te nemen.

Maar ik had het over inhoudelijke bezwaren in het algemeen. Er zijn met name twee inhoudelijke bezwaren die voor deze Kamer zeer zwaar behoren te tellen. Ik denk hierbij aan een eventuele strijd met de Grondwet en aan de aantasting van de rechten van de individuele burger.

Ik wil niet zeggen dat men aan de overzijde lichtvaardig met de Grondwet omspringt, dan wel dat het kabinet dat doet. Er bereiken ons echter toch wel eens wetsvoorstellen waarbij men wat de grondwettigheid betreft een vraagteken mag zetten. Dat is overigens op dit moment niet aan de orde, omdat het juist een wijziging van de Grondwet betreft. Hierbij gaat het om het tweede door mij genoemde punt, namelijk de positie van de burger.

Is hetgeen de initiatiefnemers voorstellen een toelaatbare inbreuk op de rechten van de burger? In tegenstelling tot wat de heer Vis op deze plaats zojuist heeft betoogd, is het antwoord van in ieder geval het overgrote deel van mijn fractie: neen, het is geen toelaatbare inbreuk op de rechten van de burger. De indieners mogen uit hetgeen ik zojuist heb gezegd opmaken dat alle andere mogelijke bezwaren tegen het enquêterecht voor minderheden, die men kan aanvoeren en die in het verleden ook zijn aangevoerd, in dit geval voor mijn fractie niet doorslaggevend zijn.

Het gaat ons om de privacy van het individu. Wij moeten er vrede mee hebben dat die kan worden aangetast als een meerderheid van een van beide Kamers daartoe besluit. Maar het gaat ons beslist te ver het recht tot die aantasting ook in handen te geven van een minderheid. Het maakt voor ons geen enkel verschil of dit een minderheid van eenvijfde of een minderheid van eenderde is.

Ook vergelijkingen met het vragenrecht aan de regering, met het eisen van expliciete behandeling van verdragen, met het interpellatierecht en dergelijke kunnen ons absoluut niet overtuigen. Dit zijn stuk voor stuk parlementaire instrumenten die zich richten tot het kabinet maar niet tot de individuele burger. Ik herhaal de woorden van de heer Kaland dat het instrumenten zijn met een interne werking, terwijl het enquêterecht een instrument met een voornamelijk externe werking is, en hoe!

Het enquêterecht geeft een zwaar pakket van bevoegdheden jegens derden. Het gaat om dwangbevoegdheden. Ik hoef ze niet allemaal op te sommen. Ik noem slechts de verschijnplicht, het horen onder ede, de gijzeling en dergelijke. Dit alles moet dan plaatsvinden onder het genade-loze licht van de TV-lampen. Ik weet heel wel dat er allerlei voornemens zijn, om in de enquêtetwet waarborgen in te bouwen voor een grotere bescherming van de privacy.

Voor zover mijn wetenschap strekt is een subcommissie van de commissie -OOW daarmee bezig, in overleg met de departementen. Zover is het echter nog niet. De toegankelijkheid van de verhoren voor de media is nog niet aan wettelijke beperkingen onderhevig. Ook de bescherming van de persoonlijke levenssfeer van, bij voorbeeld, getuigen, is in geen enkel opzicht gewaarborgd. Het criminaliserende karakter van de verhoren is onmiskenbaar.

Het enquêterecht geeft, hoe wij het ook wenden of keren, een zwaar pakket van bevoegdheden en dus een zware inbreuk op de persoonlijke levenssfeer van de burger en dan niet aan een onafhankelijke neutrale rechter, maar aan politici die elk weer hun politieke achterban hebben. Ik zeg dat met name omdat ik best weet dat destijds professor Simons erop heeft gewezen – de indieners hebben hem aan de overzijde uiteraard met instemming geciteerd – dat ook het strafrecht, het civiele recht en het administratieve recht allerlei mogelijkheden kennen om

Geertsema

inbreuk te maken op de privacy van de burger. Dikwijls hebben wij dan te maken met een soort privé-enquête op verzoek van één burger. Het grote verschil is en blijft dat het dan rechterlijke instanties zijn waarmee de burger te maken krijgt en dat biedt hem aanzienlijk meer rechtsbescherming dan wanneer hij te maken heeft met politici.

Kort en goed, de overgrote meerderheid van mijn fractie en misschien zelfs de gehele fractie, na het antwoord van de indieners, weigert medewerking te geven aan het in handen van een parlementaire minderheid leggen van dusdanig grote bevoegdheden ten aanzien van de individuele burger. Die bevoegdheden horen naar onze mening gelegitimeerd te zijn door de meerderheid van de desbetreffende Kamer.

De Voorzitter: Is dit een uitnodiging aan de indieners om niet te antwoorden?

De heer **Geertsema** (VVD): Of slecht te antwoorden.

De beraadslaging wordt geschorst.

De Voorzitter: De indieners zullen morgen antwoorden.

Aan de orde is de behandeling van de wetsvoorstellen:

Wijziging van de bepalingen in de Kieswet, de gemeentewet en de Provinciewet betreffende de uitsluiting van het kiesrecht en van de verkiesbaarheid alsmede regeling van de uitoefening van het kiesrecht door hen aan wie rechtmatig hun vrijheid is ontnomen;

Wijziging van het Wetboek van Strafrecht en enkele andere wetten, inzake de ontzetting van het kiesrecht (18973, nrs. 2 en 4).

De beraadslaging wordt geopend.

De heer **Van Veldhuizen** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Omdat mevrouw Van der Meer vandaag plotseling ziek is geworden, lees ik de tekst voor die zij anders zou hebben uitgesproken.

In de Tweede Kamer is er door verschillende woordvoerders op gewezen, dat de behandeling van het wetsvoorstel onder grote tijdsdruk is komen te staan. Voor onze Kamer is

dat niet anders. Om betrokkenen in de gelegenheid te stellen bij de aanstaande Tweede Kamer-verkiezingen van hun kiesrecht gebruik te maken, moeten wij dit voorstel van wet ondanks een overvolle agenda vandaag behandelen, omdat 8 april de uiterste datum van inwerkingtreding is.

Ik zou geen beslag hebben gelegd op de vergadertijd van de Kamer als de memorie van antwoord daartoe niet had uitgenodigd, c.q. aanleiding had gegeven. Deze memorie heb ik met enige verbazing gelezen. Op vragen van de fractie van het CDA wordt geantwoord, dat een paar regels in de memorie van toelichting zijn weggefallen. Naar aanleiding van vragen van mijn fractie wordt meegedeeld, dat ten onrechte is gesteld dat degenen die ingevolge de Krankzinnigenwet op rechterlijk bevel in een psychiatrische inrichting zijn opgenomen zullen zijn uitgesloten van het kiesrecht.

Hebben alle wijzigingen die in de afgelopen periode in de Kieswet moesten worden aangebracht als gevolg van de wijziging van de Grondwet tot een bepaalde vorm van vermoedelijkheid geleid waardoor bepaalde dingen over het hoofd worden gezien of helemaal niet worden opgemerkt?

Terecht wijzen de bewindslieden erop, dat ingevolge artikel 84 van de Grondwet wettelijke voorschriften geen toepassing vinden indien deze toepassing niet verenigbaar is met een ieder verbindende bepalingen van verdragen en besluiten van volkenrechtelijke organisaties. In het Winterwerkarrèst van 24 oktober 1979 werd door het Europese Hof een dergelijke niet-verenigbaarheid geconstateerd van artikel 32 van de Krankzinnigenwet. Een logisch gevolg zou zijn geweest dat daarna de Krankzinnigenwet was gewijzigd, dat wil zeggen dat artikel 32 daaruit zou zijn verwijderd. Dat op dat moment de BOPZ in behandeling was bij de Tweede Kamer doet daaraan niets af, juist niet omdat dat ontwerp al op 22 april 1971 was ingediend.

Door middel van richtlijnen van 16 april 1980, aangevuld op 9 maart 1981, aan onder andere het openbaar ministerie, wordt een constructie gevolgd om artikel 32 buiten toepassing te verklaren, richtlijnen die niet in ieder arrondissement op dezelfde wijze worden gehanteerd. Dat de Nederlandse wetgeving zeer vertraagd wordt aangepast aan de ontwikkelingen in de jurisprudentie

van het Europese Hof heb ik eerder aan de orde gesteld, onder meer bij de behandeling van de begroting van Justitie voor het jaar 1985. In hoeverre is dat vertraagde proces vaker aanleiding tot het geven van richtlijnen waardoor bepaalde wetsartikelen buiten toepassing worden verklaard? Zijn er daarnaast nog andere situaties waar via richtlijnen een wetsartikel buiten werking wordt gesteld?

Mijn fractie kan voor de gevolgte aanpak met betrekking tot artikel 32 van de Krankzinnigenwet weinig waardering opbrengen. Daarom vragen wij de minister van Justitie, er bij de staatssecretaris van Volksgezondheid en Milieuhygiëne – is hij niet sinds 5 november 1982 staatssecretaris van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur? – op aan te dringen, zo spoedig mogelijk met een leemtetwet te komen op de Krankzinnigenwet.

In de eerder genoemde richtlijnen staat onder meer, zoals wordt gememoreerd in de memorie van antwoord, dat de officier van justitie ter gelegenheid van elke vordering inzake een machtiging tot plaatsing in een psychiatrisch ziekenhuis een beslissing van de rechter dient uit te lokken, inhoudende dat de betrokkene onder curatele wordt gesteld, dan wel dat, indien daartoe onvoldoende aanleiding bestaat, de rechter zich in deze zin uitspreekt.

Misschien kan de minister van Justitie aangeven waarom voor deze procedure is gekozen. Met het onder curatele stellen van mensen moet de nodige terughoudendheid worden betracht, omdat het een zeer ingrijpende maatregel is. In hoeverre is in dergelijke situaties onderbewindstelling voldoende? Daardoor wordt betrokkene wel beschikkingsonbevoegd, doch niet handelingsonbevoegd.

Bij de motivering van de misslag in de memorie van toelichting schiet mijn voorstellingsvermogen tekort. Zorgvuldige wetgeving vereist niet alleen een zorgvuldige formulering, maar ook dat de wet wordt aangepast aan de ontwikkelingen in de jurisprudentie, in casu aan die van het Europese Hof of aan die in de maatschappij. De minister van Justitie zal in de circulaire aan de gemeenten betreffende de uitvoering van de onderhavige regeling de gemeenten erop wijzen, dat personen die op grond van de Krankzinnigenwet met een rechterlijke machtiging zijn opgenomen in een psychiatrische inrichting niet zijn uitgesloten van het kiesrecht.

Van Veldhuizen

Toen ik dat las, vroeg ik mij af, of dat ook zou zijn gebeurd als wij de vragen niet hadden gesteld in het voorlopig verslag. Alleen om wille van de tijd zal ik verder niet spreken over de vragen of demente bejaarden die niet onder curatele staan wel of geen kiesrecht zouden moeten hebben en of stemmen bij volmacht dan wel bij brief de voorkeur heeft in de situaties waarover wij nu spreken.

Onze fractie stemt in met het onderhavige wetsvoorstel, ondanks dat zij kanttekeningen plaatst bij de zorgvuldigheid van wetgeving, bij het geven van richtlijnen met betrekking tot het buiten toepassing laten van artikel 32 van de Krankzinnigenwet en bij het uitblijven van een wijziging van datzelfde artikel.

De beraadslaging wordt geschorst.

De **Voorzitter**: De regering zal morgen antwoorden.

De vergadering wordt van 17.40 uur tot 18.40 uur geschorst.

De **Voorzitter**: Op de groene agenda staat dat wij nu zullen behandelen wetsvoorstel 19305, de afschaffing van de zogenaamde negatieve WIR. Daarbij staat, zoals bij alle wetsvoorstellen op de agenda van vandaag, vermeld dat het op de agenda is opgenomen onder het voorbehoud dat de schriftelijke voorbereiding zal zijn voltooid. Welnu, ik moet u mededelen dat ik aan het eind van de middag van de commissies voor Economische Zaken en voor Financiën heb vernomen dat geen eindverslag is uitgebracht. De schriftelijke voorbereiding is dus nog niet voltooid. Wij kunnen daarom nu niet overgaan tot de behandeling van het wetsvoorstel. Aan beide commissievoorzitters heb ik gevraagd, mij in een kort briefje mede te delen wat de achtergrond van het niet uitbrengen van het eindverslag is. Ik wil u dit briefje even voorlezen. Het wordt inmiddels vermenigvuldigd en zal aan u worden uitgereikt. De brief luidt als volgt:

'De vaste commissies voor Economische Zaken en voor Financiën hebben kennisgenomen van de nadere memorie van antwoord naar aanleiding van het nader voorlopig verslag betreffende het wetsvoorstel Wijziging van de Wet Investeringsrekening, de Wet op de Inkomstenbelasting 1964, de Wet op de Vennootschapsbelasting 1969 en de Algemene wet inzake rijksbelastingen

(afschaffing negatieve aanslag in het kader van de Wet Investeringsrekening).

De beide commissies betreurden dat deze nadere memorie van antwoord de leden eerst enkele uren voor de openbare behandeling heeft bereikt. Desondanks hebben zij in de korte tijd die hun gelaten was, de nadere memorie bestudeerd. Daarna kwam de meerderheid van de commissies tot de conclusie dat voor hen relevante antwoorden op vragen, nodig voor een definitief oordeel over het wetsvoorstel, ontbraken. Het betrof hier met name de gevolgen voor ondernemingen binnen het midden- en kleinbedrijf en de landbouw. Ook ontbrak bij hen het inzicht in de gevraagde minutieuze berekening van budgettaire besparing als gevolg van dit voorstel voor het Rijk.

De minderheid van de commissies liet de budgettaire consequenties van uitstel zwaarder wegen dan de door de meerderheid geconstateerde tekortkomingen in de nadere memorie van antwoord. Derhalve werd besloten, geen eindverslag uit te brengen.

de voorzitter van de vaste commissie voor Economische Zaken, (w.g.) G. J. J. Schinck

de voorzitter van de vaste commissie voor Financiën, J. H. Christiaanse

Nu het eindverslag dus niet is uitgebracht, kunnen wij dit wetsvoorstel niet in behandeling nemen.

Aan de orde is de behandeling van de wetsvoorstellen:

– **Regels ten aanzien van de toegang tot de particuliere ziektekostenverzekeringen en uitbreiding van de personele werkingssfeer van de in de Ziekenfondswet geregelde verplichte verzekering onder opheffing van de in die wet geregelde bejaardenverzekering en vrijwillige verzekering, alsmede enige andere wijzigingen in de Ziekenfondswet en andere wetten (Wet op de toegang tot ziektekostenverzekeringen) (18972);**

– **Interne lastenverevening particuliere ziektekostenverzekeringbedrijf;**

– **Medefinanciering oververtegenwoordiging oudere ziekenfondsverzekerden (19010);**

– **Wijziging van de inkomstenbelasting (belasten van aanspraken op verstrekkingen ingevolge de Ziekenfondswet bij bepaalde periodieke uitkeringen) (19300).**

De **Voorzitter**: Ik stel voor, deze wetsvoorstellen gezamenlijk te behandelen.

Daartoe wordt besloten.

De **Voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mede dat de vaste commissie voor Financiën over de wetsvoorstellen 19010 en 19300 een eindverslag heeft vastgesteld.

De beraadslaging wordt geopend.

□

Mevrouw **M. A. van der Meer** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil beginnen met te verklaren dat mijn betoog niet alleen het standpunt van de fractie van de PvdA weergeeft, maar ook dat van de fracties van D'66 en de PPR.

De **Voorzitter**: Wilt u een ogenblik wachten met de voortzetting van uw betoog, want men is niet stil in de zaal.

De heer **Tummers** (PvdA): Ik vroeg aan mevrouw Bischoff van D'66 of zij niet mee moest luisteren als hier wordt gezegd dat mevrouw Van der Meer ook namens haar fractie spreekt.

De **Voorzitter**: De eigen verantwoordelijkheid van leden is ook in dit Huis nog belangrijk. Het woord is aan mevrouw Van der Meer.

Mevrouw **M. A. van der Meer** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Mijn oma is 92 jaar. Zij is al jaren weduwe en woont ook al jaren in een bejaardentehuis. Zij heeft een pensioen van f 27.000, inclusief AOW. Dat is dus meer dan f 24.000. Dientengevolge is zij vrijwillig ziekenfondsverzekerde. Media december vorig jaar kreeg zij van haar ziekenfonds een brief waarin onder andere het volgende stond: 'Enkele dagen geleden besliste het parlement na lang wikken en wegen over het lot van de verzekering waarmee u eigenlijk best tevreden was.'

Dat was dus 6 weken vóór de stemming in de Tweede Kamer en 3,5 maand vóór de besluitvorming hier. Ik citeer verder: 'Omdat de staatssecretaris uitdrukkelijk wil dat u

Van der Meer

particulier wordt verzekerd, zullen wij al onze vrijwillig verzekerden onderbrengen bij ziektekostenverzekering XYZ. Wij hebben samen met XYZ het voor u meest geëigende pakket al samengesteld. Zend de al ingevulde antwoordkaart van XYZ direct in'.

Mijn oma is een intelligente dame en lang niet aftands. Maar hiermee kon zij toch niet uit de voeten. Toen ik zei dat er niet zoveel klopte van wat er in die brief stond, werd het helemaal verwarrend. Toch wilde zij die kaart wel insturen, want zoals alle oudere mensen, dus ook van mijn generatie, vindt zij verzekeringen erg belangrijk; je mag dus absoluut niet risikeren dat er iets mis gaat. Zo zal het wel bij de meeste mensen gegaan zijn.

Naar aanleiding van haar aanmelding kwam er weer een brief. Daarin stond dat oma uiteraard het recht had om te kiezen voor het standaardpakket in plaats van het eerder aangeboden pakket – ik had overigens niet begrepen dat dat niet het standaardpakket was – maar er stond niet bij wat beide pakketten inhielden en wat de verschillen waren. Dat oma ook nog voor heel andere pakketten kon kiezen en voor andere maatschappijen stond er ook niet bij. Dat was dan de opvang door de particuliere verzekering!

De onjuiste voorlichting door het ziekenfonds is uiteraard niet goed te praten, maar dat men tijdig, te tijdig, begon met het nemen van maatregelen, is te begrijpen. Als de ziekenfondsen tot morgen hadden gewacht, hadden zij moeilijk het werk op 1 april klaar kunnen hebben.

Het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds, dat in een veel later stadium en zijn klanten wellicht correcter waarschuwde, is dat door die klanten niet in dank afgenomen. Ze konden nu immers nauwelijks meer reageren of protesteren. Maar in elk geval ontstond er op vele fronten paniek. En dat allemaal voor een wet die bijna niemand wil! U begrijpt dat ik het nu heb over de opheffing van de vrijwillige verzekering.

Het andere onderdeel van dit voorstel, de opheffing van de bejaardenverzekering, kost mij niet zoveel moeite. Weliswaar was het niet zo erg nodig; het geld dat er bij moest, blijft er bij moeten, ook nu het anders heet; er verandert dus niet zoveel. Maar problemen zie ik ook niet, dus ik laat dat verder terzijde.

De opheffing van de vrijwillige verzekering is een heel andere zaak.

Dit is ook niet zo nodig volgens velen en het is zeker niet acuut. De 'aflaat' van het KLOZ – deze term is van de staatssecretaris – was er immers? Er was toch ook een sluitende berekening voor de mogelijke handhaving van een afgeslankt vrijwillig fonds? Toch zijn er in dit opzicht wel bezwaren, en niet zo weinig!

Tijdens een bijeenkomst van de VNZ bleek dat 93% van de aangesloten bij het vrijwillig ziekenfonds tegen de opheffing ervan waren. Zij zijn immers voor een groot deel slechter af. Ook tegen waren de artsen- en tandartsenorganisaties KNMG en NMT, de vakbonden CNV en FNV, het NCOV, dus het midden- en kleinbedrijf, het Landelijk Patiënten/Consumentenplatform en zelfs het eigen adviesorgaan van de staatssecretaris, de Nationale Raad. Lijkt de staatssecretaris nu niet een beetje op de moeder die naar een voorbijmarcherende groep jongens kijkt en opmerkt dat haar zoon de enige is die in de pas loopt?

Wij hebben vandaag dan ook wel het gevoel, veel volk te vertegenwoordigen als wij tegen het voorstel 18972 zijn. Er zijn vele redenen om daar tegen te zijn. De discussie over de volksverzekering, die aan de overzijde uitvoerig en terecht is gevoerd, zal ik niet overdoen. Velen zijn met ons voor de totstandkoming van een volksverzekering.

De staatssecretaris is dat niet, maar hij zegt met deze voorstellen de weg naar zo'n volksverzekering niet te willen blokkeren. Toch vinden velen met ons – en dat bleek de laatste weken ook weer – dat deze voorstellen een stap terug betekenen ten aanzien van de mogelijkheden voor een volksverzekering. Het bereik van de sociale ziektekostenverzekering wordt immers aanzienlijk verkleind.

Ik weet dat niet alle hier aanwezige partijen het met dit tegenargument eens zijn. Maar ik weet ook dat, voor zover dat uit de voorbereiding bleek, iedereen hier grote bezwaren heeft tegen het voorstel zoals het nu voor ons ligt en vooral zoals het blijkt uit te werken. In de zeer korte tijd die wij kregen en die wij intensief hebben benut, hebben wij een groot aantal problemen gesignaleerd. Dat werd bevestigd door een gigantische stortvloed van brieven en telefoontjes van mensen die het als gevolg van dit wetsvoorstel aanzienlijk moeilijker krijgen. Was er eigenlijk in de Tweede Kamer niet gezegd dat niemand erop achteruit zou gaan?

Tijdens het mondeling overleg zei de staatssecretaris dat nog veel meer mensen niet gereageerd hadden en dat die dus kennelijk wel blij waren. Dat lijkt mij een te simpele gevolgtrekking. Achter elke brief of elk telefoontje zit immers altijd een groot aantal anderen die hetzelfde denken, maar niet zelf durven of kunnen reageren. Het gekke is – het allergekste is – dat ik het gevoel heb dat een groot aantal van deze problemen door de samenstellers van de wet helemaal niet bedoeld is en dat het slordigheden zijn, die niet passen in de ideeën van de wet, zoals ik ze begrip als ik oprecht probeer om de gedachtengang van de voorstanders van deze wet te volgen.

De groep die de vrijwillige verzekering moet verlaten vanwege de opheffing ervan, is uiteraard wel ingecalculeerd. Dat de velen die naar de particuliere verzekering moeten – dat zijn er 800.000 – wel slechter af zijn, was natuurlijk wel bekend. Voor niet iedereen geldt dat meteen. De mensen met kinderen zijn nu al duurder uit. Zij krijgen vermoedelijk toch wat minder. Dit pakket is nog niet definitief vastgesteld. Ik heb er een paar uur geleden iets van gezien. Als ik het in de gauwigheid goed heb gezien, ontbreekt bij voorbeeld de fysiotherapie. Ik hoop echter dat dit niet juist is.

Ik heb er na vluchtige beschouwing in elk geval de indruk aan overgehouden dat deze mensen er niet beter op worden. De anderen zijn nu wel even wat beter af, want de vastgestelde prijs voor het vastgestelde pakket ligt iets lager dan de huidige premie voor de vrijwillige verzekering. Maar niet lang. Iedereen weet dat die f 135 eigenlijk te laag is. Het zal dus heus niet zo lang duren voordat de premie wordt opgetrokken. Een maximum is uiteraard niet vastgesteld. Geen wonder dus dat die mensen niet wilden.

Bovendien betreft het een groep mensen die het financieel vaak niet makkelijk heeft. Kleine zelfstandigen, freelancers en agrariërs, hebben vaak lage inkomsten, onzekere inkomsten, hoge lasten, geen ziekengeld – tenzij tegen zeer hoge premies – geen doorbetaalde vakanties, geen vakantiegeld, geen werkloosheidsuitkering, geen WAO en alleen bijstand en AAW. En deze mensen moeten, hoe laag hun inkomen ook is, naar de particuliere verzekering. Is dat nu de generale solidariteit waarvan de staatssecretaris zegt dat zij de basis vormt van dit stelsel? Ik weet dat een

Van der Meer

deel van deze groep compensatie krijgt. Een ander deel krijgt die compensatie echter niet.

Ik weet dat er wetsvoorstellen zijn die per definitie veel mensen pijn doen. Bezuinigingsvoorstellen – of ze nu wel of niet terecht zijn – zijn altijd naar voor velen. Maar in dit geval zijn helemaal geen bezuinigingen aan de orde. De staatssecretaris zegt ook zelf dat er geen vermindering van de kosten plaatsvindt, maar een verschuiving van de financiering. Men noemt het een vermindering van de collectieve lasten. Nu, je kunt twisten over de vraag of een door de overheid vastgesteld pakket tegen een vastgestelde prijs bij particuliere organisaties wel zoveel minder collectief is dan een vrijwillige ziekenfondsverzekering. Wij hebben daar bij de schriftelijke voorbereiding dan ook uitvoerig over getwist. Het blijft echter een twijfelachtig taalgebruik.

Wij willen er nu alleen nog het volgende over zeggen. Noch het feit dat de vrijwillige ziekenfondsverzekering door het CBS bij de nationale rekeningen is ingedeeld bij de sector sociale verzekeringen, noch het feit dat de sociale verzekeringen tot de sector overheid of tot de collectieve sector worden gerekend, houdt in dat de premies van de vrijwillig verzekerden als collectieve lasten kunnen worden beschouwd.

Van collectieve lasten is alleen dan sprake als de vrijwillige verzekering uitgaven voor de overheid met zich brengt die uitgaan boven de door de verzekerden opgebrachte premies. Alleen de verlaging van overheidsuitgaven die optreedt als gevolg van de verschuiving van de collectieve naar de particuliere sector, kan derhalve als ombuiging worden beschouwd. Het is dan niet geheel onjuist om van verlaging van collectieve lasten te spreken. Het creëert echter wel verwarring, zoals de discussies ons hebben geleerd. De regering suggereert dat de vermindering van collectieve lasten slaat op het totale bedrag van de vrijwillige verzekering en dat is onjuist. Het kan alleen gaan om dat kleine stukje overheidsbijdragen.

Geen bezuinigingen dus, maar toch pijn. En voor een deel onbedoelde pijn, denk ik. Ik kom nu tot een aantal groepen waarbij dat naar ons idee het geval is; de 'ongelukjes' dus. Ik heb het angstige gevoel dat, als wij meer tijd hadden gehad, wij nog veel

meer van die knelpunten hadden gevonden. Maar zoals zo vaak tegenwoordig, hebben wij ook nu geen tijd gehad voor réflexion.

Een aantal groepen heb ik in de schriftelijke voorbereiding al genoemd. Ik had de staatssecretaris gevraagd, maatregelen tot verbetering te treffen. Die toezegging heeft hij tot nu toe niet gedaan. Maar het kan natuurlijk best zijn dat hij dat het liefst hier, in het openbaar, doet. Dan horen velen hem en dan maakt hij bij heel veel mensen een goede beurt. Dat is in deze tijd nooit weg!

Ik begin maar weer met mijn oma. Omdat zij weduwe is, wordt zij beschouwd als alleenstaand. Zij heeft dus geen premiereductie. Gehuwde bejaarden in het vrijwillige ziekenfonds hebben dat wel. Per 1 april gaan de mensen die premiereductie hadden, naar het verplichte ziekenfonds. De mensen zonder reductie gaan naar de particuliere verzekering.

Dit is raar. Je mag dus in het ziekenfonds, omdat je getrouwd bent en je echtgenoot nog leeft. Als je alleen woont, moet je daarom naar de particuliere verzekering. Wil de staatssecretaris dit buitengewoon vreemde en onlogische onderscheid opheffen?

Maar dan is oma er nog niet. Zij heeft immers een inkomen van wel 27.000 gulden per jaar en dat is meer dan de grens van 24.000 gulden die geldt voor bejaarden in tegenstelling tot alle anderen, voor wie hij 48.500 gulden is. Het bijzondere van mensen in een bejaardentehuis is dat zij in het geheel niets meer merken van deze inkomsten. Ook na de wijziging van de Wet op de bejaardenoorden kort geleden gaat het gehele pensioen rechtstreeks naar de sociale dienst.

Oma krijgt net als alle mensen die geen eigen inkomen hebben, een maandelijks zakgeld van ongeveer 270 gulden. Toch moet zij, omdat zij zo'n 'hoog' inkomen heeft, althans op papier, naar de particuliere verzekering. Dit geeft een hoop problemen, vooral voor oudere mensen, niet alleen met het voorschieten van rekeningen, waarop misschien iets kan worden gevonden, maar ook met het eigen risico of de eigen bijdrage en kosten die niet in het pakket zitten.

Ik noemde zojuist al fysiotherapie, die belangrijk is voor ouderen; zij hebben deze vaak nodig en zo'n behandeling is bepaald niet goedkoop. Elke kleinigheid die je moet betalen van 270 gulden, waarvan je

al alles moet doen behalve wonen en eten, is een zeer zware last. Maar vooral het bijhouden van de benodigde administratie is voor vele van deze mensen volstrekt onoverkomelijk. Dit blijkt uit brieven die wij kregen en waarvan er onlangs een met instemming werd voorgelezen door de vertegenwoordiger van het CDA.

Ook buiten de bejaardenoorden zijn er vele bejaarden voor wie deze wetsvoorstellen onrechtvaardige consequenties hebben. Een boven-65-jarige die een nog werkende vrouw heeft die via haar werk in het ziekenfonds is verzekerd, wordt in het vrijwillige ziekenfonds als alleenstaand beschouwd en krijgt dus geen premiereductie. Hij moet dus naar de particuliere verzekering, wat zijn inkomen ook is of wordt. Zijn vrouw blijft tot haar 65ste in het verplichte ziekenfonds. Het kan natuurlijk ook andersom wat de man en de vrouw betreft, maar deze situatie komt het meeste voor.

Iemand die nu vanuit de vrijwillige verzekering naar de particuliere moet en binnenkort na zijn pensionering enorm in inkomen keldert, kan nooit meer naar de verplichte verzekering, al zou hij het nog zo graag willen. VUT'ers die vóór 1 april aanstaande in de VUT zijn, worden naar de particuliere markt verwezen: mensen die ná 1 april 1986 vervroegd uittrede, gaan naar het ziekenfonds. De eerste groep VUT'ers, niet eens groot, wil graag naar het ziekenfonds, maar mag niet. Welk hoger doel is hiermee nu gediend of is dit zo'n toevallige bijkomstigheid waar indertijd niet zo gauw aan is gedacht?

Wij vragen de staatssecretaris heel dringend, voor de bejaarden corrigerende maatregelen te nemen. Met artikel 16, lid 3, kan dit heel goed. Misschien wil hij eens met mensen uit deze groepen praten. Als je het van dichtbij ziet, spreekt het vaak wat meer. Ik kan hem mijn oma van harte aanbevelen.

Een andere groep die het moeilijk krijgt en die ik al eerder noemde, wordt gevormd door de kleine zelfstandigen die voor 45% of meer arbeidsongeschikt zijn. Zij moeten nu in het ziekenfonds, naar ik aanneem met genoegen. Als zij ooit een lager arbeidsongeschiktheidspercentage verwerven – de medische wetenschap kan nogal wat – of als zij in hun arbeidsgeschikte werktijd een fantastisch betaalde deelbaan krijgen, waarover wellicht een wet komt, moeten zij eruit. Dan moeten

Van der Meer

zij met mankementen en al naar een particuliere verzekeraar. Ondanks alle hoofdschuddende ambtenaren die dit helemaal geen probleem vonden, moet ik nog zien waar je een fatsoenlijk pakket voor een fatsoenlijke premie krijgt. Laat deze ambtenaren het zelf maar eens proberen.

De staatssecretaris heeft gezegd dat hij bij afschrikpremies persoonlijk wil ingrijpen. Dit is een fantastisch dreigement. Wie is er echter over bij voorbeeld acht jaar, als ik word afgeschat, staatssecretaris? Wie durft hem dan voor die persoonlijke hulp aan te spreken? Ik vermoed dat ik, als ik particulier ben verzekerd en er geen anti-cumulatiebepaling is, deze verzekering voor alle zekerheid aanhoud, alle dreigende taal van de staatssecretaris ten spijt, tenzij ik de zekerheid krijg dat ik op grond van mijn uitkering, hoe laag ook, altijd in het ziekenfonds mag blijven. Wil de staatssecretaris dit alsnog mogelijk maken?

Overigens geldt voor alle arbeidsongeschikten, niet alleen kleine zelfstandigen, dat zij geen goede particuliere verzekering tegen een redelijke premie kunnen krijgen, als zij ooit weer uit het ziekenfonds moeten. Dit geldt bij voorbeeld ook voor uitkeringsgerechtigden van het ABP, over wie ik nu kom te spreken. Een groep zeer mondige burgers, zoals ik tot mijn grote genoegen heb mogen merken. Weduwen en invaliditeitsgepensioneerden moeten uit het verplichte ziekenfonds. Zij willen dit niet, voor een deel omdat het niet met hun stand overeenkomt. Dit is een begrijpelijke reactie van mensen van, zeg maar weer, mijn generatie.

Maar wij moeten wel af van het idee dat het ziekenfonds iets is voor arme mensen of lagere klassen; dat is echt onzin. Wij moeten vooral af van hulpverleners, in het bijzonder artsen, die hun particuliere patiënten heel anders en vooral veel beleefder en comfortabeler behandelen dan hun ziekenfondspatiënten. Maar dat bevordert je niet door toe te geven aan dat status-aspect.

De andere bezwaren van deze mensen, en dat waren veruit de meeste, waren van meer praktische aard en buitengewoon reëel. Ik meen dan ook dat zij kunnen en moeten worden opgelost. Over het zelf willen kiezen van een arts, ook als die buiten het ziekenfondsrayon woont, heeft de staatssecretaris tijdens het

mondeling overleg al gezegd dat er geen problemen kan zijn, als de desbetreffende arts maar een overeenkomst met het ziekenfonds sluit ten behoeve van zijn patiënt, ook als dat in een ander deel van het land is.

Ik hoor de staatssecretaris dat graag nog eens bevestigen. Het gaat hierbij natuurlijk om huisartsen en specialisten. Op de mogelijkheid van een aanvullende verzekering, bij voorbeeld voor klasse 2 in plaats van klasse 3 in het ziekenhuis, heb ik nog geen reactie gekregen. Hetzelfde geldt voor het bijverzekeren voor alternatieve geneeswijzen en geneesmiddelen.

Als deze mensen voor een geringere tegenprestatie meer moeten gaan betalen, waar dan ook nog de belasting over het werkgeversdeel van de premie bijkomt, is het heel moeilijk uit te leggen – althans voor hen heel moeilijk te aanvaarden – dat een ziekenfondspremie voor een deel solidariteit kost met mensen met lage tot zeer lage inkomens. Opgelegde solidariteit is niet altijd gemakkelijk te accepteren. Wat meer uitleg over dat aspect was zeker dienstig geweest. Op dit terrein had de overheid toch een duidelijke taak. Misschien kan dan ook worden uitgelegd waarom mensen met een inkomen beneden 48.000 gulden wel uit solidariteit financiële offers moeten brengen terwijl mensen met een hoger inkomen dat niet hoeven. Zou dat eigenlijk wel te begrijpen zijn?

Het allerschrijnendst is wel de situatie van de mensen die in de loop van hun leven een premievrije polis hebben verworven. Zij hebben voor de rest van hun leven de ziektekostenpremie al opgebracht, en zij zouden dat nu nog een keer moeten doen. Dat kan toch best niet. Ik hoor graag wat de staatssecretaris daaraan denkt te doen.

Ik ben ook heel benieuwd wat er gebeurt met ABP-mensen die zich niet melden bij hun ziekenfonds. De premie zal dan wel worden ingehouden door het ABP, maar deze mensen zijn dan niet verzekerd bij het ziekenfonds, lijkt mij. Hoe zal dit gaan, vooral als zij een verzekering hebben met een anti-cumulatiebepaling en in hun particuliere verzekering blijven?

Tijdens het mondeling overleg vroeg ik of er iets was geregeld met de gemeenten, die nu weer een werkgeverspremie moeten gaan

betalen voor hun gepensioneerde ex-werknemers. De gemeenten hebben het financieel al zo moeilijk. Dat was – aan de reacties van de ambtenaren te zien – een heel domme vraag. De gemeenten kwamen er helemaal niet aan te pas, en de wethouders maakten zich voor niets ongerust. Inmiddels heb ik de brief van het ABP in handen, en heb ik ook met het ABP gebeld.

Er staat: 'De andere helft van de premie (= werkgeversaandeel) wordt door tussenkomst van het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds ten laste van uw laatste werkgever gebracht'. Er is dus toch sprake van lasten voor de gemeenten, ook volgens mijn zegsman van het ABP. Volgens hem staat dit in het aanwijzingsbesluit, artikel 12b, ten vierde, en in de ABP-wet, artikel N 12, eerste lid. Wil de staatssecretaris meedelen hoe hij denkt dat de gemeenten in hun nu al zo benarde positie die extra-last ook nog eens moeten opvangen? Zou dit niet van invloed kunnen zijn op de opstelling van de gemeenten bij het afkeuren van ambtenaren?

Een andere groep is hierbij eveneens van belang. Er zijn gemeenten met grote concentraties ambtenaren die vrijwillig verzekerd zijn. In Zoetermeer bij voorbeeld is dat voor de grote meerderheid van de bevolking het geval. Daar vindt dus een grote verhuizing van vrijwillig naar particulier verzekerden plaats. Dat betekent voor de huisartsen in Zoetermeer een aanzienlijke inkomensachteruitgang. Mij zijn bedragen genoemd in de orde van grootte van 20.000 gulden per jaar. Dat lijkt mij nog aan de voorzichtige kant.

Reken maar na: bij een keurige, niet al te grote praktijk van 2000 patiënten – en dus ook geen exorbitant hoog inkomen – zou, bij een verplaatsing van 20% van de patiënten naar een particuliere verzekering – dat percentage ligt vast hoger – een inkomensachteruitgang optreden van 40.000 gulden. Bij een niet al te oude en overwegend gezonde bevolking lijkt het mij redelijk, uit te gaan van gemiddeld twee bezoeken aan de huisarts per persoon per jaar.

Velen bezoeken de huisarts wellicht nooit; sommigen, bij voorbeeld kinderen, wat vaker. Dat brengt op 400 x 2 x 23 gulden, dus wat minder dan 20.000 gulden. De totale achteruitgang bedraagt dus zo'n 20.000 gulden. Is dat nu niet weer een voorbeeld van iets wat vast niet is bedacht toen deze wet werd

Van der Meer

opgesteld? Voor ons is dit een reden te meer om zo'n slordige wet niet te willen.

De laatste groep die ik hier nog ten tonele wil voeren, wordt gevormd door de studenten. Wij zijn blij dat de staatssecretaris inmiddels in gesprek is met de SSGZ, zoals hij mededeelde bij het mondeling overleg. Maar het in gesprek zijn geeft mij niet de garantie dat de zeer wezenlijke problemen die ik bij de schriftelijke voorbereiding vermeldde, ook daadwerkelijk opgelost zullen worden. Een wat positievere 'grondhouding' van de staatssecretaris zou mij zeer welkom zijn.

Inmiddels hebben wij vernomen dat de SSGZ ontheffing heeft gevraagd van het voeren van een standaardpolis, krachtens artikel 4, lid 2, van de WTZ, waardoor automatisch niet behoeft te worden deelgenomen aan de pooling. Dit zou weer een klein stukje van een oplossing betekenen. Kan de staatssecretaris mededelen of deze ontheffing zal worden verleend?

In dit verband wil ik enkele opmerking maken over het wetsvoorstel 19010. Met waardering hebben wij er kennis van genomen dat de minister van Financiën de vraag van onze fractie in het nader voorlopig verslag, namelijk of hij ten aanzien van de ziektekostenverzekering voor studenten dezelfde leeftijdsgrens zal hanteren als vermeld in artikel 8, lid 2, van het voorstel van Wet op de studiefinanciering, bevestigend heeft beantwoord. Wij moeten aannemen dat door die toezegging van de minister de financiële problemen van de SSGZ enigszins zullen worden verlicht.

Hierbij gaan wij even ervan uit, dat het voorstel van Wet op de studiefinanciering zal worden aangenomen. Hoe de bedragen, waarmee wij in het nader voorlopig verslag de problemen illustreerden, er dan uit zullen gaan zien, is nu zeker niet te zeggen. Het heeft dan ook geen zin, de discussie die in de gewisselde stukken is gevoerd, vandaag voort te zetten. De mensen van de SSGZ zijn bovendien vrouws en mans genoeg om de problemen overtuigend uiteen te zetten, zoals zij ook ons hebben overtuigd.

Wij zouden de minister evenwel willen vragen om, als mocht blijken dat de solvabiliteitspositie van de SSGZ als gevolg van de verevening te wensen over zou laten, zich te bezinnen op zodanige maatregelen,

dat het voortbestaan van deze stichting niet in gevaar komt. Ik vind overigens dat de minister van Financiën de SSGZ niet moet betichten van het spreken van onwaarheid over het al dan niet op de hoogte zijn van de ontwikkelingen, zonder dat hij deze stichting heeft gehoord. Zo horen wij niet met elkaar om te gaan.

Vervolgens wil ik nog even ingaan op de doelstellingen van de SSGZ. Ik had de staatssecretaris gevraagd, waarom hij niets voelt voor een algemene studentenverzekering, waarin ook de mensen terecht kunnen die er nu niet in zitten, waaronder – zoals dat heet – de zware risico's. De SSGZ heeft berekend dat toegankelijkheid voor iedereen mogelijk is voor een redelijke premie.

De staatssecretaris wijst dit idee van de hand, want, zegt hij, onderlinge solidariteit van de studenten is niet goed: zij moeten solidair zijn met iedereen. En dat kan niet in een aparte verzekering. Ik vind dit een gekke redenering. De SSGZ heeft altijd duidelijk laten blijken dat zij eigenlijk het liefst een volksverzekering wil en dat is dus echt generale solidariteit.

Als dit niet kan – omdat die volksverzekering er niet komt –, ziet de SSGZ het liefst alle studerende in het ziekenfonds. Volgens de redenering van de staatssecretaris, zoals het in de nadere memorie van antwoord staat, zou dat ook generale solidariteit zijn. Toch wil de staatssecretaris dit niet. Ik vind dit vreemd. De studenten moeten nu voor een deel apart. Als dan de SSGZ de daarna beste oplossing aandraagt in de vorm van een solidariteit voor de gehele groep, mag dit ook niet. Ik vind dat hier het betere de vijand is van het goede. Dat is des te vreemder, omdat de staatssecretaris zelf dit betere heeft uitgesloten. Ik hoop dat hij wil toezeggen, er toch nog eens over te denken.

Ten slotte kom ik dan bij de gevolgen van deze wet voor de studenten zelf. Ik heb gevraagd, hoe de staatssecretaris de gevolgen denkt op te vangen voor die studenten, die er als gevolg van deze wet f 600 per jaar op achteruitgaan. Die gevolgen zijn er niet, zei de staatssecretaris, integendeel, zij gaan er juist nog op vooruit. Uit het antwoord bleek echter, dat hij alleen het oog had op studenten die via hun ouders meeverzekerd zijn.

In het nader voorlopig verslag gaf ik aan, dat voor de studenten die zelfstandig verzekerd zijn – dat zijn er nogal wat –, mijn stelling wel degelijk opgaat en dat er bovendien ook nog studenten zijn, voor wie de zaak nog slechter ligt. Een gehuwde student met twee kinderen gaat er f 2820 per jaar op achteruit. Hij betaalt dan f 4860 per jaar voor zijn ziektekostenverzekering.

De staatssecretaris zei in het mondeling overleg dat hij ook best naar die laatstgenoemde groep 'wil kijken', wat dit kijken dan ook mag inhouden. Maar hij zei erbij dat in de loop van de schriftelijke discussie de groep studenten die erop achteruitging, steeds kleiner bleek te worden en dat vind ik nou niet aardig. De groep die ik in de eerste vraag bedoelde, is er nog steeds en het antwoord daarop heb ik nog steeds niet. Er is wel een groep nog ernstiger gedupeerden bij gekomen, maar daarmee is de andere – grote – groep niet verdwenen. Dit is een discussietechniek waar ik niet zo dol op ben. Dus, wil de staatssecretaris naar alle gedupeerden kijken en wil hij na dat kijken ook wat dóen.

Na deze heel lange rij van probleemgevallen, die naar onze mening voldoende aangeeft dat een dergelijke wet niet mag worden aangenomen, nog een enkel algemeen punt. Op mijn vraag over de toekomstige beheersing van het verstrekkingspakket wijst de staatssecretaris op de beheersingsmogelijkheden aan de aanbodsijde. Hij zegt echter niets over de vraagkant. Dat kan ook niet, want via de particuliere verzekering is niet te registreren in welke mate er van de verschillende voorzieningen gebruik wordt gemaakt.

Alleen al door het eigen risico wordt het overzicht flink verduisterd. En wie kiezen welke pakketten en wie wat anders? En wat dan? En hoe wordt dat dan gevolgd? Ik denk dus dat het stelsel van overeenkomsten zoals dat bij de ziekenfondsen gebeurt, de enige manier is om volledige informatie te hebben die nodig is voor die beheersbaarheid. Is de staatssecretaris dat eigenlijk niet met mij eens?

De inhouding van de premie aan de bron.....

De **Voorzitter**: Kan de heer Van der Reijden het nog wel verstaan? Uw buurlieden zitten zo te praten dat het bijna storend voor ons is.

Mevrouw **M. A. van der Meer** (PvdA): En de andere heren moeten het ook verstaan, denk ik.

Van der Meer

De **Voorzitter**: Blijkbaar niet, als u begrijpt wat ik bedoel.

Mevrouw **M. A. van der Meer** (PvdA): Ik begrijp heel goed wat u bedoelt.

De **Voorzitter**: Wij begrijpen elkaar.

Mevrouw **M. A. van der Meer** (PvdA): Ik zal wel even wachten tot ze uitgesproken zijn.

De **Voorzitter**: Dan wachten wij samen, mevrouw!

Staatssecretaris **Van der Reijden**: Mag ik dat bewijzen? Het antwoord op de laatste vraag van mevrouw Van der Meer luidt: neen.

Mevrouw **M. A. van der Meer** (PvdA): Daar was ik al bang voor.

De **Voorzitter**: Daar zat u niet op te wachten. Ik zou zeggen, mevrouw Van der Meer, vat nieuwe moed!

Mevrouw **M. A. van der Meer** (PvdA): Wij houden nooit op.

De inhouding van de premie aan de bron bij bejaarden, die mij erg inefficiënt voorkomt, brengt de staatssecretaris in verband met de premie-inhouding bij mensen die jonger zijn dan 65 jaar. Hij vergeet dan toch dat bij die jongere groep inkomen uit meerdere of vele bronnen bijna nooit voorkomt en bij bejaarden komt dat heel veel voor. Bovendien is er via de werkgevers een gemakkelijke verbinding tussen verzekerde en fonds, waardoor ook het registreren van wijzigingen in de situatie is gewaarborgd. Bij de bejaarden moet dat allemaal óf uit eigen beweging door de bejaarden worden opgegeven, óf alle mogelijke inkomensbronnen moeten worden aangeschreven om te zien of er toevallig een meneer X, thans wonende te Y, in hun bestand voorkomt. In het kader van werkverschaffing is dit misschien wel aardig, maar handig is het niet.

Dat laatste geldt ook voor die nieuwe stichting, die de compensatieregeling moet uitvoeren, waarvoor de ziekenfondsen alle gegevens zo klaar hebben liggen. Is het misschien de bedoeling van de staatssecretaris om op deze manier aan te tonen dat hij het niet eens is met zijn nieuwe collega op Binnenlandse Zaken die juist het aantal ambtenaren wil verminderen?

Ten slotte het volgende. Ik hoop aangetoond te hebben – en ik hoop ook overtuigend – dat het niet goed zou zijn om de wetsvoorstellen onder

nummer 18972 aan te nemen. In het algemeen omdat het niet nodig is, omdat er niet mee bezuinigd wordt, omdat bijna niemand het wil, omdat velen er slechter mee af zijn, omdat het in strijd is met de weg naar een volksverzekering, en voorts omdat zoveel mensen het er moeilijker door krijgen, die naar onze mening niet bedoeld waren, en die toch niet mogen lijden onder de toevallige gevolgen van een slordige wetgeving.

□

Mevrouw **Veder-Smit** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Het wetsontwerp te zamen met de beide andere wetsontwerpen die thans voor ons liggen, betekent een interim-oplossing voor het vraagstuk van het meest gewenste stelsel van ziektekostenverzekering en een oplossing van de problemen van de vrijwillige ziekenfondsverzekering en de bejaardenverzekering. Met deze voorstellen voldoet het kabinet aan een meermalen door ons geuite wens en geeft het uitwerking aan sommige al door wijlen de toenmalige staatssecretaris Rietkerk geuite denkbeelden.

De voorstellen met betrekking tot de bejaardenverzekering zijn met vrijwel algemene instemming aanvaard. De voorstellen met betrekking tot de vrijwillige verzekering hebben veel stof doen opwaaien en veel beroering veroorzaakt. De voorstellen betekenen geen bezuiniging, maar wel de vermindering van de collectieve lasten volgens de gangbare definitie. Eigenlijk moeten wij spreken van een privatisering, namelijk daar waar het gaat om de overgang van een groot aantal verzekerden uit de collectieve sfeer naar een stelsel van privaatrechtelijke overeenkomsten in de particuliere sfeer. Daarbij moet worden aangetekend, dat de thans particulier verzekerden de gevolgen van de overkomst van de ex-vrijwillig verzekerden moeten betalen met een – zij het kleine – premieverhoging.

Een van de gevolgen op langere termijn zal zijn, dat een stijging van de kosten van de volksgezondheid minder sterk in de sector van de verplichte verzekering tot uiting zal komen en wat meer op de particuliere sector zal drukken.

De voorstellen betekenen een enorme ingreep in de positie van grote aantallen verzekerden en hebben dan ook de nodige schokreacties verwekt. Dat is geen wonder als men bedenkt, dat de verzekering

tegen loonderving wegens ziekte en tegen ziektekosten een hoeksteen is van het arbeidsvoorwaardenbeleid.

Gezondheid is een uitermate waardevol bezit en de onmisbare kosten voor handhaving of herstel van de gezondheid kunnen geweldig hoog oplopen. Heel emotioneel beladen is ook het systeem van verzekering waarin men terecht komt. Zowel de particuliere als de ziekenfondsverzekering hebben soms een imago dat niet met de werkelijkheid overeenkomt en soms ongunstiger is dan die werkelijkheid.

Het is een daad van moed geweest van de bewindslieden en van het kabinet als geheel om met deze voorstellen te komen, ze met zoveel kracht te verdedigen en zoveel knopen door te hakken.

Een definitieve structuur van ons stelsel van ziektekostenverzekering is met deze voorstellen nog niet tot stand gekomen. Terecht stelt de Ziekenfondsraad dat daarmee ten minste één kabinetsperiode gemoeid zal zijn. Uiteraard is de snelheid waarmee adviesorganen werken daarop van grote invloed. Terecht heeft ook de staatssecretaris in het mondeling overleg opgemerkt, dat de evaluatieperiode van drie jaar niet mag verhinderen dat aan de stelselherziening wordt verder gewerkt.

Ik meen er goed aan te doen hier nog eens kort weer te geven aan welke principes een gewijzigd stelsel zou moeten voldoen. Het moet een goed evenwicht bieden tussen het draagkrachtbeginsel en het equivalentiebeginsel; het draagkrachtbeginsel of solidariteitsbeginsel moet niet zover worden doorgevoerd dat de eigen verantwoordelijkheid onvoldoende wordt beleefd of wordt afgewenteld op andere groepen; vormen van eigen bijdrage, eigen risico en een restitutie-systeem geven uiting aan dat verantwoordelijkheidsbeginsel; in de publiekrechtelijke ziektekostenverzekering blijkt dat mogelijk, de kosten van de IZA's liggen gemiddeld 8% lager dan bij de huidige dure ziekenfondsverzekeringen; de keuzemogelijkheid voor de verzekerde kan worden vergroot, enerzijds door facultatieve voorzieningen toe te voegen, anderzijds door andere voorzieningen uit het pakket te lichten; hoe meer men aan de procentuele premie (het draagkrachtbeginsel) wil vasthouden, des te meer is er aanleiding om de eigen verantwoordelijkheid langs andere wegen te stimuleren; een reconstructie van de AWBZ en de Ziekenfondswet ware te overwegen, waarbij ook

Veder-Smit

de werknemer AWBZ-premie gaat betalen, uiteraard met verwerking daarvan in de onderhandelingen rond het loon- en premiepakket.

Voorzitter! Ik kom nu bij het gekozen stelsel en speciaal bij de gevolgen daarvan voor een aantal groepen in de vrijwillige verzekering.

De vrijwillige verzekering wordt opgeheven en opgesplitst in twee groepen. De eerste groep krijgt een titel, zoals dat heet, voor de verplichte verzekering en moet daarin worden opgenomen. De tweede groep is aangewezen op een particuliere verzekering en moet daartoe in feite toetreden. Die groep krijgt daarbij bepaalde faciliteiten zoals een standaardpakket met maximumpremie, een acceptatieplicht voor verzekeraars en de onmogelijkheid tot het heffen van een leeftijdspremie.

In de eerste groep ervaren velen hun opnemings in het ziekenfonds als een recht op het door de overheid bepaalde en ook financieel gesteunde stelsel. Anderen ervaren die echter als een dwang wanneer men beneden de loongrens valt; een dwang die voor sommigen heel moeilijk te verteren is.

De tweede groep wordt geconfronteerd met een nieuw systeem dat voor hen een aantal onzekerheden bevat waarmee zij zich nog helemaal vertrouwd zullen moeten maken.

Tot de eerste groep behoort ook een aantal uitkeringsgerechtigden onder een aantal condities; ook van hen heeft een aantal protest aangetekend tegen de voorwaarden waaronder zij in de verplichte ziekenfondsverzekering vallen.

De keuze van dit stelsel is door het kabinet gedaan. Deze keuze had ook anders kunnen uitvallen. Maar gezien het stadium van behandeling van deze wetsvoorstellen, zal ik daar niet nader op ingaan. Ik volsta met één opmerking: de groep met een inkomen rond de loongrens en met gemiddeld hoge ziektekosten zal ook in de toekomst waarschijnlijk een probleem blijven.

Ik kom nu te spreken over de gevolgen voor twee groepen uitkeringsgerechtigden, namelijk zij die ingevolge de AWW en zij die ingevolge de AAW voor zover zij beneden de loongrens vallen, meer dan 45% arbeidsongeschikt zijn en tot dusverre particulier verzekerd waren. Zij moeten het werknemersdeel van de ziekenfondspremie gaan betalen en tevens belasting over het werkgeversdeel van de ziekenfondspremie. Voor deze mensen met een

vaak heel bescheiden inkomen is dat een zeer substantiële achteruitgang.

In het bijzonder geldt dit voor de weduwen met AWW, die per definitie alleenstaand zijn en dus in elk geval een hogere premie moeten gaan betalen. Wat vinden de bewindslieden daarvan en op welke wijze kan in de toekomst deze onbillijkheid worden weggenomen? In de komende reparatiewetgeving zal aan deze groepen bijzondere aandacht moeten worden besteed, evenals aan andere onevenwichtigheden die bij de uitvoering van de wet aan het licht kunnen treden.

De tweede groep waarover ik wil spreken, is de groep van invaliditeitspensioengerechtigden ingevolge de Algemene Burgerlijke Pensioenwet, voor zover zij beneden de loongrens vallen en tot dusverre particulier verzekerd waren. Voor hen in het bijzonder wil ik een lans breken en wel om de volgende redenen; redenen die algemeen zijn ook voor andere groepen en redenen die specifiek zijn voor deze groepen.

– Zij hebben tot dusverre soms met zeer beperkte middelen voor zichzelf gezorgd en een pakket gekozen dat het beste bij hun situatie paste.

– Zij achten evenals anderen hun keuzevrijheid aangetast en zijn terecht beducht voor een achteruitgang van hun positie:

a. de verschuldigde premie ad 4,8% wordt, als zij niet binnen enkele dagen beslissen, al ingehouden;

b. als zij 65 jaar worden, moeten zij 9,6% premie betalen;

c. zij worden gebonden aan een standaardpakket waarin voor hen geen besparing op bij voorbeeld huisarts- of tandartskosten mogelijk is;

d. zij moeten ook belasting gaan betalen over het werkgeversdeel van de premie;

e. ongehuwden zullen nu ook de procentuele premie moeten gaan betalen.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom nu toe aan de specifieke redenen. Het gaat hierbij om een groep gewezen ambtenaren, onderwijzers en daarmee gelijk te stellen werknemers. Het is een groep mensen die tot dusverre geen ziekenfondsverzekerden in de brede zin van het woord mochten zijn, omdat de heersende opvattingen over de status van ambtenaren en de wetgeving dat niet toelieten. Het zijn van ambtenaar – hetzelfde gold voor onderwijzend personeel – maakte dat men geen

werknemer was in de zin van de Ziektewet en de Ziekenfondswet. Er bestaat uiteraard wel de interimregeling ziektekosten ambtenaren, die voorziet in een tegemoetkoming voor ziektekosten, maar men wordt geacht zelf in zijn verzekering te voorzien. Dat kan zijn een particuliere of een publiekrechtelijke ziektekostenverzekering voor ambtenaren.

Deze groep voelt zich nu benadeeld, sommigen zelfs zijn zelfs zeer gegriefd, door het feit dat men eerst voor zichzelf moest zorgen en nu verplicht wordt alsnog naar het ziekenfonds te gaan zonder dat met hun wensen rekening wordt gehouden.

Twee extra bezwaren die naar voren worden gebracht zijn:

1. er is geen of onvoldoende inspraak of overleg geweest;

2. zij die hebben deelgenomen aan een IZA-, IZR- of GVP-regeling worden in een aantal gevallen wel uitgezonderd.

Hier komt nog het volgende probleem bij. Als men bij een particuliere verzekering onder bepaalde voorwaarden de premie heeft afgekocht, heeft men een investering gedaan die waardeloos is geworden en waarvoor men niets terug krijgt. Is hierin voorzien? Dit lijkt mij een vraag waarvan de civielrechtelijke aspecten nog onvoldoende zijn belicht.

Men vraagt zich af wat er gebeurt als de mensen die nog een arbeidsinkomen beneden de loongrens hebben, door stijging van dat inkomen boven de loongrens komen. Wie garandeert hen dat zij dan weer bij hun oude verzekeraar op dezelfde voorwaarden terug kunnen komen, vooral als zij al op gevorderde leeftijd, maar nog geen 65 jaar zijn?

In het mondeling overleg heb ik voor deze groep een lans gebroken en gevraagd of de staatssecretaris een mogelijkheid zag om voor hen een uitzondering te maken, dan wel een keuzevrijheid te creëren. In de nota naar aanleiding van het verslag is hieraan niet tegemoet gekomen. Omdat de tijd begint te dringen, meen ik er daarom goed aan te doen reeds in eerste instantie een motie in te dienen. In deze motie wordt mede namens het CDA en de RPF over dit onderwerp een uitspraak van de Kamer gevraagd en een verzoek aan de regering gedaan. Ik heb de eer hierbij deze motie in te dienen.

De **Voorzitter**: Door de leden Veder-Smit, Eijnsink, Heijmans, Van Dalen en Schuurman wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

overwegende:

- dat ingevolge het wetsvoorstel de invaliditeitspensioengerechtigden op grond van de Algemene Burgerlijke Pensioenwet met een onzuiver inkomen lager dan de inkomensgrens worden verplicht om toe te treden tot de wettelijke ziekenfondsverzekering;
- dat velen van deze groep zich in het verleden particulier hebben verzekerd en een verplichte beëindiging van deze verzekering en toetreding tot de ziekenfondsverzekering om een aantal redenen niet wensen, waarvan de volgende redenen zwaar moeten wegen;
- dat niet kan worden gezien, wanneer ambtenaren met een inkomen beneden de inkomensgrens in de publiekrechtelijke verzekering moeten blijven, dat gewezen ambtenaren met hetzelfde inkomen die een eigen particuliere verzekering hebben gesloten, daarin niet mogen blijven;
- dat het voorts niet in de bedoeling kan liggen dat een deel van de gewezen ambtenaren - uitkeringsgerechtigden, wier inkomen boven de inkomensgrens ligt, in het genot blijft van een particuliere verzekering voor een premie welke aanmerkelijk lager ligt dan de ziekenfondspremie, terwijl een ander deel, wier inkomen ligt beneden de inkomensgrens, door de verschuldigde belasting over het werkgeversaandeel in de premie enerzijds en na hun 65e jaar door de verdubbeling van hun premie anderzijds in een duidelijk ongunstige positie gebracht wordt;
- dat waar aan ambtenaren, zijnde uitkeringsgerechtigden, het uitzicht op een mogelijke IZO-regeling of een andere mogelijkheid wordt geboden, het zaak is in afwachting daarvan hen niet verplicht verzekerd te doen zijn ingevolge de Ziekenfondswet;

verzoekt de regering, bij aanvaarding van het wetsvoorstel, degenen, die gerechtigd zijn tot een invaliditeitspensioen ingevolge de Algemene Burgerlijke Pensioenwet en wier onzuiver inkomen ligt beneden de inkomensgrens, aan te wijzen als categorie van personen, bedoeld in het vierde lid van artikel 16,

en gaat over tot de orde van de dag.

Deze motie krijgt nr. 110h (18972).

Mevrouw **Veder-Smit** (VVD):

Voorzitter! Ik vraag de bijzondere aandacht van de bewindslieden voor deze motie omdat een niet onaanzienlijk aantal leden van mijn fractie hun stemgedrag, naar aanleiding van de uitvoering van die motie - ik ga ervan uit dat zij wordt aangenomen - zal bepalen.

Ik kom nu op een aantal andere consequenties van het gekozen stelsel, voornamelijk gezien uit de positie van de verzekerden. Ik noem hierbij enkele uitvoeringsproblemen, zoals die aan mij zijn voorgelegd.

Ten eerste betreft dit de vrije artskeuze en de keuze van andere medewerkers. Sommigen die nu nog particulier verzekerd zijn, maken zich ongerust dat zij de huisarts, specialist, fysiotherapeut etcetera van hun keuze zullen verliezen, als dezen niet binnen het zogenaamde werkgebied van het ziekenfonds gevestigd zijn en daarmee geen overeenkomst hebben. Zal op dit punt een soepel beleid gevoerd worden?

Ten tweede: Kan men zich, als men verplicht verzekerd gaat worden, aanvullend verzekeren voor bij voorbeeld een andere ligklasse in het ziekenhuis, hetzij bij een aanvullingsfonds, hetzij particulier?

Ten derde: het zogenaamde duiventileffect. Hoe moet het met de rechten van thans particulier verzekerden onder de loongrens, die op grond van een wisselend inkomen in en uit het ziekenfonds zullen gaan? Bij deeltijd-arbeid of in geval van een echtpaar die beiden een arbeidsinkomen hebben zal dat veel voor kunnen komen. Hoe is de positie van degenen, die dan weer naar de particuliere verzekering terugkeren?

Ten vierde: Bij de bijstandsgerechtigden ligt, naar het schijnt, een probleem van min of meer technische aard. Bijstandsgerechtigden gaan over naar de verplichte verzekering, uitgezonderd, onder andere, degenen die bijzondere bijstand of premiebijstand ontvangen. De gegevens daarover zijn echter niet bij het ziekenfonds bekend, zodat toetsing van reeds gedane overschrijvingen na 1 april zal moeten gebeuren. Dat is een vrij omvangrijke arbeid. Dat kan alleen als de sociale diensten de zogenaamde modellen IV verstrekken. Is dat geregeld?

Het punt dat onder ten vijfde stond, de problemen voor sommige VUT-gerechtigden, noem ik niet meer, omdat mevrouw Van der Meer dat al uitvoerig heeft besproken. Ik sluit mij daarbij aan.

Ten zesde: In artikel 16 worden een aantal categorieën uitgezonderd van toetreding tot de verplichte ziekenfondsverzekering, dan wel wordt de mogelijkheid daartoe geopend voor een tijdvak van drie jaar. Wat gebeurt er na afloop van die drie jaar? Worden hun omstandigheden dan opnieuw getoetst? Of vervalt de uitzondering van rechtswege? Wordt de keuze van hen die niet tot de ziekenfondsverzekering willen toetreden, ook na afloop van die drie jaar gerespecteerd?

Het gekozen stelsel heeft voor twee groepen verzekeraars, de ziekenfondsverzekering en de particuliere verzekering, zeer grote gevolgen. De overgang van vele honderdduizenden verzekerden naar een ander stelsel is op zichzelf al een enorme administratieve opgave. Daarnaast is er voor de ziekenfondsen een aantal nieuwe regels geformuleerd in paragraaf 3 van het wetsontwerp. Zo wordt er een duidelijke scheiding aangebracht tussen bovenbouwinstellingen en ziekenfondsen. Er wordt nog eens concreet bepaald dat ziekenfondsen zelf geen diensten of zaken mogen leveren aan verzekerden in de sfeer van de Ziekenfondswet of de AWBZ.

Evenmin mogen zij tegen betaling zaken en diensten leveren buiten de verstrekkingen van deze wetten. Ik pleit voor een zeer beperkt ontheftingsbeleid door de Ziekenfondsraad, anders zal de min of meer sluipende voortgang en uitbreiding van de dienstverlening, zoals wij in het verleden hier en daar hebben gezien, doorgaan. Ik voeg hier één concrete vraag aan toe: Is al bekend op welke wijze de Ziekenfondsraad een einde wil maken aan de sluiting van reisverzekeringen door ziekenfondsen?

In het algemeen blijft er voor de ziekenfondsen, die in het verleden zich zulke grote verdiensten hebben verworven, ook in de toekomst een zeer belangrijke taak, zowel in de belangenbehartiging van hun verzekerden als in de medebepaling van de structuur en omvang van de gezondheidszorg, niet alleen als eigen organisatie, maar ook via de adviesorganen waarin zij zitting hebben. Ten slotte hebben zij een belangrijke taak in de vormgeving

Veder-Smit

van het beleid ten aanzien van het functioneren van de medewerkers via de overeenkomsten.

Ook voor de particuliere ziektekostenverzekering zijn er grote veranderingen aan de orde. Ik zal onze beschouwingen in het voorlopig verslag hier niet in den brede herhalen. Naast de nieuwe regelgeving op hun terrein krijgen zij ook de komst van zeer grote groepen nieuwe verzekerden. Ten behoeve van die groepen is een goede voorlichting en een adequate opvang van veel belang.

Van deze en toekomstige bewindslieden mag worden verwacht, dat zij in hun verdere beleid en bij het goedkeuringsbeleid voor de premies het mogelijk maken, dat deze vorm van verzekering rendabel en aantrekkelijk blijft en met inachtneming van de nodige varianten ook voor de verdere toekomst kan voortbestaan.

Ik kom nu tot een aantal slotopmerkingen. Mochten de wetsontwerpen worden aanvaard, dan moet er nog een grote hoeveelheid werk worden verzet. Van groot belang is, dat er goede, duidelijke en feitelijk verantwoorde voorlichting wordt gegeven, door die instanties die daarvoor verantwoordelijkheid dragen. De gele folder die wij tijdens het mondeling overleg ter inzage kregen lijkt mij nog geen wonder van duidelijkheid en volledigheid. Daar is nog veel meer voor nodig.

Van harte hoop ik dat er geen verdere onverkwikkelijke strijd om de verzekerden zal plaatsvinden tussen sommige bovenbouwinstellingen en een aantal particuliere verzekeraars, en dit met gebruik van adresmateriaal waarover alleen de bovenbouwinstellingen kunnen beschikken en zelfs met selectie op grond van leeftijd. In het voorlopig verslag hebben wij daarop al gewezen.

De tijd voor dit alles is veel en veel te kort. In feite zijn er na woensdag aanstaande nog maar twee werkdagen voordat de nieuwe wetten per 1 april kunnen ingaan. Zoiets is eigenlijk ontoelaatbaar. Het is behalve een grote extra belasting voor de betrokkenen ook zeer ondoelmatig, want het betekent dat allerlei voorlopige administratieve beslissingen en betalingen moeten worden bijgesteld en herzien. Een aantal uitvoeringsbesluiten is zelfs nog niet bekend. Men heeft mij verteld dat in een bepaald ziekenfonds circa 30% van de aangeschreven

vrijwillig verzekerden nog niet hadden gereageerd. Dat kan betekenen dat op 1 april een aanzienlijk aantal personen in feite niet verzekerd zal zijn: geen fraaie aprilrop.

Deze gang van zaken en met name de gekozen ingangsdatum vloeien naar ik aanneem voort uit het samenspel tussen kabinet en Tweede Kamer. Moge het een goede les zijn om niet meer ingangsdata te kiezen die leiden tot een te grote druk op de Eerste Kamer.

De heer **Schuurman** (RPF): Mijnheer de Voorzitter! De fracties van SGP en GPV hebben mij gevraagd, ook als woordvoerder voor hen in dit debat op te treden.

Met toenemende verbazing hebben wij ons de laatste weken afgevraagd hoe het toch allemaal zo kon gaan gebeuren. Nadat de Tweede Kamer het onderhavige wetsvoorstel had aangenomen, kwam er een stroom van brieven bij ons binnen van verontruste burgers die sinds kort voor het eerst hoorden van ingrijpende wijzigingen in hun manier van verzekerd zijn tegen ziektekosten. Voornamelijk kwamen de protesten van mensen die invalide zijn en die nauwelijks van zich kunnen laten horen als zij denken dat hen onrecht wordt aangedaan.

Hoe is het mogelijk dat deze categorie bij de behandeling in de Tweede Kamer niet aan bod kwam en door het ministerie pas werd ingelicht via het ABP nadat de beslissing in de Tweede Kamer reeds was gevallen? Verschillende brieven schrijvers spreken van een verrassingsaanval. Natuurlijk zal wel niet iedereen met de voorgestelde gang van zaken ongelukkig zijn, maar het grote aantal brieven schrijvers doet toch de vraag rijzen hoe het zover zonder informatie en inspraak heeft kunnen komen.

Verbazingwekkend is het bepaald, dat verschillende gewezen ambtenaren niet eerder van de wijzigingen in hun rechtspositie hebben gehoord dan sinds een paar weken. Met nadruk willen wij de vraag herhalen die wij ook de vorige week in het mondeling overleg met de staatssecretaris in commissieverband hebben gesteld en waarop wij noch mondeling noch schriftelijk antwoord hebben gekregen. Had er geen overleg gevoerd dienen te worden tussen de minister van Binnenlandse Zaken en de centrales van overheids- en onderwijspersoneel? Zo er al sprake van overleg is geweest, was dat overleg bevredigend?

De vraag die wij meteen daaraan willen verbinden is of de categorie waarover wij het nu hebben met de overgang naar de verplichte verzekering tegelijk wordt uitgesloten van de zogenaamde ZVO-regeling.

Afgezien van dit alles moet ook de vraag worden gesteld of het rechtvaardig is dat mensen die voldoende verantwoordelijkheid bezitten om zelf hun verzekering af te sluiten nu gedwongen worden tot verplichte verzekering. Licht daarin niet een aantasting van de persoonlijke levenssfeer en is dit wetsvoorstel daarmee niet in strijd met art. 10, lid 1 van de Grondwet, dat zegt dat de persoonlijke levenssfeer moet worden geëerbiedigd? Is de maatregel bovendien ook niet in strijd met principes van dit kabinet die aan andere maatregelen ten grondslag liggen, zelfs binnen het nu aan de orde zijnde wetsvoorstel, zoals principes van 'zorgzame maatschappij', de privatisering, het beleven van eigen verantwoordelijkheid, enz.

In de brieven die wij hebben gekregen, hebben wij de algemene klacht gelezen dat onrecht wordt gedaan. Aan ons als volksvertegenwoordigers wordt de oproep gedaan: verschaft ons recht! Vanzelfsprekend zullen er bij verschillende brieven schrijvers misverstanden bestaan. Via voorlichting en zelfs via het inzetten van een aparte telefoonlijn – een suggestie van de staatssecretaris zelve – kan daaraan veel worden gedaan. Ook kunnen er nog gevallen zijn waarin niet alleen het recht van de verzekerde in rekening moet worden gebracht.

Er zal en er moet altijd een afweging van verschillende rechtsbelangen plaatsvinden. Toch kunnen wij ons niet aan de indruk onttrekken dat die afweging niet heeft plaatsgevonden, te meer niet daar de gedupeerde categorie of categorieën niet alleen gedwongen worden zich verplicht te verzekeren, maar daarbij ook andere nadelen ondervinden. Soms heeft men jaren lang voor een vrijwillige verzekering betaald en zich daarbij ook ingedekt tegen extra risico's.

Ze kunnen rekenen op bepaalde specialistische hulp en ook op vergoedingen van bepaalde alternatieve geneeswijzen. Er kan toch niet van een juiste afweging worden gesproken als wij moeten constateren dat ze al deze voordelen moeten gaan missen en tegelijk ook nog een toename zien van de financiële lasten? Als dat laatste niet het geval is, geven sommigen om andere

Schuurman

voordelen of redenen er toch de voorkeur aan, vrijwillig verzekerd te blijven.

Om misverstanden te voorkomen, willen wij met nadruk eraan toevoegen dat het niet om mensen gaat die voor zichzelf geen verzekeringsmaatregelen hebben genomen, maar om mensen die niet nalatig zijn geweest met betrekking tot hun voorzieningen in de gezondheidszorg. Mag van deze zwakken in de samenleving met recht gevraagd worden, een betere financiële basis voor de ziekenfondsen te verschaffen. Is het recht hen, zoals iemand schreef, een verplichte solidariteitsheffing op te leggen?

Om een oplossing voor de gerezen problemen te vinden, schijnt de weg afgesloten te zijn om het aanpassingsbesluit te veranderen. Is dat juist en, zo ja, waarom? Is het vervolgens mogelijk, de grens van de inkomsten te verlagen, zodat velen alsnog vrijwillig verzekerd kunnen blijven, of is het alsnog mogelijk een vrije keuzemogelijkheid op te nemen? Kunnen maatregelen worden genomen om in elk geval de ZWO-regeling blijvend te laten gelden? Kan gewezen ambtenaren, net als andere categorieën alsnog de mogelijkheid worden geboden, van een overgangstermijn gebruik te maken?

Kunnen garanties worden geboden dat deze categorieën te zijner tijd worden opgenomen in de toekomstige IZO-regeling? Kunnen maatregelen worden getroffen om te voorkomen dat bij wisseling van de inkomensgrens gedupeerden heen en weer worden geschoven tussen verplicht verzekerd zijn en vrijwillig met alle nadelen van dien? Allemaal vragen, mijnheer de Voorzitter, die dringend om een beantwoording vragen. Van de antwoorden op al deze vragen zullen wij onze keuze voor of tegen dit wetsvoorstel laten afhangen.

Tot slot. Wij betreuren dat door tijdsgebrek vandaag en morgen en door de tijdsdruk – het wetsvoorstel moet immers 1 april as. ingaan – wij niet in staat zijn op andere interessante aspecten van de wet in te gaan. Wij hebben ons noodgedwongen moeten beperken tot die punten die voor ons zeer zwaar wegen. Het zijn de punten die ook in de door ons ondertekende motie aan de orde komen.

Wij hopen dat de staatssecretaris eenduidig en buiten alle twijfel verheven zal antwoorden, zijn instemming met de motie zal

betuigen en ons overeenkomstig de motie, indien via het vierde lid van art. 16 geen genoegzame regeling te treffen is, de benodigde reparatie van wetgeving zal toezeggen. Daarbij kan misschien ook nog eens worden gekeken naar andere categorieën, waarnaar met name mevrouw Van der Meer en mevr. Veder-Smit hebben verwezen. Pas wanneer dat gebeurt, zal onze zorg volledig zijn weggenomen.

□

De heer **Vogt** (PSP): Mijnheer de Voorzitter! Ik zal het nog eens herhalen: in verband met de absurde situatie van vandaag, waarin zoveel zaken in zo korte tijd moeten worden afgedaan in deze Kamer van rustige heroverweging, zal ik deze bijdrage beperkt houden. Ik houd haar zelfs nog beperkter dan ik eerst van plan was.

Toen ik de spreektijd voor dit wetsvoorstel opgaf had ik nog bij benadering niet alle leesvoer kunnen verwerken dat er betrekking op heeft. Sommige leden van deze Kamer die maar enkele keren per jaar het woord behoeven te voeren, mag dat vreemd lijken, maar ik wil erop wijzen dat ik al meer dan een week geleden een opgave moest doen over een zestal zaken die ik vandaag namens onze fractie moet behandelen. Ik zal belangrijk korter spreken, omdat onze fractie zich volledig kan vinden in datgene wat aan de overzijde door mevrouw Eshuis mede namens de PSP naar voren is gebracht.

Vandaag is het niet zinnig om dergelijke zaken nog eens te herhalen. Heel erg gesimplificeerd en samenvattend komt het erop neer dat wij eigenlijk een volksverzekering willen. Deze stap van de regering is onzes inziens een stap in de andere richting en derhalve voelen wij er niets voor om het wetsvoorstel te steunen. Ook mevrouw Van der Meer heeft diverse zaken naar voren gebracht waarbij wij ons graag aansluiten.

Met wetsvoorstel 19 010 hebben wij geen moeite. Als je uitgaat van de juistheid van wetsvoorstel 18 972 moet je mogelijk ook voor wetsvoorstel 19 300 zijn. Indien je echter van mening bent dat de regering een verkeerde stap zet in wetsvoorstel 18 972, dan doe je er volgens mij als fractie goed aan, ook voorstel 19 300 af te wijzen, met name omdat het onzes inziens onaanvaardbare consequenties meebrengt voor onder andere degenen die een uitkering op basis van de AWW genieten.

Bepaald moeite hebben wij met één van de antwoorden van de staatssecretaris in het debat aan de overzijde. In de Tweede Kamer werd gevraagd of mensen van de groepen die nu tegen hun wil naar de verplichte verzekering overgaan, niet in de gelegenheid zouden moeten worden gesteld om vrijwillig voor een andere vorm van verzekering te kiezen. Feitelijk is dat ook in de motie aan de orde. Over dit onderwerp hebben wij als leden van deze Kamer veel brieven gekregen.

De staatssecretaris wijst dit af met de doodoener dat dan de minst risicodragende groepen zouden verdwijnen, zodat de kneusjes voor het ziekenfonds overblijven, waardoor de solidariteitsgedachte wordt aangetast en de ziekenfondspremie onder druk komt te staan. Hoewel die redenering juist is en wij haar ook politiek graag onderstrepen, noemde ik het zojuist toch een doodoener. Immers, als de staatssecretaris werkelijk naar solidariteit streeft, waarom dan niet op weg gegaan naar een volksverzekering, bij voorbeeld te beginnen via een belangrijke uitbreiding van de verplichte verzekeringen?

De redenen die door mevrouw Eshuis aan de overzijde zijn genoemd, de meeste argumenten die mevrouw Van der Meer heeft genoemd en ook het slordige haastwerk bij deze herzieningsvoorstellen, iets dat mevrouw Veder-Smit bij voorbeeld nu al deed spreken over reparatiewetgeving en het idee dat deze wetsvoorstellen vooral zijn ingegeven door een dwangmatig dogmatisch denken ten aanzien van het terugdringen van de collectieve lasten en privatisering, zijn evenzovele redenen waarom wij er niet voor voelen om de wetsvoorstellen 18 972 en 19 300 te steunen.

□

De heer **Eijsink** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil beginnen met de staatssecretaris en de andere leden van het kabinet die zich intensief hebben beziggehouden – in het bijzonder ook in de laatste dagen – met de vraagstukken die nu aan de orde zijn, hartelijk te danken voor de tijd en de energie die zij daaraan hebben besteed. Deze Kamer heeft het odium op zich geladen door de besprekingen een week later te doen houden, de voortgang te hebben vertraagd.

Wij hebben van die tijd gebruik gemaakt om een intensief contact te onderhouden met de regering en met de voortreffelijke ambtenaren. Zij

Eijsink

hebben heel wat tijd en energie gestoken in de totstandkoming van het voorstel; ook hebben zij meege- werkt aan het opstellen van de tekst voor een motie.

Het motto hierbij zou kunnen zijn: zedelijk handelen is redelijk handelen, waarbij men zich rekenschap geeft van de gevolgen van dat handelen. Onze fractie wil het kabinet en met name de bewindsmen geen redelijkheid ontzeggen. Er faalt echter wel iets bij het zich rekenschap geven van de gevolgen van het handelen. Ik denk hierbij aan de enorm grote stroom van bezwaren die ons via de telefoon en in brieven hebben bereikt. Ik weet niet wie de goede genius is die dit alles in beweging heeft gezet, maar dat zal het departement niet zijn geweest. Die bezwaren hebben ons de laatste tijd wel wat kopzorgen gegeven.

De voorstellen beantwoorden in redelijkheid aan de uitgangspunten van de regering ter zake: de sanering van de financiële situatie omtrent het vrijwillige ziekenfonds en de sanering van de enorme kosten die gemoeid zijn met de bejaardenverzekering. Dat is de lijn die door de onderhavige voorstellen loopt. Het kabinet kan daar heel moeilijk van afwijken. Immers, als dit toch ten principale gebeurt, kan de bedoeling van de wetgever niet meer gerealiseerd worden. Het is voor het gehele vraagstuk van de ziektekostenverzekering in Nederland van eminent belang dat er een wetgeving ter zake komt, waarmee in de eerstkomende periode, tot ongeveer 1995, zekerheid wordt geboden over de haalbaarheid van deze collectieve en private voorzieningen.

De weg die de regering gekozen heeft, is dus in beginsel juist. Gezelle zei reeds: denkt aler gij doende zijt en doende, denkt dan nog. Ik voeg daaraan toe: ook niet meer doende, denk ook dan nog. Kennelijk is er iets mis gegaan bij het doordenken over alle elementen met betrekking tot de verschillende groeperingen die in en uit wandelen. Ook onder anderen mevrouw Van der Meer heeft dit gezegd. Er zitten heel knappe koppen op het departement, niet alleen in de politieke staf.

Een aantal psychologen en sociaal-psychologen zitten kennelijk op het ministerie van Landbouw en Visserij. Men zou hen kunnen lenen, want er is grote behoefte aan hun bekwaamheid en inbreng. Als wij ervan uitgaan dat de wetsvoorstellen

worden aanvaard, moet de voorlichting aan het publiek goed zijn. Mevrouw Veder heeft er ook op gewezen, dat dan in een brochure van de bewindslieden veel van de emotionele bezwaren in hun juiste proporties moeten worden teruggebracht. Daarmee kan alsnog veel goed gemaakt worden.

Natuurlijk maakt de wijze van behandeling van de voorstellen in deze Kamer ook al veel goed. Immers, een groot aantal mensen die met deze vraagstukken te maken hebben, hebben de weg naar de Eerste Kamer der Staten-Generaal weten te vinden, zowel per brief als via de telefoon. Dat is op zichzelf ook een voordeel van deze wetgeving.

Wij hebben weinig toe te voegen aan het grandioze betoog van mevrouw Veder-Smit aangaande de detaillering van de problemen. Ook mevrouw Van der Meer heeft hieraan een heel duidelijke bijdrage geleverd; zij heeft een scala van knelpunten genoemd. De staatssecretaris heeft, geassisteerd door zijn ambtenaren, in de bijeenkomsten met de vaste commissie er zijn best voor gedaan om als het ware de marges aan te geven voor de regering om iets te doen voor de verschillende categorieën. Op zich zelf vormen deze bereidheid en deze erkenning van het vraagstuk een heel belangrijke zaak.

Het ontbreekt deze Kamer aan het middel van het amendement. In een ander gezelschap heb ik al gezegd dat het jammer is dat de Tweede Kamer bij de behandeling van deze wetsontwerpen niet heeft gelet op 's lands zaak ten aanzien van de consequenties van deze wetgeving en dat de Tweede Kamer er niet toe heeft bijgedragen, door goede amendering althans voor grote groepen de moeilijkheden te verminderen.

Waarom is die voorlichting zo belangrijk? De staatssecretaris heeft in antwoord op de kritiek op de ABP-brochure – een mededeling aan alle verzekerden – gezegd dat hij er inhoudelijk geen moeite mee had. Ik heb in psychologisch opzicht echter wel degelijk moeite met de kale en ongeïnteresseerde manier waarop de feitelijkheid van de wet aan de mensen is voorgelegd. Maar goed, laten wij daarover niet meer praten.

Ter illustratie zal ik nog een ander voorbeeld geven. Voor mij ligt een gedrukt stuk van het Gemeenschappelijk Administratiekantoor. Hoewel het niet onder verantwoordelijkheid van deze staatssecretaris valt, zal ik

toch even laten horen dat de uitvoeringsorganen psychologisch gezien op een onverantwoorde wijze met de mensen omgaan. In de brochure gaat het om mensen die niet langer ziekenfonds verzekerd zijn. Een aantal mensen had net tevoren geschreven: jullie wandelen van de ene kant naar de andere kant. De mensen waren rustig de weg naar het ziekenfonds ingeslagen.

Achteraf blijkt echter dat zij de verkeerde weg bewandeld hebben. Nu komt het interessante. Je zou zeggen: wat is eenvoudiger dan de mensen te vertellen dat zij de te veel betaalde ziekenfondspremie natuurlijk terugkrijgen? Edoch, dat is niet de werkelijkheid. In Nederland gaat het aldus: 'U krijgt niet uw gehele premie terug, maar onder bepaalde voorwaarden een gedeeltelijke tegemoetkoming.' En de rest zal dan wel administratiekosten zijn

De **Voorzitter**: Is het laatste ook een citaat?

De heer **Eijsink** (CDA): Nee.

De **Voorzitter**: Ik vraag het, omdat het belangrijk is voor de Handelingen.

De heer **Eijsink** (CDA): Het citaat eindigde met 'tegemeetkoming'.

Zo gaat men in de brochure met de verzekerden om. Naar mijn mening is er daarbij iets principiële fout in de verhouding tussen de mensen die men aanschrijft, en de benaderingswijze van uitvoerende organen op het gebied van de sociale zekerheid en in dit geval op het gebied van de ziektekostenverzekering. Daar moet op gelet worden, indien men het publiek een goede voorlichting wil geven.

Voorzitter! Ik kom tot de motie. Men heeft kunnen horen dat wij instemmen met de inhoud ervan. Als de staatssecretaris niet alleen bereid is om zijn oor te luisteren te leggen, zoals hij zo voortreffelijk in de vaste commissie heeft gedaan, maar als hij hier uiteindelijk ook tot de conclusie komt dat het een goede zaak is om de motie uit te voeren, dan is onze fractie bereid, het grote doel dat achter deze wetgeving ligt, te onderschrijven door steun aan deze wetgeving.

De beraadslaging wordt geschorst.

De **Voorzitter**: De regering zal morgen antwoorden. Ik wijs erop dat de staatssecretaris ons heeft toegezegd, morgenochtend een aantal vragen schriftelijk te beantwoorden. Ik verzoek hem, dat een beetje bijtijds te doen, omdat de Kamer de

Voorzitter

laatste weken niet is verwend door dit kabinet! Het is misschien goed dat de staatssecretaris weet dat wij morgenochtend om half negen beginnen. Wij beginnen dan overigens met het debat over de kruisvluchtwapens.

Nu zou aan de orde zijn de behandeling van de wijziging van de Wet interim inhouding salarissen onderwys (19345). Hierbij zou de heer Oskamp het woord voeren. Aangezien de heer Oskamp op dit moment echter niet aanwezig is, stel ik voor, de behandeling van dit wetsvoorstel nog even aan te houden.

Daartoe wordt besloten.

De Voorzitter: De heer Deetman kan dus nog even een kopje koffie gebruiken op mijn kosten. Of liever gezegd: op kosten van de heer Oskamp!

Aan de orde is de behandeling van het wetsvoorstel **Wijziging van de landbouwwijziging voor de inkomstenbelasting en de vennootschapsbelasting (18915).**

De beraadslaging wordt geopend.

□

De heer **Zoon** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! De wijziging van de landbouwwijziging houdt enerzijds een verruiming, anderzijds een beperking van deze vrijstelling in. Door de verruiming, die haar vorm vindt in de nieuwe definitie van het landbouwbedrijf, komen ook nieuwe ontwikkelingen in de landbouw onder de vrijstelling te vallen. Door de beperking worden waardeverminderingen van landbouwgrond die eruit voortvloeien dat de grond voortaan of waarschijnlijk binnenkort buiten het landbouwbedrijf bijvoorbeeld voor stadsuitbreiding of voor industrieterrein, wordt aangewend, tot de winst gerekend.

Alvorens over deze beide aspecten van het voorstel nog iets te zeggen, maak ik een meer algemene opmerking. In de Tweede Kamer is zowel in de witte stukken als tijdens de plenaire behandeling uitvoerig gediscussieerd over de vraag of het geen aanbeveling verdient de specifieke landbouwwijziging te laten vervallen en de landbouw in aanmerking te laten komen voor voorraad- en vermogensaftrek. Naar

mijn mening moet deze suggestie de staatssecretaris aanspreken, want *nog niet lang geleden heeft hij in een inleiding over fiscale maatregelen waarbij de landbouw belang heeft, gezegd:*

'Uit een oogpunt van algemeen beleid is het wenselijk om, indien er knelpunten zijn op een bepaald gebied, ertegen te waken specifieke maatregelen te treffen als het ook mogelijk is knelpunten op een andere wijze weg te nemen. Vaak blijkt dat de specifieke maatregel per saldo meer knelpunten oplevert dan verhelpt. Dat is niet het gevolg van een slecht wetgevingsproces, doch ligt eerder verankerd in een steeds ingewikkelder wordende samenleving. Naar mijn mening zal dan ook naar algemeen bruikbare oplossingen moeten worden gezocht. Het is mijn stellige overtuiging dat met zo'n beleid op termijn de belangen van iedereen, dus ook van de land- en tuinbouw, het beste worden gediend'.

Blijkens de memorie van antwoord aan de Tweede Kamer is in de regering inderdaad de vraag of vrijstelling kan vervallen, aan de orde geweest. Er is ook met het Landbouwschap over gesproken. Het besluit, de landbouwwijziging te handhaven, is gebaseerd op het feit dat het verschil tussen vermogensaftrek en vrijstelling in beginsel alleen in de tijd is gelegen en op de duidelijke voorkeur van het Landbouwschap. Ik laat de discussie in de Tweede Kamer verder rusten, maar ik wil wel weten waarom het Landbouwschap, nu het verschil tussen beide maatregelen alleen in de tijd is gelegen, zo'n duidelijke voorkeur voor de vrijstelling heeft.

Wij hebben dan ook in het voorlopig verslag de vraag gesteld of de staatssecretaris, die immers met het Schap heeft gesproken, hieromtrent duidelijkheid wil verschaffen. Het antwoord van de bewindsman heeft mij – ik druk mij zacht uit – verbaasd. Hij zegt namelijk dat de vraag waarom het Landbouwschap de voorkeur geeft aan handhaving van de landbouwwijziging boven vermogensaftrek, niet aan hem maar aan het Landbouwschap is om te beantwoorden.

Dat begrijp ik niet. De regering heeft een besluit genomen, mede op grond van een gesprek met het Landbouwschap, waaruit een duidelijke voorkeur bleek voor handhaving van de vrijstelling. Wij kennen de staatssecretaris als een voorkomend en vriendelijk man, maar

wij kunnen het ons niet voorstellen dat hij de voorkeur van het Landbouwschap voor de landbouwwijziging honoreert zonder te informeren waarop zij berust.

Dit geldt te meer aangezien het verschil tussen de vrijstelling en het alternatief alleen in de tijd is gelegen. Hij moet dat natuurlijk wel weten. Ik vind dat het parlement mag weten waarop de regering haar beleid baseert. Het gaat in geen geval aan, ons voor de beantwoording van de vraag naar het Landbouwschap te verwijzen. Het parlement heeft met de regering te maken, niet met het Landbouwschap. Wij gaan er dan ook van uit dat onze vraag door de staatssecretaris deugdelijk zal worden beantwoord.

Door de verruiming van de definitie van het begrip, 'landbouwbedrijf' komen ontwikkelingen die in de witte stukken soms als 'innovatief', maar ook wel als 'modern' of 'technologisch' worden gekwalificeerd, ook onder de landbouwwijziging te vallen. In het midden latend dat die ontwikkelingen en produktiemethoden niet alle onze bewondering wegdragen – wij denken bijvoorbeeld aan de bio-industrie met kistkalveren en geketende varkens, om van dikbilstieren maar niet te spreken – rijst bij ons de vraag of juist zij geen redenen vormen voor het laten vervallen van de landbouwwijziging.

Immers, die ontwikkelingen zijn van dien aard dat de grens tussen agrarische en industriële produktie in een aantal gevallen niet of nauwelijks meer te trekken valt. Het heeft dan ook weinig zin voor de landbouw een afzonderlijke maatregel te handhaven. Misschien wil de staatssecretaris over dit aspect nog eens nadenken.

Nu de regering – vooralsnog, zeg ik maar – de landbouwwijziging wil handhaven, vragen wij ons af of een uitputtende opsomming van activiteiten en categorieën dieren die binnen de ruime definitie van het begrip 'landbouw' vallen niet beter was geweest dan de reeks die in de memorie van toelichting bij wijze van voorbeeld wordt genoemd. Immers, het blijkt moeilijk uit te maken wat er nu precies onder valt. Dat hebben de vragen die daarover in beide Kamers zijn gesteld wel geleerd.

De staatssecretaris heeft op een vraag onzerzijds geantwoord dat een voorbeeldgewijze opsomming, anders dan een limitatieve, ruimte laat om op nieuwe ontwikkelingen aan te sluiten. Dat valt natuurlijk niet

Zoon

te ontkennen, maar die ruimte schept tevens onzekerheid. Wanneer een uitputtende opsomming wordt gegeven op grond van de huidige stand van zaken, weten de belanghebbenden tenminste waar zij nu aan toe zijn. Vragen behoeven dan alleen maar te worden gesteld als zich nieuwe ontwikkelingen voordoen.

In het voorlopig verslag heeft mijn fractie opgemerkt dat dit wetsvoorstel minder eenvoudig is dan het lijkt. Die constatering is niet alleen van toepassing op de verruiming van de vrijstelling, maar ook op de voorgestelde beperking. Het zal lang niet altijd gemakkelijk zijn, een bevredigende scheiding aan te brengen tussen de waardestijging die onder de vrijstelling valt en die welke een gevolg is van bestemmingswijzigingen, waarbij geen sprake is van winst als gevolg van inflatie en waarop de landbouwvrijstelling dus niet van toepassing is.

De hiermee gepaard gaande taxatieproblematiek zal zich in het bijzonder kunnen voordoen, nu de periode waarin een overgangsregeling van kracht is die nodig is om materieel terugwerkende kracht te voorkomen, op voor de landbouw vertrouwde wijze – twee jaar geboden, negen jaar gevraagd, zes jaar verkocht! – is verlengd.

Tot slot maak ik nog een opmerking over de zogenaamde 'optiemogelijkheid' voor belastingplichtigen bij wie, als gevolg van het aannemen van het amendement-Van der Linden, verwachtingen zijn gewekt. Wij hebben in het voorlopig verslag gevraagd of het, aangezien de Eerste Kamer het wetsvoorstel nog moest behandelen en het derhalve niet vaststond dat die verwachtingen zouden worden gerealiseerd, wel juist is dergelijke verwachtingen te honoreren.

De staatssecretaris antwoordt dat formeel-juridisch het gelijk aan onze kant is, maar dat vanaf het moment dat plannen bekend worden die voor belastingplichtigen tot een verlichting – er staat overigens in de memorie van antwoord: 'verplichting' – kunnen leiden, verwachtingen worden gewekt. Naarmate de wetgevingsprocedure in een verder stadium komt, zegt de staatssecretaris, krijgen die verwachtingen meer gewicht.

Het is mij bekend dat je als niet-jurist wordt geacht dolgelukkig te zijn als juristen zeggen dat je formeel-juridisch gelijk hebt, maar

vandaag neem ik met die blijdschap alléén geen genoegen. Tijdens de behandeling van het amendement-Van der Linden heeft de staatssecretaris met nadruk gewezen op het ontbreken van een regeling ter voorkoming van materieel terugwerkende kracht. Nu geloof ik niet dat landbouwers de Handelingen van de Tweede Kamer uitspellen, maar ik neem aan dat hun voormannen en hun adviseurs dat wél doen of in ieder geval te weten komen wat zich op hun gebied in het parlement afspeelt. Het kon daarom in landbouwkringen bekend zijn, zo dacht ik, dat de verwachtingen niet al te hoog gespannen mochten zijn. Schept het honoreren van dit soort verwachtingen geen riskant precedent?

Voorzitter: Feij

De heer **Luteijn** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Mijn fractie kan zich in grote lijnen vinden in de beide wijzigingsvoorstellen die voorliggen. Wel vinden wij de koppeling van enerzijds de verruiming van de landbouwvrijstelling, in het kader van de toepassing van moderne produktiemethoden in de land- en tuinbouw, en anderzijds de beperking van de landbouwvrijstelling bij aanwending van grond voor niet-agrarische bestemming minder fraai. Het gaat hier immers in feite om twee zaken die geen enkel verband met elkaar houden.

In de memorie van antwoord stelt de staatssecretaris dat de door een landbouwer als bosgrond geëxploiteerde grond zal worden aangemerkt als behorende tot het bosbedrijf. Wordt onder bosgronden hier ook verstaan: gronden waarop zogenaamd snelgroeiend bos wordt geteeld op basis van de bijdrageregeling aanleg snelgroeiend bos, zoals deze in de Staatscourant van 28 december 1984 is gepubliceerd en waarbij binnen een termijn van 25 jaar in beginsel geen herinplantplicht geldt? Zo ja, is mijn constatering dan juist dat de opbrengsten van ook deze vorm van het bosbedrijf vallen onder de in artikel 8 van de Wet op de inkomstenbelasting 1964 geregelde zogenaamde bosbouwvrijstelling?

Wat betreft de omschrijving van het begrip 'binnenkort' in artikel 70, heb ik uit de memorie van antwoord begrepen dat de staatssecretaris de bestaande jurisprudentie zal volgen en dat derhalve bij vervreemding van

landbouwgrond waarop een verwachtingswaarde als gevolg van een andere bestemming rust, binnen de agrarische sector, de verkoper na zes jaar niet meer met een fiscale claim in verband met bestemmingswijzigingswinst zal worden geconfronteerd.

Mijnheer de Voorzitter! Nogal verbaasd waren wij over de beantwoording van onze vraag, hoe de waarde van agrarische grond waarop een melkquotum rust, zal worden beoordeeld. De bewindsman stelt in de memorie van antwoord, dat met betrekking tot dit punt op het ministerie van Financiën een studie plaatsvindt naar de relevante fiscale aspecten. Edoch, één dezer dagen kreeg ik een brief van de minister van Landbouw, gericht aan het Landbouwschap, onder ogen.

In deze brief, van 2 juli 1985, wordt aangekondigd dat de staatssecretaris van Financiën een aanschrijven tot de belastingdienst zal richten over de wijze waarop de wetsuitleg met betrekking tot de toepassing van de landbouwvrijstelling op betalingen in het kader van de opkoopregeling heffingsvrije melkquota dient plaats te vinden. De staatssecretaris stelt zich voor, zo lees ik in deze brief, dat 50% van de vergoeding in het kader van de opkoopregeling aan te merken is als een vergoeding voor waardedaling van de landbouwgrond. Deze 50% valt in beginsel onder de werking van de landbouwvrijstelling.

Verderop in de brief wordt aangegeven dat in de situatie waarin de melkveehouder grond, waaraan een heffingsvrij quotum is verbonden, verkoopt aan een derde, ervan zal worden uitgegaan dat in de koopsom een vergoeding voor heffingsvrij quotum is begrepen waarbij weer 50% van de vergoeding, zijnde 65 cent per kg melk, in beginsel onder de landbouwvrijstelling valt. Het lijkt mij dan ook, dat hieruit kan worden geconcludeerd, dat voor de berekening van de waardebepalingen van grond met een heffingsvrij melkquotum – dat is op dit moment nogal actueel in de agrarische sector – die aan de bestemmingswijzigingswinst ten grondslag liggen, in de praktijk een bedrag gelijk aan het aantal kilogrammen heffingsvrije melkquotum maal de helft van 65 cent, buiten beschouwing gelaten dient te worden.

Ten slotte wil ik nog een opmerking maken over de uitvoering van de overgangsregeling. Ik ben van mening, dat alle eigenaren van

Luteijn

agrarische gronden waarop per 31 maart 1986 een waarschijnlijk binnenkort te verwachten bestemmingswijziging van toepassing is, er verstandig aan doen een eventueel hogere waarde dan die welke in het agrarisch verkeer geldt, te laten vastleggen. Het gaat in principe om alle gronden waarvoor planologisch al een andere dan agrarische bestemming is vastgelegd of, bij voorbeeld via een voorbereidingsbesluit, in voorbereiding is.

Het gaat dus om vele tienduizenden en misschien wel om een paar honderdduizend hectare. Voor al deze gronden zal door de belastingdienst, waarschijnlijk, een schriftelijk verzoek met bijbehorend taxatierapport – de bewijslast rust immers bij de agrariër – moeten worden behandeld. Ik blijf van mening, dat dit de nodige extra werkdruk voor de inspectie der directe belastingen zal betekenen.

De heer **Kiers** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Het aan de orde zijnde wetsvoorstel 18915, wijziging van de landbouwwijziging voor de inkomstenbelasting en de vennootschapsbelasting is al enige jaren onderweg. Als wetsvoorstel 17520 is het vanuit dit Huis ter advisering aan de Raad van State voorgelegd in het late voorjaar van 1983. Daarbij werd aangegeven welke wegen bewandeld dienden te worden.

De aanvankelijke rechtsgrond van de landbouwwijziging was de eigenaar-gebruiker niet te belasten voor de voordelen die hij als eigenaar behaalt en die de pachter niet toevallen. In de loop der jaren is in de rechtspraak een nieuwe benadering gaan gelden, waarbij de landbouwwijziging toepassing vindt in geval van realisatie van boekwinst op landbouwgrond, voor zover deze voortvloeit uit andere dan interne oorzaken.

Onder stuk nr. 18915 heeft het wetsvoorstel ons weer bereikt, waarbij de memorie van toelichting aangeeft dat ook het kabinet het van belang acht, dat de landbouwwijziging niet langer van toepassing zal zijn op winsten welke verband houden met een aanwending van de grond buiten de agrarische sfeer. Het doel van dit wetsvoorstel betreft de twee punten van wijziging te weten:

a. Uitbreiding van het begrip landbouwbedrijf. Hiervan wordt namelijk de volgende definitie opgenomen: onder landbouwbedrijf wordt verstaan een bedrijf dat gericht

worden om tot een sluitende regeling is op het voortbrengen van produkten van akkerbouw, weidebouw of tuinbouw. Daaronder begrepen de fruitteelt en het kweken van bomen, bloemen, bloembollen en champignons dan wel op het in het kader van veehouderij fokken, mesten of houden van dieren.

b. De beperking van de vrijstelling van de winst op landbouwgrond door te bepalen dat waardevermeerdering van gronden die verband houdt met de omstandigheid dat de grond voortaan of waarschijnlijk binnenkort buiten het kader van de uitoefening van een landbouwbedrijf zal worden aangewend.

Dat met name ook de intensieve veehouderij en bepaalde glastuinbouwbedrijven zijn genoemd, is een goede zaak. Het vroege begrip landbouwbedrijf heeft nieuwe inhoud gekregen door de genoemde omschrijving. In zijn algemeenheid kan gesteld worden, dat de wet, zoals die er thans ligt, bij de uitvoering niet al te veel problemen zal opleveren. Er is een ruime termijn genomen voor de vaststelling van de bestemmingswijzigingswinst.

Ook het vaststellen bij beschikking door de inspectie van de hoogte van de bestemmingswinst geeft duidelijkheid. Wat de overgangsregeling betreft, zou er met het oog op uniformiteit in het gehele land nog een duidelijke leidraad moeten komen voor de inspectie. Ook verzoekt de fractie van het CDA om soepelheid van de inspectie bij de uitvoering, met name als het gaat om gedeeltelijk gerealiseerde bestemmingswijzigingswinsten, voordat de inspecteur bij beschikking heeft vastgesteld hoe groot het totale voordeel per 1 april 1986 is.

Ik geef een voorbeeld. Iemand heeft een perceel grond met zand dat afgegraven mag worden. De afgraving begint in 1986 en zal een aantal jaren duren. Aan het eind van 1986 of bij aangifte over 1986 is nog niet bekend hoe groot de totale zandverkoop zal zijn. Over 1986 dient wel aangifte van de verkoop plaats te vinden, terwijl er geen beroep gedaan kan worden op een beschikking omdat deze nog niet aanwezig is. Vooruitlopend op de beschikking dient deze opbrengst vrijgesteld te worden.

Het zal ook noodzakelijk zijn, dat de vervangingsreserve soepel wordt toegepast.

Ziet de staatssecretaris grond als één bedrijfsmiddel? Ik bedoel te

zeggen, dat de oude oppervlakte niet vergeleken wordt met de nieuwe oppervlakte. Geldt de bestemmingswijzigingswet alleen voor de vervangingsreserve of dient eerst de vrijgestelde winst landbouwgrond verrekend te worden? Indien dit laatste het geval is, zal er zeer weinig ruimte zijn voor vervangingsreserve. Vooral bedrijven bij de steden zijn veelal klein van oppervlakte en zullen een grote oppervlakte nodig hebben om in de nieuwe situatie rendabel te kunnen werken.

Mijnheer de Voorzitter! De fractie van het CDA gaat akkoord met dit wetsvoorstel en wenst de boer een voortgaand ploegen op agrarische grond toe met als resultaat een blijvende grote inbreng in onze economie.

De **Voorzitter**: Is de staatssecretaris bereid onmiddellijk te antwoorden of heeft hij behoefte aan enig beraad? Volgens de agenda kan de staatssecretaris morgen antwoorden. Als hij echter vanavond wil antwoorden, dan is dat mogelijk.

Staatssecretaris **Koning**: Ik heb behoefte aan een korte schorsing.

De **Voorzitter**: Vindt u het dan goed dat wij eerst de wijziging van de Wet interim inhouding salarissen onderwys behandelen? Voor dat onderwerp staan namelijk maar acht minuten spreektijd op de agenda.

Staatssecretaris **Koning**: Dat is prima, Voorzitter.

De beraadslaging wordt geschorst.

Aan de orde is de behandeling van het wetsvoorstel **Wijziging van de Wet interim inhouding salarissen onderwys (19345)**.

De beraadslaging wordt geopend.

De heer **Oskamp** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Tegen de minister wil ik zeggen, dat het mij spijt dat hij door deze chaotische dag waarop geen enkel tijdschema in de verste verte iets met de werkelijkheid te maken heeft, een half uur heeft moeten wachten voordat dit wetsvoorstel echt aan de orde kwam.

U weet, dat mijn fractie zich indertijd bij de behandeling van de oorspronkelijke Wet interim inhouding salarissen onderwys tegen het voorstel heeft verzet. Het ligt daarom voor de hand dat zij dit ook nu zal

Oskamp

doen, zij het dat het deze keer mede gebeurt namens de fractie van D'66.

Op zichzelf zou dit het einde van mijn bijdrage kunnen zijn, ware het niet dat de nota naar aanleiding van het verslag een aantal opmerkingen van de minister bevat die om nader commentaar vragen. Daar het nu half negen en niet vijf over één is voel ik mij daarover niet zo schuldig.

De fracties van D'66 en de Partij van de Arbeid hebben de minister gevraagd of het naar zijn mening geen aanbeveling zou verdienen om algemene maatregelen van bestuur die op grond van een wet aan de Tweede en of aan de Eerste Kamer voorgelegd zouden moeten worden, op een zodanig tijdstip te produceren, dat desgewenst zorgvuldige wetgeving nog mogelijk zal zijn. De minister beaamt dat. Dat siert hem!

Maar op het tweede element van onze opmerking gaat hij niet in. Daarom gaat het natuurlijk wel. Onze fracties vroegen daarbij namelijk of de minister niet met hen van mening was, dat dergelijke algemene maatregelen van bestuur helemaal vermeden zouden moeten worden. Moge de in de WIISO opgenomen algemene maatregel van bestuur als voorbeeld gelden. Daarin wordt het kortingspercentage, waarvan het principe in de wet zelf is vastgelegd, bepaald. Daarbij gaat het om een wezenlijk ingrijpen in de financiële omstandigheden van de justitiabelen, om een ingreep in de in het rechtspositiebesluit vastliggende salarisschalen. Is dat nu werkelijk een zaak die eventjes bij algemene maatregel van bestuur geregeld kan worden?

Nee, zulke ingrijpende beslissingen behoren thuis in het parlement. Graag zouden onze fracties dan ook van de minister willen horen waar hij denkt dat de grens behoort te liggen tussen waar een algemene maatregel van bestuur met of onder zogenaamde voorhangbepaling – ik vind dat overigens een walgelijk woord dat zo snel mogelijk uit onze parlementair taalgebruik dient te verdwijnen – toelaatbaar is en waar dat niet het geval is.

Naar de mening van onze fractie gaat het om een heel wezenlijke grens, die in het bijzonder door het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen nogal eens wordt overschreden. Voorhangbepalingen lossen in dezen niets op; ze hangen slechts een schamplap voor, en dat dan voor een medewetgever die

grondwettelijke bevoegdheden uit handen geeft.

Het is ons in de afgelopen jaren opgevallen, dat het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen zeer wel in staat is bepaald moeilijke en zeer gedetailleerde vragen grondig te beantwoorden. De Wet op de studiefinanciering, in het bijzonder de memorie van antwoord is daarvan een duidelijk voorbeeld. Zodra echter meer principiële zaken aan de orde komen, wordt de taal van het antwoord wollig en vaag. Deze keer zouden wij dat graag eens anders zien.

De opvattingen van de minister en zijn ambtenaren, dan niet als een vierde macht, maar wel degelijk als een permanente macht, over de algemene maatregel van bestuur – waar dient die toe?; waar is die nog toelaatbaar?; is voorleggen ervan aan het parlement een nuttige en staatsrechtelijke verantwoorde middenweg tussen wel of geen algemene maatregelen van bestuur? – hopen onze fracties vanavond te horen. Laat de minister bij zijn antwoord bedenken dat de vraag naar de grens tussen het toelaatbare en het ontoelaatbare, het wenselijke en het onwenselijke, het grondwettelijke en het niet grondwettelijke een zeer wezenlijke is, omdat zij raakt aan het wezen van onze parlementaire democratie.

Onze fracties hebben gewezen op de dreigende te korten aan docenten economie, wis-, natuur- en scheikunde; zij hebben dit mede in verband gebracht met het salaire beleid van de minister, dat afstand schept tussen ambtenarensalarissen en een nog grotere afstand tussen lerarensalarissen en de salarissen in het bedrijfsleven.

De minister denkt in de nota naar aanleiding van het verslag dat het onze fracties wel niet zal verrassen, dat hij ons betoog niet onderschrijft. Welnu, dat verrast onze fracties wel. Wij hebben tot nu toe van deze minister altijd de indruk dat hij een realist is, weliswaar met weinig filosofie in zijn pakket, maar althans een man die knokt voor datgene waarvoor hij staat en die zijn verlies daarom ook kan erkennen zonder de nadelige gevolgen van zijn verlies te verhelen.

Bij de begrotingsbehandeling heeft mijn fractie hem daarom nog geprezen. Waarom dan 20 gestencilde regels gebruikt om recht te praten wat gewoon krom is? Wie salarissen verlaagt in een sector waar de vraag

groter is dan het aanbod, kan toch niet verwachten dat hij in een gunstige concurrentiepositie terecht komt? Je behoeft waarachtig geen doctorandus te zijn om dat te begrijpen. Laat de minister gewoon toegeven dat hij deze onaangename situatie op de koop toe genomen heeft, omdat er nu eenmaal een heleboel vakken zijn waarbij het aanbod de vraag zozeer overtreft dat salarisverlaging geen onvervulbare vacatures oplevert.

Liever goedkope lessen Engels of biologie en vacatures in economie dan dure lessen in alle vakken, moet zijn gedachtengang geweest zijn. Dat is een keus. Een minister is in een positie waarin hij zo'n keus kan doen, maar geef het dan toe. Laat hij zich dan niet verbergen achter de woordenbrij en oneigenlijke vergelijkingen en onhoudbare argumenten die de nota naar aanleiding van het verslag ons biedt.

Minister Deetman: Mijnheer de Voorzitter! Ik ben er erkentelijk voor dat de behandeling van dit wetsvoorstel vandaag kan plaatsvinden. Ik mijn antwoord met de mededeling dat ik het volstrekt niet erg vond dat ik een half uur heb moeten wachten. Aanvankelijk was namelijk het perspectief dat ik nog vier uur langer had moeten wachten. Wat dit betreft valt het dus mee.

De heer Oskamp vroeg of ik principieel op de kwestie van de algemene maatregelen van bestuur wilde ingaan. Voor de wetgever zijn er verschillende redenen om nadere regelgeving aan de Kroon te delegeren. Soms wordt een algemene maatregel van bestuur gebruikt als een instrument om slagvaardiger op ontwikkelingen te kunnen inspelen. Soms dient de algemene maatregel van bestuur voor nadere regelingen van een meer technisch karakter die bovendien vaak nog omvangrijk zijn. Ook wordt de algemene maatregel van bestuur gebruikt als het gaat om regels die regelmatig aan wijziging onderhevig zullen zijn. Het gebruik van een algemene maatregel van bestuur is ook nodig op het moment dat de wet is gemaakt, maar bepaalde regels nog niet kunnen worden ingevuld. Van dit laatste is de onderhavige wet een duidelijk voorbeeld.

Wat was er aan de hand? Voor alle duidelijkheid zeg ik het nog een keer. De salarissen en de salarisstructuur in het onderwijs zouden worden

Deetman

bijgesteld. Voorstellen daartoe waren geformuleerd en aan de vakbonden voorgelegd. Het overleg daarover moest nog worden gevoerd. Wij wisten dat die herstructureringen een opbrengst zou kunnen hebben. Die opbrengst kon omvangrijk zijn. Wij hebben ter wille van het behoud van een aantal arbeidsplaatsen een stukje van die opbrengst naar voren gehaald. Wij hebben gezegd: laten wij de salarissen korten en die korting geleidelijk weer tot nul terugbrengen. Daarmee kunnen wij in ieder geval dat zo'n 2700 tot 3000 arbeidsplaatsen behouden.

Op moment dat het wetsvoorstel werd behandeld, moesten de onderhandelingen nog beginnen. Nadien is de situatie gewijzigd. Vorig jaar konden de onderhandelingen definitief worden afgerond en kon een definitieve afspraak worden gemaakt over het tempo waarin het percentage van de korting op de salarissen in het onderwijs tot nul kon worden teruggebracht. Daarom kunnen wij hier nu meer over zeggen dan destijds. Dit is ook aangegeven. Dit is de reden waarom destijds de weg van de algemene maatregel van bestuur is gekozen.

Bij de behandeling in het parlement van dit punt is er destijds de voorkeur aan gegeven een zware procedure te volgen wat het slaan van de algemene maatregel van bestuur betreft, mede in verband met de rechtszekerheid van de betrokkenen en om een controle en een toets te hebben bij de verdere invulling van de kortingspercentages. Dit is gebeurd omdat men in die periode naar mijn oordeel volstrekt ten onrechte nog niet de overtuiging had dat het percentage tot nul zou worden teruggebracht. Nu dat allemaal duidelijk is, kunnen wij dit goed invullen. Destijds bestond de behoefte op dat punt een zwaardere procedure te volgen.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb zoëven aangegeven wat de redenen zijn om een algemene maatregel van bestuur in een wet op te nemen. Natuurlijk kunnen algemene maatregelen van bestuur vervallen, wanneer dergelijke regelingen in de wet zelf worden opgenomen. Binnenkort zullen wij in deze Kamer met elkaar van gedachten wisselen over het voorstel van wet op de studiefinanciering. In dit wetsvoorstel zijn twee zeer omvangrijke regeling opgenomen die aanvankelijk via een algemene maatregel van bestuur tot stand zouden komen. Dit is er een voorbeeld

van dat iets niet via een algemene maatregel van bestuur wordt geregeld, maar dat dit in de wet wordt opgenomen.

Dit heeft ook te maken met de keuze van de wetgever. Op dit punt vindt gemeen overleg plaats tussen regering en parlement om vast te stellen wanneer er nu wel en niet een algemene maatregel van bestuur kan komen.

Ik heb hiermee aangegeven wanneer naar mijn oordeel wel en niet tot een algemene maatregel van bestuur zal worden besloten. Het kan dus een instrument zijn om slagvaardiger op te treden als al ten principale is besloten. Het technisch karakter van de zaak kan daartoe nopen. Het is ook van belang bij zaken die regelmatig wijzigingen ondervinden en waarbij een wat lichtere procedure dan die van wijziging van de wet gevolgd kan worden. Of het kan een zaak zijn die, op het moment dat de wet tot stand komt, nog niet absoluut duidelijk is.

Ik wil nog wat zeggen over de tekorten aan docenten. Het is heel goed mogelijk dat er in een bepaald vak op enig moment een zodanige concurrentie is dat docenten wegvloeien naar banen buiten het onderwijs. Dat doet zich nu voor, maar dat is geen nieuw fenomeen. Het heeft zich in de afgelopen decennia op gezette tijden voorgedaan. Dat heeft te maken met het feit dat wij bij de toestroom en opleiding van docenten in beginsel uitgaan van een vrije keuze van de betrokkenen. Op dat punt zien wij golven.

Wij hebben in het verleden periodes gehad dat er, bij voorbeeld voor het vak geschiedenis, in onvoldoende mate docenten te krijgen waren. Op een bepaald moment zien wij dan dat er zich bij de universitaire lerarenopleidingen meer mensen aandienen die leraar geschiedenis willen worden. Na een aantal jaren blijkt het tekort dan langzamerhand minder te worden om ten slotte te verdwijnen. Op het moment dat een tekort wordt vastgesteld, moet men zich realiseren dat voor een oplossing langs de weg van de opleidingen een aantal jaren nodig is.

De heer Oskamp vraagt mij ronduit te zeggen dat ik niet over de gehele linie die duurdere lessen wil, maar goedkopere en dat ik dus aanvaard dat er voor een aantal vakken niet voldoende leraren zijn. Ik vind dit geen juiste wijze om het probleem te stellen. Het is, naar mijn oordeel op

een bepaald moment mogelijk het concurrentieprincipe, het marktprincipe in te voeren, ook in het geheel van de onderwijsarbeidsmarkt en dan kan dat ertoe leiden dat salarissen gaan fluctueren.

Als er een overschot is, kelderen de salarissen, is er een tekort, dan kunnen ze omhoog gaan. Ik moet erop wijzen dat dit – ik denk dat dat op zich verstandig is – niet de voorkeur heeft van de onderwijsvakorganisaties. Is er sprake van concurrentie waarbij docenten, bij voorbeeld voor economie, worden weggekocht, dan kan men natuurlijk de lijn volgen dat die salarissen worden opgekrikt, maar dan zouden tegelijkertijd in de sectoren waarin sprake is van een overschot de salarissen moeten zakken.

Men hanteert het marktprincipe, of men hanteert het niet, maar men kan het niet alleen hanteren op het moment dat het goed uitkomt. Daarom vind ik de manier waarop de heer Oskamp het probleem stelt niet juist. Op het moment dat de overheid al dan niet tijdelijk een voorziening treft voor een bepaalde groep leraren kan men, letten op de traditie, ervan uitgaan dat als die voorziening eenmaal is toegekend deze nauwelijks meer terug te draaien is. Dat kan men dan wel vergeten; ik zie en hoor de betogen al. Enige tijd later doet hetzelfde zich in een ander vak voor. Met andere woorden, gaat men eenmaal die weg van de verhoging op, dan wordt dat een sluipende weg waarbij op een bepaald moment het probleem van de discrepantie van salarissen van ambtenaren en onderwijsgeevenden, dat wij met de HOS hadden opgelost, zich opnieuw voordoet.

Dit brengt mij tot mijn laatste opmerking. Ik wijs er nadrukkelijk op dat er geen discrepantie is in de salarissen van onderwijsgeevenden en ambtenaren. Het HOS-akkoord strekt juist toe door de functiewaardering en door het introduceren van het BBRA-systeem in de onderwijssalarissystematiek tot een veel nauwere aansluiting te komen. Dat is de kern van de zaak. Vervolgens kan men natuurlijk betogen dat er een discrepantie is tussen de gehele ambtelijke sector plus de sector van de onderwijsgeevenden en het bedrijfsleven.

Je kunt op dat punt al dan niet een bepaald beleid voeren, maar je kunt niet stellen – ik maak daar bezwaar tegen – dat er tussen onderwijsgeevenden en ambtenaren op dit punt nog

Deetman

weer een speciaal verschil is. Met het HOS-akkoord werd juist beoogd de achterstand of de ongelijkheid – er waren plussen en minnen – te doorbreken. Dat ziet men ook in de uitkomsten van het HOS-akkoord. Sommigen gaan erop vooruit; anderen zijn erop achteruitgegaan.

De heer **Oskamp** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! De minister heeft in antwoord op mijn bijdrage uitvoerig uitgelegd waarom er in de WIISO een algemene maatregel van bestuur moet staan. Dat verhaal is juist. Het was niet onbekend. Hij heeft daarmee echter natuurlijk in feite nog geen antwoord gegeven op mijn vraag waar nu precies de grens van het toelaatbare ligt. Hij gaat er alleen op in om min of meer zakelijke argumenten. Het kan nodig zijn omdat wij nog niet weten hoe de toekomst eruitziet. Er kan dan na enige tijd alsnog wetgeving ontstaan, zoals in het onderhavige geval. Het kan ook heel praktisch zijn, omdat er zo vaak veranderingen moeten worden aangebracht.

Waar ligt nu precies de grens? Ik vraag niet van de minister dat hij nu in tweede termijn antwoord daarop geeft. Ik denk dat hij daarvoor een paar weken heel hard nadenken en een uur spreektijd nodig zou hebben. Het is geen grapje of pesterijtje. Het is een heel wezenlijk probleem, ook in de onderwijswetgeving, waar de grens ligt tussen wat nog bij algemene maatregel van bestuur kan worden geregeld en wat niet.

In antwoord op mijn tweede onderwerp voerde de minister in zijn antwoord het vak geschiedenis aan. Ik denk dat dit een slecht voorbeeld is. Op een gegeven moment komt het inderdaad voor, dat een vak om welke reden dan ook minder populair wordt. Ik kan er andere voorbeelden naast zetten. Toen de positie van het Frans werd bedreigd door de invoering van de mammoetwet liep het aantal studenten Frans terug. Hetzelfde is gebeurd met het aantal studenten klassieke talen. Daardoor ontstond er een tekort aan studenten. Dat is langzamerhand hersteld. Dat stond los van de salarissen.

Veel meer gelijk heeft de minister als hij in het tweede deel van zijn antwoord op dit punt zegt, dat de economen worden weggekocht. Waarom worden de mensen weggekocht? Daar ging het om. Mensen worden weggekocht omdat anderen

hun financieel en anderszins betere voorwaarden kunnen bieden dan de werkgever die zij op dat moment hebben. Dát is het probleem. Ik pleit niet voor salarisverschillen waarbij economen vier keer zoveel krijgen dan anglisten, omdat er te weinig economen zijn.

Ik constateer nuchter, dat de salarissen bij de overheid, ook de salarissen in het onderwijs en zeker de salarissen in het onderwijs vergeleken met de salarissen in het onderwijs vóór de HOS-nota, als het om beginnende docenten gaat aanzienlijk zijn achtergebleven bij die in het bedrijfsleven. Dat betekent, dat zich nu een tekort voordoet aan studenten in de economie en ook in de wis-, natuur- en scheikunde.

Dat is een bijkomende zaak en een gevolg van het salaire beleid. Het is helemaal niet moeilijk, dat toe te geven. Het is nog niet eens een veroordeling van het salaire beleid. Het is alleen een nuchtere constatering. Je moet geen vergelijking maken met het vak geschiedenis, dat plotseling populair was bij aankomende studenten.

Minister **Deetman**: Mijnheer de Voorzitter! De eerste kwestie is wanneer wij wel een algemene maatregel van bestuur in de wet moeten opnemen en wanneer niet. Ik heb zoëven in het algemeen de redenen aangegeven die de wetgever ertoe kunnen brengen, regelgeving te delegeren aan de Kroon. Ik stel wel vast, dat de normen wanneer dat wel gebeurt en wanneer niet uiteindelijk door de wetgever zelf in concreto worden bepaald. Met andere woorden, wanneer de heer Oskamp vraagt wanneer het wel toelaatbaar is en wanneer niet, luidt mijn formele antwoord, dat op het moment dat er in de wet delegatie aan de Kroon wordt gegeven door middel van een algemene maatregel van bestuur, dat een feit is, of iedereen het ermee eens is of niet.

De heer Oskamp vraagt een norm waaruit een of ander automatisch handelen voortvloeit. Ik heb echter zoëven in het algemeen de criteria gegeven.

Grenzen verschuiven in de loop der tijd. Onderwijswetgeving is daar een duidelijk voorbeeld van. Jarenlang hebben wij zaken bij circulaire's geregeld, later bij algemene maatregelen van bestuur. Nu zeggen wij dat zaken in de wet zelf moeten worden opgenomen. Als de wetgever van

mening is dat iets niet gedelegeerd kan worden, dan zal dat ook niet gebeuren! Als er een zware procedure wordt gevolgd – een algemene maatregel van bestuur met, om dat lelijke woord maar te gebruiken een voorhangbepaling – is een extra waarborg ingebouwd opdat een minister niet onbepikt kan handelen.

Mijn probleem is, dat ik niet precies weet wat de heer Oskamp met zijn tweede punt nu precies beoogt. Hij zegt: geef nu toe dat nu leraren economie worden weggekocht door het salarisbeleid. Ik ben er niet zeker van dat wij nu een tekort aan leraren economie hebben door het salarisbeleid. Als wij de HOS niet hadden ingevoerd, zou allerminst vaststaan dat wij nu geen tekort of een kleiner tekort zouden hebben. Ik moet wel eens vaststellen in de concurrentie met het bedrijfsleven dat die in concrete gevallen aanmerkelijk verder kan gaan dan wij überhaupt in de overheidssector, laat staan in een school, kunnen gaan.

Waar wil de heer Oskamp de zaak naar toe leiden? Ik kom dan weer terug op mijn eerste termijn; je komt dan toch tot de vraag te staan of je het marktmechanisme voluit wil toepassen. Zo ja, dan betekent dat bij een groot aanbod van docenten in een bepaald vak dat salarissen zouden kunnen kelderen. Ik kijk maar naar het basisonderwijs met een groot aantal werklozen. Als je zegt dat de salarissen dan zakken, laat je het marktmechanisme erop los. Je kunt ook zeggen dat je dat niet wil. Als ik de vraag van de heer Oskamp moet beantwoorden, kom ik toch bij dit soort vragen terecht. Als hij dit soort vragen niet wil, dan doe je niet zoveel met de opmerkingen die hij heeft gemaakt.

Ik spreek tegen dat er een verslechtering is opgetreden ten gevolge van de HOS wat betreft de koppeling van salarissen van docenten en ambtenaren – ik heb dat al uiteengezet – ten opzichte van het bedrijfsleven. De HOS beoogde tot vereenvoudiging van de salarisstructuur te komen, onbillijkheden weg te nemen en de zaak preciezer aan te sluiten op de ambtelijke systematiek. Daarin zaten plussen en minnen.

Er zijn groepen, niet onbelangrijke, die erop vooruit zijn gegaan. Andere groepen zijn erop achteruit gegaan. Als die generieke conclusie wordt getrokken, moet ik die als zodanig zeker bestrijden. Dat laat onverlet de discussie over de vraag hoe het totaal van de ambtenaren plus

Deetman

onderwijsgevend, maar dat is een geheel, zich verhoudt tot de salarissen buiten de overheidsfeer.

De heer **Oskamp** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Het gaat in de eerste plaats natuurlijk om de beginsalarissen. Ik zou de minister een laatste vraag willen stellen. Als het weggekocht worden van leraren economie dan niet met salarissen te maken heeft, heeft het dan wellicht te maken met het feit dat er iets fout zit met het vak van leraar, dat er iets fout is in het onderwijssysteem waardoor docenten het niet meer leuk vinden om docent te zijn? Er moet natuurlijk toch een verklaring voor zijn!

Minister **Deetman**: Mijnheer de Voorzitter! Ik wil daarover twee opmerkingen maken. De heer Oskamp sprak nu gemakshalve over beginsalarissen. Ik moet vaststellen dat het niet alleen gaat om docenten die beginnen. Ik moet nog afwachten hoe dat de komende jaren zal lopen als de terugloop van het leerlingental in het voortgezet onderwijs zich doorzet. Het probleem is ten principale in het geding. Je kunt deze zaak naar mijn oordeel niet koppelen aan beginsalarissen. Dat is ook niet het enige probleem. Theoretisch zou je de beginsalarissen kunnen opkrikken en het maximum laten zakken. Ik denk dat het toekomstperspectief toch ook een niet onbelangrijke rol speelt.

De heer Oskamp vraagt wat er dan wel aan de hand is. Ik beantwoord alleen zijn vraag. Hij vraagt mij, toe te geven dat er een tekort aan docenten economie is, ten gevolge van het salarisbeleid dat in het kader van de HOS is gevoerd. Dat staat echter allerminst vast. Wellicht zouden wij dit tekort ook hebben gekend zonder de HOS-operatie. In de jaren zeventig hebben wij ook eens zo'n periode gehad. Daarom noemde ik het voorbeeld geschiedenis. Op een bepaald moment moet je vaststellen – en dat is op zichzelf geen slechte zaak – dat degenen die het vak van leraar willen kiezen ook naar de arbeidsmarktperspectieven. Dat zie je bij voorbeeld op dit moment bij de leraren voor het basisonderwijs.

In de afgelopen jaren zagen wij daarvoor een enorme daling in de aanmeldingen. Nu stijgt het vrij snel weer. Men noemt dat ook wel de varkenscyclus. Dat heeft te maken met het perspectief. Als wij jarenlang roepen – ook de oppositie bezondigt zich daar vaak aan – dat er grote

werkloosheid is in het onderwijs en dat er iets moet gebeuren in de sfeer van de werkgelegenheid, moeten wij er niet verbaasd over zijn dat men, bij het maken van een beroepskeuze, niet kiest voor een beroep waarvan men op grond van algemene informatie denkt dat men er niet in aan de slag zal kunnen komen. Dat heeft dus effecten. Dit pleit overigens in het algemeen voor een genuanceerdere en preciezere studievoorziening, waaraan hard wordt gewerkt.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter**: De afhandeling van dit wetsvoorstel zal in de loop van morgen plaatsvinden. De minister is daarbij geëxcuseerd.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het wetsvoorstel **Wijziging van de landbouwwijziging voor de inkomstenbelasting en de vennootschapsbelasting (18915)**.

De beraadslaging wordt hervat.

□

Staatssecretaris **Koning**: Mijnheer de Voorzitter! Dit wetsontwerp kent een lange voorgeschiedenis, waarbij deze Kamer een grote rol heeft gespeeld. In een vorig wetsontwerp was een amendement-Van der Linden opgenomen, dat hier op grote bezwaren stuitte. Op grond daarvan is het op verzoek van deze Kamer om nader advies naar de Raad van State gezonden.

Het huidige wetsvoorstel bevat een uitbreiding van de landbouwwijziging, waarbij het erom gaat dat agrariërs die door toepassing van nieuwe, moderne methoden buiten de vrijstelling zijn komen te vallen, er weer wel voor in aanmerking kunnen komen. Hierbij kan met name worden gedacht aan de intensieve veehouderij en het gebruik van kweektabletten in de tuinbouw. Wat betreft de ingangsdatum van de uitbreiding van de vrijstelling is er voor agrariërs de mogelijkheid om in plaats van 1 april te kiezen voor 17 augustus 1982 uit het oude, geamendeerde wetsvoorstel, met name omdat verwachtingen zijn gewekt. Dit kan van belang zijn voor agrariërs die in de tussentijd hun grond hebben verkocht.

Wat de beperking van de landbouwwijziging betreft, gaat het erom, voortaan de waardevermindering te belasten die voortvloeit uit het feit

dat de grond een aanwending krijgt buiten de agrarische sector. Met goedvinden van deze Kamer gaat deze wijziging in op 1 april.

Er is een overgangsregeling voorgesteld, ten einde materiële lastenverzwaring met terugwerkende kracht tegen te gaan. De overgangsregeling houdt in, dat op verzoek van de belastingplichtige de inspecteur bij beschikking de waardevermindering van de grond vaststelt, voor zover deze als gevolg van een te verwachten bestemmingswijziging is ontstaan voor 1 april 1986.

Het mag duidelijk zijn dat deze overgangsregeling alleen relevant is voor die gronden waarvan, beoordeeld naar de situatie per 1 april, een bestemmingswijziging valt te verwachten. In dit verband wil ik ingaan op een opmerking van de heer Kiers: bij de belastingdienst geldt de regel fortitair in rae, suavitair in modo, ofwel altijd wordt zo soepel mogelijk gekeken hoe de beste oplossingen tot stand worden gebracht.

De heer Zoon vroeg waarom het Landbouwschap voorkeur geeft aan handhaving van de landbouwwijziging, boven afschaffing van die maatregel en het in plaats daarvan voortaan toepassen van vermogensaftrek voor landbouwgronden.

Het gaat om een specifieke maatregel. De heer Zoon heeft daar terecht op gewezen. Het is echter een specifieke maatregel die reeds lang een vertrouwd bestanddeel uitmaakt van de fiscale wetgeving. Die heeft slechts een kleine wijziging ondergaan bij de totstandkoming van de Wet op de inkomstenbelasting 1964; dat is al weer 22 jaar geleden.

Bij de verhoging van de vermogensaftrek in 1983 is uitvoerig de vraag aan de orde geweest, of het niet de voorkeur zou verdienen om de landbouwwijziging te vervangen door de vermogensaftrek. Op dat ogenblik is nadrukkelijk gekozen voor de handhaving van de landbouwwijziging. Zoals de geachte afgevaardigde de heer Zoon terecht opmerkte, is dit punt opnieuw aan de orde geweest bij de behandeling van dit wetsvoorstel in de Tweede Kamer. Datzelfde is het geval geweest in de gesprekken die met het Landbouwschap zijn gevoerd. Hiermee ben ik terechtgekomen bij de kritiek die de geachte afgevaardigde in het bijzonder aan mijn adres heeft geuit.

Ik heb in die gesprekken naar voren gebracht dat ik met beide mogelijkheden zou kunnen leven:

Koning

zowel de vermogensaftrek als de landbouwwijstelling. Men zou kunnen zeggen: lood om oud ijzer. Als het lood om oud ijzer is voor de bewindsman, is het mogelijk om de gesprekspartner een keuze te bieden.

Het lijkt er wellicht op dat het vervangen van de landbouwwijstelling door de vermogensaftrek tot een vereenvoudiging van de wetgeving leidt, maar dat is echter schone schijn. Een dergelijke wijziging brengt namelijk de noodzaak mee, een overgangsmaatregel te nemen, teneinde te vermijden dat er een materiële lastenverzwaring met terugwerkende kracht ontstaat. Bij die maatregel zouden bovendien alle gronden moeten worden gewaardeerd. Dat is, gelet op de problematiek die de beperking van de landbouwwijstelling reeds oproept, bepaald geen sinecure.

De heer Zoon heeft ook gesproken over de problemen die kunnen optreden in verband met de voorgestelde overgangsregeling voor bestemmingswijzigingswinsten. Ik ben het met hem eens dat het lang niet altijd gemakkelijk zal zijn om een splitsing aan te brengen tussen de waardestijging als gevolg van de inflatie en de waardestijging die voortvloeit uit de te verwachten bestemmingswijziging.

De heer Zoon heeft daarbij nog een aantal dingen op zeer aansprekende wijze duidelijk gemaakt. Zo heeft hij gezegd dat de verlenging van de termijn waarbinnen een verzoek om toepassing van de overgangsregeling kan worden gedaan tot een verzwaring van de taxatieproblematiek zou kunnen leiden. Ik denk dat ook. Dat was ook een van de redenen waarom ik mij aan de andere kant van het Binnenhof tegen verlenging van de termijn tot 9 jaar heb pogen te verzetten.

U hebt gemerkt, dat dit enigermate zonder succes is geweest. Het gelijk van de veemarkt heeft hierbij, zoals de geachte afgevaardigde terecht heeft opgemerkt, een rol gespeeld. Er is een termijn van 6 jaren uit de bus gekomen. Die termijn is weliswaar lang, maar ik kan daarmee wel leven, in tegenstelling tot een termijn van 9 jaar.

Ook heeft de heer Zoon nog een enkele vraag gesteld over de bio-industrie, en wel of ten opzichte daarvan de landbouwwijstelling niet zou moeten vervallen. De ontwikkelingen, aldus de heer Zoon, zijn in die

sector zodanig dat de grens tussen agrarische en industriële productie niet of nauwelijks meer is te trekken.

Met de voorgestelde uitbreiding van de landbouwwijstelling, zoals die is te vinden in de omschrijving van het begrip 'landbouwbedrijf', kunnen waardeveranderingen van de grond, andere dan die welke ontstaan in de uitoefening van het landbouwbedrijf of als gevolg van een bestemmingswijziging, onder de landbouwwijstelling vallen. Afgezien van het noemen van het feit dat in het algemeen het grondareaal dat bij de door de heer Zoon genoemde intensieve veeboeren in gebruik is, per definitie relatief beperkt is, wil ik nog het volgende zeggen.

De vraag of een bepaalde industrie bepaalde innovatieve ontwikkelingen of produktiemethoden niet ieders bewondering kunnen wegdragen, is geen vraag van fiscale aard. In de fiscaliteit is het niet goed mogelijk en in het algemeen ook niet wenselijk, dergelijke verbijzonderingen aan te brengen. Het element in de omschrijving van het begrip 'landbouwbedrijf', te weten in het kader van veehouderij, fokken, mesten of houden van dieren, dient naar mijn mening dan ook niet verbijzonderd te worden door beperkingen aan te brengen in ontwikkelingen die bij sommigen in de maatschappij weerstand kunnen oproepen, doch door anderen worden nagestreefd.

De heer **Zoon** (PvdA): Ik heb in het midden gelaten dat wij geen bewondering hebben voor al die produktiemethoden. Ik heb niet bepleit, die produktiemethoden buiten de landbouwwijstelling te laten, en wel om de reden die de staatssecretaris zojuist noemde.

Staatssecretaris **Koning**: Ik heb niet gezegd dat ik deze woorden aan de heer Zoon toeschreef. Ik heb een algemene verduidelijking van het fiscale standpunt gegeven. Dat kan van belang zijn voor al degenen die straks de Handelingen erop naslaan.

De heer **Von Meijenfeldt** (CDA): Naar aanleiding van de stellingname van de staatssecretaris vraag ik, of dit ook geldt voor ongelode benzine?

Staatssecretaris **Koning**: Ik heb begrepen dat in dit huis weinig is gesproken over de ongelode benzine.

De heer **Von Meijenfeldt** (CDA): Maar u heeft het nu wel over het milieu.

Staatssecretaris **Koning**: Bij de ongelode benzine speelt op zich zelf een andere zaak een rol dan bij de kwestie van het tegenhouden van agrarische vrijstellingen, zoals nu bedoeld. Bij het wetsontwerp inzake de loodvrije benzine is de vraag aan de orde, of het gebruik van ongelode benzine als zodanig niet moet worden tegengegaan, doordat zij hoger in prijs is. Om in ieder geval een neutrale berekening te verkrijgen, is de beslissing genomen die de regering zowel in de Kamer aan de overzijde als in deze Kamer met kracht heeft verdedigd. Blijkens de omstandigheid dat deze Kamer geen behoefte meer heeft gevoeld, hierover een gedachtenwisseling met de regering te hebben, heeft de regering die beslissing blijkbaar met succes genomen.

Ik kom nu tot de opmerkingen van de heer Zoon over een uitputtende opsomming van activiteiten en dieren categorieën. De achtergrond van zijn gedachte is dat hij een grotere zekerheid verlangt. Er zit inderdaad iets aantrekkelijks in de gedachte die de heer Zoon heeft geopperd. Daartegenover moet echter worden opgemerkt dat in de in het wetsvoorstel gekozen opzet op een speciale wijze ruimte biedt om te kunnen aansluiten bij ontwikkelingen op het terrein van het bedrijfsmatig fokken van dieren zonder dat je tot een afsluitende opsomming van categorieën komt.

De idee om bij nieuwe ontwikkelingen steeds weer tot wetswijziging te moeten overgaan – dat is de consequentie van de gedachte van de heer Zoon – acht ik minder wenselijk. Wetswijzigingen vragen dikwijls veel tijd. Het wetsvoorstel dat nu aan de orde is – om maar eens een eenvoudig voorbeeld te geven – is een jaar geleden bij de Staten-Generaal ingediend. De rechtszekerheid zal dan pas na verloop van tijd ontstaan. Een soepele definitie maakt het mogelijk – het buitenlandse bedrijfsleven is om deze reden vaak jaloers op de Nederlandse fiscale wetgeving – op toekomstige moderne ontwikkelingen in te spelen.

De heer Zoon heeft ook nog een vraag gesteld over de optiemogelijkheid ter zake van de ingangsdatum. Hij heeft gevraagd of er niet te grote verwachtingen zijn gewekt. Hij heeft ook gewezen op de omstandigheid dat de voorlieden van de landbouw ongetwijfeld de Handelingen lezen, voor zover zij niet bij deze discussies aanwezig zijn. Ik meen toch het

Koning

volgende te moeten opmerken. Hoewel het wellicht ten onrechte is, zijn velen in den lande van mening dat, zodra de Tweede Kamer een bepaalde wijziging in een voorstel heeft aangebracht, daarbij een zodanige verwachting bestaat dat het ook wel zal doorgaan.

Ik zeg nu niet opnieuw wat ik in de stukken heb geschreven. De niet-jurist, zoals de heer Zoon zich zelf omschreef, heeft het formeel juridische gelijk aan zijn zijde. Ik beaam dit, maar de verwachtingspatronen, die niet geheel en al onbegrijpelijk zijn, waren van dien aard dat de mensen in het land die hiermee te maken hadden, erop mochten rekenen.

De heer Luteijn heeft gezegd dat hij niet begrijpt dat de twee verschillende onderdelen in één wetsvoorstel zijn betrokken. Ik meen dat zij wel een integrerend onderdeel van het geheel uitmaken. Aan de ene kant is er een verruiming en aan de andere kant is er een beperking. Hierdoor is de vrijstelling in totaliteit gemoderniseerd. Daarom is het logisch dat deze twee onderdelen in één wetsontwerp staan.

Zoals ik het op dit ogenblik zie, zijn de opmerkingen van de heer Luteijn over snel groeiend bos juist. Ook dit valt onder de bosbouwvrijstelling.

Het antwoord op de vraag naar de brief van de minister van Landbouw en Visserij moet ik schuldig blijven. Het is kennelijk een punt dat op dit moment nog op het departement in behandeling is. De inhoud van de brief die de minister van Landbouw en Visserij heeft geschreven, is nieuw voor mij en doet niet een zodanige lamp branden dat deze in overeenstemming is met uitlatingen die ik zelf heb gedaan. Het is echter zeer wel mogelijk dat inmiddels ambtenaren van het ministerie van Landbouw en Visserij overeenstemming hierover hebben bereikt met ambtenaren van het ministerie van Financiën. Ik zal dit schriftelijk aan de Kamer mededelen. Ik hoop dat de geachte afgevaardigde de heer Luteijn hiermee tevreden is.

Ongetwijfeld zal, zoals hij opmerkte, waardering van een aantal gronden werkdruk voor verschillende inspecties betekenen, maar hieraan is in het kader van dit wetsontwerp niet te ontkomen.

Ik ben tot slot gekomen aan de beschouwingen van de geachte afgevaardigde de heer Kiers. Ik heb in het begin van mijn betoog reeds

een antwoord gegeven op een nadrukkelijke vraag die hij heeft gesteld. Ik ben de fractie van het CDA, met name de heer Kiers, overigens evenals de overige sprekers, erkentelijk voor de steun die voor het wetsontwerp in de Kamer blijkt te bestaan.

□

De heer **Zoon** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik ben de staatssecretaris zeer erkentelijk voor de uitvoerige aandacht die hij aan mijn interventie heeft geschonken, maar ik wil toch nog twee korte opmerkingen maken.

Ik weet nu nog niet waarop de voorkeur van het Landbouwschap berust. Ik neem aan dat deze voorkeur niet wordt gehonoreerd omdat de landbouwvrijstelling al zo lang bestaat. Als dit de reden was, weet ik ook wel een en ander te noemen waaraan ik gehecht ben.

De staatssecretaris zei ten slotte tegen mij dat het in den lande gebruikelijk is, aan te nemen dat een wetsvoorstel het zal halen, als het door de Tweede Kamer wordt aangenomen. Hij voegde hieraan toe dat de landbouwvoormannen beter weten, want hij meent dat zij in deze Kamer zitten. Naar mijn mening is dit niet het geval; ik meen dat hier geen mensen zitten die landbouwvoorman zijn. Wij zitten hier allemaal als kamerleden.

Wat mij het meest opviel, was dat hij zei dat de Eerste Kamer iets wel zal aannemen, als de Tweede Kamer ermee akkoord is gegaan. Het valt mij tegen van de staatssecretaris, gezien de politieke groepering waaruit hij komt, dat hij dit zonder meer accepteert. Er zijn partijen die de Eerste Kamer minder gewicht toekennen dan de groepering waartoe de staatssecretaris behoort. Wellicht kan hij nog wat interne zending bedrijven.

□

De heer **Luteijn** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Wij betuigen onze instemming met de voorstellen. Wij begrijpen uiteraard wel dat dit twee onderdelen zijn, al acht ik het minder fraai. Onze instemming met beide voorstellen betekent een onderstreping van de handhaving van het instituut van de landbouwvrijstelling. Dat is van belang met het oog op regelmatig terugkerende discussies over bij voorbeeld de omvang van vermogensaftrek. Juist voor een immobiel onroerend goed als landbouwgrond is een consistent fiscaal beleid van groot belang.

Wat de brief van de minister van landbouw over de waardering van quatum-vrije melk in het kader van de landbouwvrijstelling betreft, kan ik ermee akkoord gaan dat de staatssecretaris schriftelijk op mijn opmerkingen en vragen zal reageren. Wel is dit een uiterst belangrijke zaak, aangezien de laatste tijd nogal wat transacties hebben plaatsgevonden en daarmee vrij grote bedragen zijn gemoeid. Duidelijkheid is op dit gebied – ook in fiscaal opzicht – is geboden. Ik hoop dat het antwoord dat wij op zo kort mogelijke termijn zullen krijgen zodanig zal zijn dat beide hierbij betrokken ministeries het met elkaar eens zullen zijn.

□

De heer **Kiers** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de staatssecretaris voor zijn antwoorden. Wat mijn vragen betreft, maak ik melding van de soepelheid, die duidelijk is gebleken en waaraan aandacht zou worden besteed. Ik had nog enkele andere vragen gesteld. In het bijzonder had ik de staatssecretaris geattendeerd op het voorbeeld van de afgravingen. Hoe gaat men om met de beschikking?

Hoe groot is het voordeel per 1 april 1986 in totaal, voordat de inspecteur de zaak bij beschikking heeft vastgesteld? Ik noemde in dit verband het voorbeeld van de afgravingen. Verder heb ik nog gesproken over de grond als een bedrijfsmiddel, en ben ik nog ingegaan op de vervangingsreserve. Ik zal niet al mijn vragen herhalen, maar toch zou ik er graag alsnog een antwoord van de staatssecretaris op krijgen.

De staatssecretaris begon in het Latijn. Ik eindig in het Latijn: ut desint vires, tamen est laudanda voluntas; ook al ontbreken de krachten, toch moet de wil geprezen worden.

□

Staatssecretaris **Koning**: Mijnheer de Voorzitter! Ik kan het mij zeer wel voorstellen dat de geachte afgevaardigde de heer Zoon wat ongelukkig is met de omstandigheid dat zo weinig rekening wordt gehouden in den lande met de beslissingsbevoegdheid van deze Kamer. De geachte afgevaardigde weet – en heeft daar ook terecht op gewezen – dat in mijn groepering grote waarde wordt gehecht aan het bestaan en de betekenis van deze Kamer.

Daaraan doet de omstandigheid echter geen afbreuk dat, gelet ook op de lange tijdsduur die is verlopen met

Koning

de problematiek die in dit wetsontwerp is geregeld, juist bij een aantal belanghebbenden verwachtingen zijn gewekt. Mede meen ik dit te mogen zeggen omdat het wetsontwerp destijds op verzoek van de Kamer wederom aan de Raad van State is aangeboden en daarbij niet het punt van de landbouwvrijstelling in deze vorm op zichzelf aan de orde was, maar de terugwerkende kracht die daarin was gelegen. Ook dat is een reden om aan te nemen dat de mensen in het land er een zeker vertrouwen aan mochten verbinden dat zij op een gegeven ogenblik hiermee rekening mochten gaan houden. Ik heb ook gemeend, dit in het wetsvoorstel te moeten neerleggen.

De geachte afgevaardigde heeft natuurlijk gelijk als hij zegt, dat voorlieden uit de landbouw hier niet als zodanig zitten. Zij zijn hier aanwezig als leden van politieke partijen. Desondanks kunnen zij hun achtergrond en hun dagelijks leven niet verloochenen. Anders dan in de Kamer aan de overzijde, is het gewoon dat de leden van deze Kamer nog iets anders doen naast hun politieke werkzaamheden. Ik geloof dat dit ook een juiste zaak is.

Ik ben verheugd over de opmerkingen die de geachte afgevaardigde de heer Luteijn heeft gemaakt. Dit betreft ook de opmerking van de heer Zoon. Op het moment dat het voor mij om het even was – ik herhaal wat ik gezegd heb –, heb ik gemeend de keuze te kunnen overlaten aan het Landbouwschap. Ik kan mij op mijn beurt weer voorstellen – de heer Luteijn heeft zich ook kunnen voorstellen – dat het Landbouwschap hechtte aan het voortbestaan van een bestaande regeling, waarvan de ins en outs algemeen bekend waren.

De toezegging die ik aan het adres van de heer Luteijn heb gedaan, handhaaf ik natuurlijk. Ik zal ook spoed zetten achter de beantwoording aan de Kamer van deze vraag van hem, want ik ben het met de heer Luteijn eens dat hier een belangrijk punt aan de orde is.

Ik ben niet op de vragen van de geachte afgevaardigde de heer Kiers ingegaan, omdat deze van een zodanig feitelijke aard zijn, dat ik ook die graag zou willen meenemen in mijn schriftelijke beantwoording aan de Kamer. Het spijt mij dat ik dit niet eerder heb gezegd. Ik wil echter voorkomen dat ik hier uit de losse pols, of ook maar een ogenblik

bijgestaan, een antwoord geef dat niet adequaat is op deze toch zeer wezenlijke vragen met betrekking tot de interpretatie van de wetgeving. Ik zal dit schriftelijk doen, opdat ook deze beantwoording nog deel uitmaakt van de wetsgeschiedenis, maar dan op de meest zorgvuldige wijze.

De **Voorzitter**: Neemt de heer Kiers genoegen met deze toezegging?

De heer **Kiers** (CDA): Jawel, mijnheer de Voorzitter!

De beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter**: De afhandeling van het wetsvoorstel zal morgen geschieden. Ook de staatssecretaris is daarbij geëxcuseerd.

Aan de orde is de behandeling van de wetsvoorstellen:

– **Instelling van een heffing op gelode lichte olie (benzine) (Wet heffingen luchtverontreiniging benzine) (19 298);**

– **Tijdelijke fiscale maatregelen ter bevordering van het gebruik van ongelode benzine en de aankoop van schone personenauto's (19 299).**

De **Voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mede, dat de vaste commissie voor Financiën over het wetsvoorstel 19 299 een eindverslag heeft vastgesteld. Ten aanzien van het wetsvoorstel 19 298 is dit reeds eerder gebeurd.

De wetsvoorstellen worden zonder beraadslaging en zonder stemming aangenomen.

Aan de orde is de behandeling van het wetsvoorstel **Goedkeuring van de op 31 oktober 1983 te Bagdad tot stand gekomen Overeenkomst inzake economische en technische samenwerking tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Republiek Irak (Trb. 1983, 172) (18 297, R 1250).**

De beraadslaging wordt geopend.

Mevrouw **Baarveld-Schlaman** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! De behandeling van dit wetsontwerp werd in de Tweede Kamer vooral geplaatst in het kader van de oorlog tussen Iran en Irak. Alle deelnemers

aan het debat waren eigenlijk niet gelukkig met het op dat ogenblik instemmen met de overeenkomst. Ondertussen zijn we een jaar verder en kan ook mijn fractie de overeenkomst niet behandelen zonder de oorlog, die inmiddels zes jaar duurt, daarbij te betrekken.

Nederland is in het conflict neutraal. Neutraliteit wil niet zeggen dat je je afzijdig moet houden. De Nederlandse regering heeft in het jaar dat Nederland lid was van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties gepoogd in het conflict te bemiddelen en de oorlog tot een einde te brengen. Dat was juist.

De staatssecretaris zei in de Tweede Kamer bij de behandeling van dit wetsontwerp dat, aangezien het om conflicten gaat, men buitengewoon voorzichtig moet opereren. Dat zijn wij zeer met hem eens. Daarom was het naar onze mening beter geweest als de overeenkomst die werd aangegaan toen de oorlog al drie jaar aan de gang was, niet op deze manier en voor de gebieden genoemd in artikel 3 van de overeenkomst, was aangegaan.

Nu dat echter wel is gebeurd, vindt mijn fractie dat om iedere schijn van partijdigheid te vermijden, maar vooral omdat wij niet wensen dat de middelen toenemen die de mogelijkheden tot oorlogvoeren vergroten, ten minste uitvoering gegeven kan worden aan de motie van mijn partijgenoot De Waart. In deze motie die hij in de Tweede Kamer indiende, probeerde De Waart: 'in aanvulling aan de reeds bestaande regelingen ook verder alles in het werk te stellen, de uitvoer van goederen en kennis die direct voor oorlogsdoelinden kunnen worden gebruikt, onmogelijk te maken'.

De staatssecretaris ontraadde deze motie. Vindt de staatssecretaris intussen, dat er meer reden is om aanvullingen op de bestaande regelingen aan te brengen? Ik vraag dit uiteraard naar aanleiding van de veroordeling van Irak door de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties voor het gebruik van gifgas. Dit gebeurde, zoals wij weten, vorige week. Deze veroordeling geschiedde op basis van een door deskundigen uitgebracht rapport. Vorig jaar werd Irak ook al, zonder toen met naam genoemd te worden, voor het gebruik van chemische wapens veroordeeld.

De staatssecretaris zal het toch met mij eens zijn, dat derhalve de situatie, vergeleken met vorig jaar,

Baarveld-Schlaman

alleen maar verergerd is en dat het aangaan van de overeenkomst tenminste gekoppeld moet worden aan nog stringenter voorwaarden. Irak dient te weten, dat wij tegen de continuering van de oorlog zijn, doch vooral niet mee willen werken aan de totstandkoming van chemische wapens en dat wij het gebruik daarvan veroordelen.

In een verklaring van de Twaalf van 26 februari jongstleden werd in EPS-verband de ernstige bezorgdheid over het conflict tussen Iran en Irak uitgesproken. De Twaalf deden een beroep op beide landen om met de Veiligheidsraad samen te werken in diens poging, een rechtvaardige en eervolle vrede tot stand te helpen brengen. Afgezien van het feit, dat ik niet weet wat een rechtvaardige en eervolle vrede is, begrijp ik de bedoeling. Wij zullen het allemaal eens zijn met de intentie die uit de verklaring spreekt en die eveneens de intentie is die ook opgesloten is in de resolutie van de Veiligheidsraad van jongstleden vrijdag.

Binnen de EG en binnen de EPS zouden wij echter nog heel andere dingen kunnen doen dan alleen maar verklaringen uit te geven. Ik doel bij voorbeeld en vooral op het bij de partners aandringen op het stopzetten van wapenleveranties aan de strijdende partijen. Het is mij bekend dat het antwoord gegeven is – dit is ook door de staatssecretaris aan de woordvoerder van het CDA aan de overzijde gegeven – dat wij niet kunnen treden in de interne aangelegenheden van een land. Maar wij vinden, dat wij ons in dergelijke zaken niet het zwijgen moeten laten opleggen.

Wij vinden dat de wapenleveranties binnen de EPS aan de orde moeten worden gesteld. Dit heeft, om alle misverstanden te voorkomen, niets te maken met getuigenispolitiek maar met het innemen van een duidelijke positie waaruit men een ander probeert te overtuigen.

Als een kennis van mij domme dingen doet, mijnheer de Voorzitter, dan zal ik hem dat toch ook zeggen, ook al krijg ik als antwoord, dat ik mij niet met zijn zaken moet bemoeien. Als verschillende mensen tegen mijn kennis zeggen, dat zij vinden dat hij niet zo verstandig bezig is en dat zij het niet met zijn gedrag eens zijn, dan bestaat zelfs de kans dat hij zijn gedrag zal wijzigen.

Het kan toch niet zo zijn, dat de regering zwijgen tot beleid verheft. Ik

vraag dit omdat het kabinet, zeer tot onze spijt en afkeuring, de Verenigde Staten niet probeert af te houden van de productie van nieuwe chemische wapens. Zeker in het licht van het in Genève door Nederland gedane voorstel tot het houden van een conferentie om te komen tot een verdrag dat productie en opslag van chemische wapens wil voorkomen, past ons geen zwijgersrol. Het gevaar van het oude spreekwoord zit er bovendien ook nog in.

De normen ten aanzien van het internationaal recht zijn aan het verschuiven, zo moeten wij helaas constateren. Het gebruik van chemische wapens is sinds 1925 via de protocollen van Genève verboden. Via deze overeenkomst menen wij, dat de Nederlandse regering Irak duidelijk kan maken dat wij niet aan het afglijden zijn, dat wij ons aan internationaal gesloten overeenkomsten houden en dat ook van anderen verwachten.

□

De heer **Vogt** (PSP): Voorzitter! In verband met de absurde situatie van vandaag, dat zoveel zaken door deze Kamer van rustige heroverweging in zo'n korte tijd moeten worden afgedaan, zal ik het laten bij een korte bijdrage.

Het feit dat Irak in een afschuwelijke oorlog met zijn buurland is verwickeld, waarbij ons land terecht een strikte neutraliteit in acht neemt, is voor een aantal kamerleden aan de overzijde van het Binnenhof aanleiding geweest om voor deze aangelegenheid nadrukkelijk goedkeuring van het parlement te vragen.

Vrijwel alle bijdragen aan de debat aan de overzijde van het Binnenhof hebben hierop betrekking. Het lijkt mij niet zinvol een volledige herhaling van argumenten op tafel te gaan leggen. Desondanks noem ik een paar punten.

In de nota naar aanleiding van het verslag van de Tweede Kamer stelt de regering, dat voor militaire leveranties uitvoervergunningen zullen worden geweigerd. Even verder wordt gesteld, dat ook nu al in beginsel een vrij verkeer bestaat tussen Irak en Nederland.

Mijnheer de Voorzitter! Als ook nu al vrij verkeer mogelijk is, waarom zouden wij dat dan min of meer gaan legaliseren, met name nu vaststaat dat Irak in strijd met de Conventie van Genève chemische wapens inzet?

De bewindsman wijst aan de overzijde van het Binnenhof de

motie-De Waart af omdat een en ander moeilijk interpreteerbaar is. Ik ben dat met hem eens, maar ik vraag met nadruk of de term 'militaire leveranties' ook niet moeilijk interpreteerbaar is. In de Tweede Kamer zijn twee opmerkingen gemaakt, die naar onze mening hier nog eens heroverwogen zouden moeten worden. De eerste werd gemaakt door de heer Van der Spek. Hij zei: 'Alle buitenlandse economische relaties van Irak – en natuurlijk ook van Iran – hebben een oorlogbevestigend karakter.' De tweede opmerking werd gemaakt door de heer Van Rossum die stelde, dat wij een zwaar door de oorlog getroffen land zoveel mogelijk moeten helpen bij de wederopbouw en het normale functioneren van het maatschappelijk bestel.

Zonder te denken dat ik hier iets nieuws op tafel leg, moeten wij stellen dat beide uitspraken in een lijnrechte tegenstelling tot elkaar staan. Wij kunnen echter vaststellen dat een oorlog geen natuurramp is. Irak heeft bewust voor deze oorlog gekozen. Er worden nu gifgassen gebruikt. De techniek voor het maken van mosterdgas heeft bepaalde overeenkomsten met sommige kunstmestfabricageprocessen. Met die techniek zouden wij willen helpen?

Ik vraag de Kamer met nadruk het volgende te heroverwegen.

1. Met deze overeenkomst legitimeren wij dat wij Irak als een normaal land beschouwen, terwijl wij vast zouden moeten stellen dat het agressie heeft gepleegd, zij het dan ook agressie tegen een regime dat waarschijnlijk nog net iets onaanvaardbaarder moet worden genoemd dan dat in Irak zelf.

2. Wij gaan met deze overeenkomst legitimeren dat wij Irak als een normaal land beschouwen, terwijl wij vast zouden moeten stellen dat het chemische wapens gebruikt in strijd met de conventie van Genève.

3. Wij gaan een overeenkomst aan met een land dat de mensenrechten regelmatig schendt.

Waarom doen wij alsof hier niets aan de hand is, terwijl wij ons bij voorbeeld wel druk maken over de Vietnamese agressie tegen Kampuchea, waar ook een volslagen onaanvaardbaar regime van de Rode Khmers heerste?

Mijnheer de Voorzitter! Het zal u duidelijk zijn dat wij in ieder geval tegen dit wetsvoorstel zullen stemmen.

Staatssecretaris **Bolkestein:**
Mijnheer de Voorzitter! Ik ben de leden die gesproken hebben erkentelijk voor hun opmerkingen en vragen. Ik zal daarop zo kort mogelijk en, naar ik hoop, ook zo goed mogelijk reageren.

Allereerst ga ik in op de retorische vraag van de heer Vogt. Hij heeft gesproken over het aanmaken van gifgassen. Mevrouw Baarveld heeft daarover trouwens ook gesproken. Hij heeft daarbij de retorische vraag gesteld: en met die techniek zouden wij willen helpen? Het antwoord luidt ontkennend. Natuurlijk zouden wij niet willen helpen bij die techniek. De overeenkomst die ter tafel ligt en waarover wij vanavond spreken, dient ook bepaald niet om Irak te helpen bij het vervaardigen van oorlogsmateriaal, laat staan van gifgassen.

De heer Vogt onderschrijft dat Nederland een neutrale houding behoort in te nemen bij dit conflict. *Neutraliteit betekent dat wij ons afzijdig houden van de oorlog tussen Irak en Iran, niet in de zin van dat wij ons er niet mee bemoeien, want dat hebben wij gedaan.*

Het gaat erom dat wij geen partij kiezen. Dat betekent overigens niet dat wij ons niet interesseren voor dat conflict. Dat is ook wel gebleken in de Veiligheidsraad. Nederland heeft bij monde van onze diplomatieke vertegenwoordiger, de heer Van der Stoep, daarbij het initiatief genomen tot een resolutie met betrekking tot het doen staken van dat conflict. Dat is overigens een resolutie die ons in Bagdad niet in dank is afgenomen. Ik was toevallig zelf in die hoofdstad toen deze resolutie in de Veiligheidsraad werd besproken. Ik kan de Kamer verzekeren dat ik dat toen voor mijn kiezen heb gekregen.

Ik noem dit ter illustratie van het feit dat Nederland zich wel degelijk heeft ingespannen om een spoedige beëindiging van die oorlogsverwickelingen te bewerkstelligen. Helaas, zoals bekend, is dat zonder succes geweest. Neutraliteit betekent dus afzijdigheid in de zin van geen partij kiezen. Het betekent verder dat wij proberen om zo normaal mogelijke economische relaties met die beide landen te onderhouden. Ik zeg 'zo normaal mogelijk'; gezien de spanningen in en de oorlogstoestand in dat gebied, is het onmogelijk om volstrekt normale economische relaties met die landen te onderhouden.

Mevrouw Baarveld vroeg mij om de motie van haar partijgenoot De Waart in de Tweede Kamer uit te voeren. Deze motie vraagt de regering verder te gaan dan datgene wat is vastgelegd, bij voorbeeld in het uitvoerbesluit militaire goederen, en een scherpere controle uit te oefenen op de uitvoer van militair materieel. Aanvaarding van die motie heb ik toentertijd ontraden. De motie is ook niet aangenomen. Niettemin, deel ik mevrouw Baarveld mede, dat wij aan die wens voldoen, althans wat betreft de gifgassen.

Elf zogenaamde voorlopers van gifgassen zijn op de lijst van strategische goederen geplaatst. Daarmee gaat Nederland beduidend verder dan welk land in de Europese Gemeenschap ook. Men kan zich zelfs afvragen of dit wel in overeenstemming is met in de eerste plaats het Benelux-verdrag en in de tweede plaats met het verdrag van Rome. Wij hebben het hier immers over handelspolitieke maatregelen om de toestand elders in de wereld te beïnvloeden.

Wij hebben dit niettemin gedaan, omdat het bereik van militaire goederen in het algemeen wordt uitgezonderd van het Europees overleg. Ik kom hier straks nog op terug. Ik zeg dit om aan te geven dat Nederland beduidend verder is gegaan dan haar partners in Europa. Slechts vijf voorlopers van gifgassen zijn in Europees verband aan uitvoerbeperkingen onderhevig.

Ik heb niettemin de aanneming van de motie van de heer De Waart gemeend te moeten ontraden, omdat zij in algemene termen is vervaardigd en er bovendien een onderscheid wordt gemaakt tussen direct en indirect te gebruiken goederen. Dat is een definitie die niet te hanteren is. Het probleem met het verhinderen van stoffen die kunnen dienen tot het aanmaken van gifgas is ook dat moet worden bepaald wat wel en wat niet essentieel is. Per slot van rekening wordt voor de productie van mosterdgas een stof gebruikt, namelijk isopropylalcohol, die voor talloze andere chemische stoffen wordt gebruikt. Dit is een heel normale chemische basisstof die overal ter wereld wordt gemaakt. Deze stof is wel nodig, maar niet essentieel.

Het voert te ver om een heel gewone chemische stof als isopropylalcohol op de lijst van strategische goederen worden geplaatst. Daarom heeft Nederland voor de benadering gekozen, waarbij alleen zogenaamde

'sleutelvoorlopers' – dit zijn essentiële grondstoffen, zonder welke de gassen in kwestie niet kunnen worden vervaardigd – op de lijst van strategische goederen te zetten. Wij gaan daarmee veel en veel verder dan onze Europese partners. In algemene zin is de motie van de heer De Waart niet uitvoerbaar. Daarom is de aanneming ook ontraden. In geval van gifgassen treedt de Nederlandse regering beduidend energieker en stringenter op dan de regeringen van andere Europese lid-staten.

Mevrouw Baarveld heeft verder gesproken over het stopzetten van wapenleveranties in Europees verband. Ik vrees dat ik haar hetzelfde antwoord moet geven dat ik aan in de Tweede Kamer aan de heer Gualthérie van Weezel heb gegeven, namelijk dat het wapenuitvoerbeleid door de regeringen van Europese lid-staten wordt beschouwd als een autonome kwestie. Mevrouw Baarveld heeft overigens naar dit antwoord verwezen.

Natuurlijk heeft de Nederlandse regering bij gelegenheden die zich daartoe lenen tot uitdrukking gebracht dat wij een terughoudend beleid ten aanzien van de uitvoer van wapens hebben en dat in het bijzonder de wapenuitvoer naar spanningsgebieden uit Nederland niet mogelijk is, althans dat daar vergunningen voor nodig zijn. Deze stellingname van de Nederlandse regering is voldoende bekend. Dit neemt echter niet weg dat andere landen en in het bijzonder Frankrijk, hun autonome beslissingsbevoegdheid in deze materie handhaven. Dan heeft het weinig zin een dergelijke stelling te blijven betrekken, zoals mevrouw Baarveld mij wil laten doen.

De Nederlandse regering heeft de overeenkomst van Genève tegen de gifgassen onderschreven. De Nederlandse regering probeert ook in de forums die zich daartoe lenen die stelling uit te dragen. Het is inderdaad een feit dat de Nederlandse regering er niet in is geslaagd de Amerikaanse regering ervan te weerhouden over te gaan tot de productie van gifgassen. Hetzelfde kan overigens worden gezegd van de regering van de Sovjet-Unie.

De heer Vogt vraagt zich af waarom, als ook nu al vrij verkeer mogelijk is – dat is zo, behalve voor goederen die voorkomen op de lijst van strategische – wij het nu min of meer moeten legaliseren. Deze overeenkomst doet niets toe of af aan het vrije verkeer van goederen

Bolkestein

tussen Nederland en Irak. De overeenkomst is een algemene overeenkomst ter stimulering van de economische betrekkingen en zij voorziet in een gemengde commissie. Dat zijn de belangrijkste onderdelen van deze overeenkomst. Een legalisatie vindt hierin echter niet plaats.

De heer Vogt vraagt voorts of de term 'militaire leveranties' niet moeilijk interpreteerbaar is. Het antwoord is nee, voorzover militaire goederen voorkomen op de lijst van strategische goederen. Het antwoord is ja, voor zover men stuit op het probleem dat voor de aanmaak van allerlei militair materieel vele andere producten, ook eenvoudige gereedschappen, nodig zijn die men toch met de beste wil van de wereld niet onder een strategisch uitvoerbesluit kan laten vallen.

De heer Vogt stelde vervolgens drie punten. Allereerst zouden wij moeten vaststellen dat Irak agressie heeft gepleegd. Zodra wij dat doen, verlaten wij de neutraliteit waar de heer Vogt zelf aan hecht. Het vaststellen dat één land een agressor is, betekent dat het andere land de aangevallen partij is. Dan kiezen wij partij in dat conflict en dat willen wij juist vermijden. Iedereen kan hierover denken wat hij wil, maar het past de Nederlandse regering niet over te gaan tot een dergelijk vaststellen, als zij tenminste wenst vast te houden aan haar neutraliteit. Ik denk dat de leden van deze kamer dat streven onderschrijven.

Zijn tweede punt was dat wij moeten vaststellen dat chemische wapens zijn gebruikt, in strijd met de conventie van Genève. Dat wordt nu algemeen aanvaard. Wat dat betreft is zijn wens reeds vervuld.

Zijn derde punt was dat wij een overeenkomst aangaan met een land dat de mensenrechten regelmatig schendt; dat gebeurt bij elke oorlog, dat is zelfs de meest groteske vorm van schending van mensenrechten. Waarom doen wij alsof hier niets aan de hand is? Dat doen wij echter helemaal niet. De Nederlandse regering heeft op alle haar ten dienste staande wijze tegen deze oorlog stelling genomen en zich ingespannen om hem tot een spoedig einde te brengen, helaas zonder succes.

□

Mevrouw **Baarveld-Schlaman** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Het spijt mij zeer dat de staatssecretaris,

ondanks het feit dat er naar onze mening een zeer groot verschil in de situatie is opgetreden vergeleken bij die van ' het vorig jaar, toen dit wetsontwerp in de Tweede Kamer aan de orde was, niet bereid is verder te gaan dan dat wat hij vorig jaar in de Tweede Kamer heeft gezegd.

De Partij van de Arbeid is het met de staatssecretaris eens dat de motie van de heer De Waart niet zo duidelijk was dat zij precies naar de letter is uit te voeren. De staatssecretaris weet ook dat daarover gediscussieerd is en dat dit met opzet zo is gesteld, zodat invulling kan worden gegeven aan de stringentere voorwaarden, want dat was tenslotte de bedoeling. De staatssecretaris wijst nu weer verder te nemen maatregelen af. Ik meen dat je nog verder moet gaan, terwijl de staatssecretaris, naar ik meen te bespeuren heel trots, zegt dat wij al verder zijn dan anderen. Verder zijn is uitstekend, maar hoeft nog niet ver genoeg te zijn. Hetzelfde geldt voor de reactie van de staatssecretaris inzake de Sovjet-Unie op mijn opmerkingen over de aanmaak van chemische wapens door de Verenigde Staten. Even slecht is nog niet goed. Het ene slechte wordt niet beter door er een vergelijking aan vast te knopen.

Van het wapenuitvoerbeleid weten wij, zoals ik in eerste termijn heb gezegd, dat het wordt erkend als een autonoom beleid van de nationaliteiten. Desondanks vind ik dat niet alleen in de informele gremia, maar ook in de formele, de wapenleveranties aan de orde kan worden gesteld. De situatie rond de wapenleveranties is nu ook anders dan het vorig jaar. Ik herinner aan de, uiteraard door mij zeer betreunde, situatie in Frankrijk. Dit lijkt mij een indicatie dat ten minste moeite moet worden gedaan om de partners in de Gemeenschap ervan te overtuigen, dat zij op de verkeerde weg zijn met door te gaan met het leveren van wapens, al was het alleen maar met het oog op de veiligheid in West-Europa, die ook in het geding is.

Ik hoop dat de staatssecretaris toch een toezegging kan doen als door mijn fractie gevraagd. Anders zullen wij ons genoodzaakt zien, tegen het wetsvoorstel te stemmen.

□

De heer **Vogt** (PSP): Voorzitter! Ik heb geen behoefte aan woordspelletjes en maak daarom maar een paar opmerkingen.

Ik heb niet gesteld dat, zoals de staatssecretaris uit mijn woorden meende te moeten opmaken, Nederland zou helpen bij de techniek om gifgassen te maken. Ik heb gesteld dat de fabricage van sommige gifgassen bepaalde elementen gemeen heeft met kunstmestfabricage en dat wij daarbij zullen helpen. Dat vind ik zelfs al onaanvaardbaar.

Dat elke handel met een oorlog voerend land een oorlogsbevestigend karakter heeft, wordt mijns inziens prachtig ondersteund door de opmerking van de staatssecretaris over isopropylalcohol. Hij zegt dat dit een algemene stof is. Verbod van het gebruik zou veel te ver voeren, al is de stof nodig voor de fabricage van mosterdgas. Als één land het één levert en het andere land het andere, is de verantwoordelijkheid van de verschillende leverende landen naar mijn mening toch aanwezig.

Wat de legalisatie betreft, dank ik de staatssecretaris voor het lesje. Ik bedoelde echter niet dat de handel zelf gelegaliseerd wordt. Ik bedoel ermee, dat wij onze verhouding met Irak stellen op een niveau waarop wij dit land accepteren als een land dat niet behoort te worden veroordeeld. Als je aan een dergelijke veroordeling hebt meegedaan, moet je veel voorzichtiger zijn met het verlenen van bijstand bij de oplossing van bepaalde technische problemen en met het leggen van bepaalde handelsrelaties. De neutraliteit onderschrijf ik echter wel degelijk.

□

Staatssecretaris **Bolkestein**: Mijnheer de Voorzitter! De heer Vogt neemt het woord 'legaliseren' in de mond, dat hij stelt tegenover het woord 'veroordeelen'. Een veroordeling door Nederland alleen heeft weinig zin. Zij kan alleen op een zinnige wijze plaatsvinden binnen de Verenigde Naties, in het bijzonder in de Veiligheidsraad bij het zo spoedig mogelijk tot een einde brengen van de oorlog tussen Irak en Iran.

In New York heeft men het inzicht ontwikkeld dat er weinig te winnen valt, dat men weinig baat heeft bij een veroordeling. Dat wil zeggen dat de oorlog op zichzelf wel wordt veroordeeld, maar men is van mening dat het met de vinger wijzen naar een van beide partijen zal leiden tot een verstarring in diplomatiek opzicht van de beschuldigde partij en contra-productief zal werken. Ik denk dat de heer Vogt ook oog moet hebben voor het feit dat Nederland

Bolkestein

door een dergelijke veroordeling het tegendeel zou bevorderen van wat wij werkelijk nastreven.

Wat het IPA betreft, denk ik dat de consequenties van zijn woorden reeds zijn getrokken door zijn partijgenoot de heer Van der Spek aan de overzijde van het Binnenhof....

De heer **De Gaay Fortman** (PPR): Voormalig partijgenoot!

De heer **Vogt** (PSP): Toen nog wel partijgenoot!

Staatssecretaris **Bolkestein**:

Excuus, voormalig partijgenoot de heer Van der Spek toen deze zei dat het enige rationele middel tegen deze oorlog een totale boycot is; elke economische handeling met Irak of Iran heeft een oorlogsondersteunend karakter. Die benadering kan men een zekere logica niet ontzeggen: het past ons evenwel om in dit conflict ook een zeker realisme te betrachten. Ik moet bekennen dat een totale boycot door Nederland alleen uitgevaardigd – afgezien van de juridische consequenties ervan en de mogelijkheden in verband met het Benelux-verdrag en het Verdrag van Rome – weinig zin zal hebben.

Mevrouw Baarveld vroeg wederom waarom Nederland niet verder wil gaan. Ik herhaal dat wij dat al doen met betrekking tot de aanmaak van gifgassen. Wij hebben een beduidend stringenter beleid dan de andere lid-staten in Europa. Wat betreft de motie van haar partijgenoot zeg ik dat met die motie niet te werken valt. De definitie erin zijn zoek; hoe definieert men direct en indirect? Daarom is de motie ook niet uitvoerbaar en is aanvaarding ervan terecht ontraden.

Mevrouw Baarveld vroeg of wij ook ons best doen om de partners in Europa te overtuigen van het gelijk van eigen standpunt en van het dwalen van hun standpunt. Het standpunt van de Nederlandse regering is duidelijk en bekend en wordt ook bij alle gelegenheden die zich daartoe lenen uiteengezet, soms ook bij gelegenheden die zich daar minder toe lenen. Wij doen dus alles wat in ons vermogen ligt om de bijdragen van lid-staten van de Europese Gemeenschap aan dat conflict en andere conflicten zo klein mogelijk te laten zijn. Nogmaals, niet alle lidstaten zijn overtuigd van het gelijk van het Nederlandse standpunt. Dat komt overigens wel meer voor.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter**: De afhandeling van het wetsvoorstel zal in de loop van morgen plaatsvinden. De Kamer verlangt niet dat de staatssecretaris daarbij aanwezig is.

Sluiting 21.58 uur.

Lijst van besluiten

De Voorzitter heeft na overleg met het College van Senioren besloten om:

a. het voorbereidend onderzoek door de vaste commissies voor Volkshuisvesting en voor Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer van het volgende wetsvoorstel te doen plaatsvinden op 26 maart 1986:

Wijziging van hoofdstuk XI (Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer) van de begroting van uitgaven van het Rijk voor het jaar 1983 (slotwet; tweede wijzigingsvoorstel)(18951);

b. het voorbereidend onderzoek door de vaste commissie voor Financiën van de volgende wetsvoorstellen te doen plaatsvinden op 8 april 1986 en de openbare behandeling op 22 april 1986:

Internationale bijstandsverlening bij de heffing van belastingen (18852);

Uitbreiding van de ondernemingsvrijstelling in de vermogensbelasting (18862);

Verlaging van het tarief van de vennootschapsbelasting tot 42 percent en in verband daarmee verhoging van de zelfstandigenaftrek in de inkomstenbelasting, alsmede wijziging van de vermogensaftrek in de vennootschapsbelasting (19143);

c. de openbare behandeling van de volgende wetsvoorstellen te doen plaatsvinden op 15 april 1986:

Wijziging van hoofdstuk XVI (Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur) van de begroting van uitgaven van het Rijk voor het jaar 1984 (wijziging naar aanleiding van de Voorjaarsnota; eerste wijzigingsvoorstel)(19041);

Wijziging van hoofdstuk VIII (Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen) van de begroting van de uitgaven van het Rijk voor het jaar 1982 (slotwet; tweede wijzigingsvoorstel)(19276).

Lijst van ingekomen stukken met de door de Voorzitter ter zake gedane voorstellen:

1°. de volgende door de Tweede Kamer der Staten-Generaal aangenomen wetsvoorstellen:

Wijziging van hoofdstuk XIV (Ministerie van Landbouw en Visserij) van de begroting van uitgaven van het Rijk voor het jaar 1984 (wijziging naar aanleiding van de Voorjaarsnota; eerste wijzigingsvoorstel)(18902);

Instelling van een heffing op gelode lichte olie (benzine)(Wet heffingen luchtverontreiniging benzine)(19298);

Tijdelijke fiscale maatregelen ter bevordering van het gebruik van ongelode benzine en de aankoop van schone en van beperkt schone personenauto's (19299);

Wijziging van de Wet interim inhouding salarissen onderwijs (Stb. 1983, 1)(19345);

Machtiging tot uitbreiding van de deelneming in de N.V. Koninklijke Luchtvaartmaatschappij (19421);

Deze wetsvoorstellen zullen worden gesteld in handen van de desbetreffende vaste commissies.

2°. de volgende regeringsmissives:

een, van de minister-president, minister van Algemene Zaken, ten geleide van het koninklijk besluit houdende de benoeming van de heer Dr. R. W. de Korte tot minister van Binnenlandse Zaken;

een, van de minister voor Nederlands-Antilliaanse Zaken, ten geleide van de nota naar aanleiding van het verslag van de vaste commissie voor Nederlands-Antilliaanse en Arubaanse Zaken betreffende hoofdstuk IV van de rijksbegroting voor 1986;

een, van de staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen, de heer Van Leijenhorst, betreffende artikel 18 Interimwet Speciaal Onderwijs en Voortgezet Speciaal Onderwijs;

een, van de staatssecretaris van Defensie, de heer Hoekzema, ten geleide van de nota Personeelssystemen Koninklijke marechaussee;

een, van de minister van Economische Zaken, betreffende de verslagen van het bestuurlijk overleg in het kader van de procedure van de Planologische Kernbeslissing inzake vestigingsplaatsen voor kerncentrales;

een, van de minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, betreffende de monumentenzorg;

een, van de staatssecretaris van Economische Zaken, de heer Van Zeil, ten geleide van het advies van de Raad voor de Casinospelen inzake het jaarverslag 1984 van de Nationale Stichting tot Exploitatie van Casinospelen in Nederland;

een, van de minister-president, minister van Algemene Zaken,

betreffende het regeringsstandpunt over het rapport van de bijzondere commissie voor Onderzoek van de organisatie en werkwijze van de Tweede Kamer;

een, van de minister van Verkeer en Waterstaat, ten geleide van het emissieprospectus van de KLM;

een, van de minister van Financiën, betreffende toepassing van de Comptabiliteitswet 1976 op de rijksbegroting 1986;

een, van de minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, betreffende een concept van een algemene maatregel van bestuur ex artikel 11 en 12 van de Welzijnswet;

een, van de minister van Binnenlandse Zaken, ten geleide van het rapport 'Een eerlijke kans';

een, van alsvoren, ten geleide van de uitgaven 'Documentatie overheidspersoneelszaken per 31 december 1985';

een, van de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, ten geleide van het Rapport emissieregistratie Drenthe;

een, van de staatssecretaris van Defensie, de heer Van Houwelingen, betreffende de marinebasis Den Helder;

een, van de staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, de heer De Graaf, ten geleide van het rapport 'Inkomens, bestedingen en schulden in Nederland, 1983';

een, van de minister van Verkeer en Waterstaat, houdende mededeling dat zij het vertrouwelijk karakter opheft van de optie-overeenkomst verband houdende met het wetsvoorstel Machtiging tot uitbreiding van de deelneming in de N.V. Koninklijke Luchtvaart Maatschappij (19 421);

een, van de minister van Landbouw en Visserij, betreffende de financiering van landbouwbedrijven;

De Voorzitter stelt voor, deze missives voor kennisgeving aan te nemen. De bijlagen zijn nedergelegd ter griffie ter inzage voor de leden.

3°. de volgende missives:

een, van de Nederlandse Orde van Advocaten, ten geleiden van een rapport met de resultaten van een enquête naar de gemiddelde omzetten, praktijkkosten en de bruto praktijkinkomsten in de advocatuur;

een, van het havenschap Vlissingen, ten geleide van het verslag van de vergadering van de raad van bestuur op 16 december 1985;

een, van het havenschap Terneuzen, ten geleide van het verslag van de vergadering van de raad van bestuur op 16 december 1985;

een, van het havenschap Delfzijl, ten geleide van het verslag van de vergadering van de raad van bestuur op 19 december 1985;

een, van alsvoren, ten geleide van het verslag van de vergadering van de raad van bestuur op 28 november 1985;

een, van alsvoren, ten geleide van het verslag van de vergadering van de raad van bestuur op 31 oktober 1985, en ten geleide van een aantal besluiten van de raad;

een, van de Sociale Verzekeringsraad, ten geleide van het advies 'Samenloop AAW-uitkering met militair pensioen';

een, van alsvoren, ten geleide van de adviezen 'Rechtsbescherming bij uitblijven beslissing uitvoeringsorganen sociale verzekeringen' en 'Een voorprocedure in het sociale verzekeringsrecht';

De Voorzitter stelt voor, deze missives voor kennisgeving aan te nemen. De bijlagen zijn nedergelegd ter griffie ter inzage voor de leden.

4°. de volgende geschriften:

een, van de ambassade van de Duitse Democratische Republiek, ten geleide van een verklaring omtrent de bereidheid van de Sovjet Unie haar eenzijdig uitstel van kernexplosies te verlengen;

Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden en plv. leden van de vaste commissie voor Buitenlandse Zaken.

een, van mevrouw H. van Hoewijk te Rotterdam, betreffende het voorstel van Wet op de studiefinanciering (19 125);

een, van E. Weening te Surhuisterveen, betreffende alsvoren;

Deze geschriften worden van belang geacht voor de leden en plv. leden van de vaste commissies voor Onderwijs en voor Wetenschapsbeleid en Wetenschappelijk Onderwijs.

een, van H. Sarolea te Utrecht, betreffende het wetsvoorstel goedkeuring briefwisseling houdende een overeenkomst inzake stationering van kruisvluchtwapens (19 290);

een, van het Samenwerkingsverband stop de neutronenbom/stop de kernwapenwedloop, te Amsterdam, betreffende alsvoren;

Deze geschriften worden van belang geacht voor de leden en plv. leden van de vaste commissie voor Defensie.

een, van de BOVAG te Amsterdam, betreffende de wetsvoorstellen heffing op gelode benzine (19 298)

en fiscale maatregelen ongelode benzine (19 299);

Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden en plv. leden van de vaste commissie voor Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.

viervijftig, betreffende het wetsvoorstel Afschaffing negatieve aanslag WIR (19 305);

Deze geschriften worden van belang geacht voor de leden en plv. leden van de vaste commissies voor Economische Zaken en voor Financiën.

een, van het dagelijks bestuur van het Werkvoorzieningsschap 'De Oude-IJsselstreek' te Doetinchem, betreffende de voorgenomen bezuiniging ten aanzien van W.S.W.-werknemers;

een, van het parochieel overlegorgaan van de parochie Onze Lieve Vrouw van Goede Raad, te Beverwijk, betreffende de voorgenomen herziening van het stelsel van sociale zekerheid;

een, van de gezamenlijke diakonie van de Hervormde en Gereformeerde Kerk te Z.O. Beemster, betreffende alsvoren;

een, van de kerkeraad voor algemene zaken van de Gereformeerde Kerk te Haarlem-Noord, betreffende alsvoren;

Deze geschriften worden van belang geacht voor de leden en plv. leden van de vaste commissie voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

De Voorzitter stelt voor, deze geschriften voor kennisgeving aan te nemen.

een, van de gemeenteraad van Wymbritseradiel, betreffende televisie in de Friese taal;

Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden en plv. leden van de vaste commissie voor Cultuur.

twalf, betreffende het voorstel van Wet op de toegang tot ziektekostenverzekeringen (18 972);

Deze geschriften worden van belang geacht voor de leden en plv. leden van de vaste commissie voor Welzijn en Volksgezondheid.

een adres van P. Post te Leeuwarden, betreffende belastingen;

Dit adres zal worden gesteld in handen van de commissie voor de Verzoekschriften.

